ZVON

3/4 • 2022

NAJSTAREJŠA SLOVENSKA REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBO

UVODNI ESEJ • Ignacija Fridl Jarc: Na pragu slovenske osamosvojitve – po enaintridesetih letih

PLEČNIKOVO LETO • Anton Berčan: Jože Plečnik – mož vere (Vera)

SMER LITERATURA • Dušan Brešar

POEZIJA IN PROZA • Ivan Dobnik • Bina Štampe Žmavc • Danica Križanič Müller • Mateja Gomboc

LITERATOVA BESEDA • Tadeja Krečič Scholten

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE • Rad imam ponedeljek

POGOVOR • Breda Pugelj • Silvester Gaberšček

PORTRET • Fran Ramovš

IN MEMORIAM • Mihael Glavan • Primož Kuret • Marija Bitenc Samec • Boris Pahor • Tomo Korošec • Kajetan Gantar

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE • Lombardski slikar Giulio Quaglio (1668–1751)

JEZIKOVNA KRIŽPOTJA • O živih in neživih samostalnikih moškega spola

MUZIKOLOGIJA • Olivier Messiaen

SEDMA UMETNOST • Velikana skandinavskega filma

ESEJ • Lidwina Müller • Aleš Maver • Edvard Kovač • Andrej Rahten • Tamara Griesser Pečar

PREDBRANJE • Cesta do proge • Krojenje tišine • Vse je dar • Zločin in kazen • Zimski zapiski o poletnih vtisih

JUBILEJ • Berta Golob

UVODNI ESEJ

3 Ignacija Fridl Jarc: **Na pragu slovenske osamosvojitve – po enaintridesetih letih**

PLEČNIKOVO LETO

7 Anton Berčan: **Jože Plečnik – mož vere (Vera)**

SMER LITERATURA

12 Dušan Brešar: **Pesmi**

POEZIJA

15 Ivan Dobnik: **Pokrajina v Oazi**
20 Bina Štampe Žmavc: **Pesmi**
22 Danica Križanič Müller: **Pesmi**

PROZA

24 Mateja Gomboc: **Nokturno o odhodu**

LITERATOVA BESEDA

26 Tadeja Krečič Scholten: **V zgodbi je vse mogoče**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE

28 Matija Remše: **Rad imam ponedeljek**

POGOVOR

32 Breda Pugelj: **Če delo ni iskreno, ni vredno pisanja niti branja**
39 Silvester Gaberšček: **Krščanstvo je jedro naše kulturne dediščine**

PORTRET

47 Alenka Jelovšek: **Fran Ramovš – utemeljitelj moderne slovenistike**

IN MEMORIAM

49 Jože Faganel: **De mortuis …**
51 Igor Grdina: **Ob slovesu Primoža Kureta**
54 Tina Bohak Adam: **Marija Bitenc Samec**
57 Igor Škamperle: **Boris Pahor (1913–2022)**
60 Boža Herek: **Zbogom, profesor Vejica**
62 Cvetka Rezar Mlakar: **Kajetan Gantar**
63 Barbara Zlobec: **Musis amicus**
65 Miran Špelič OFM: **Exegi monumentum**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE

66 Ferdinand Šerbelj: **Lombardski slikar Giulio Quaglio (1668–1751)**

JEZIKOVNA KRIŽPOTJA

69 Nina Novak Kerbler: **O živih in neživih samostalnikih moškega spola**

MUZIKOLOGIJA

75 Primož Kuret: **Olivier Messiaen**

SEDMA UMETNOST

78 Aleš Čeh: **Velikana skandinavskega filma**

ESEJ

82 Lidwina Müller: **Boris Pahor, Nekropola: pogled drugega**
86 Aleš Maver: **Ukrajina je daleč, a kljub vsemu blizu**
92 Edvard Kovač: **Pokončni človek**
97 Andrej Rahten: **Zaščitnik Slovenske krajine: Anton Korošec in Prekmurje**
102 Tamara Griesser Pečar: **Lambert Ehrlich**

PREDBRANJE

107 Breda Pugelj: **Cesta do proge**
110 Danica Ozvaldič: **Krojenje tišine**
113 Franc Rode: **Vse je dar**
117 Fjodor Mihajlovič Dostojevski: **Zločin in kazen**
120 Fjodor Mihajlovič Dostojevski: **Zimski zapiski o poletnih vtisih**

JUBILEJ

123 Andrej Arko: **Na krilih besed**

KNJIŽNE OCENE

126 Zora A. Jurič / **Drago Jančar: Ob nastanku sveta**
127 Edvard Kovač / **Henrik Neubauer: Svetovna zgodovina plesa**
128 Renato Podbersič ml. / **Janez Juhant: Lambert Ehrlich – prerok slovenskega naroda**
130 Ifigenija Simonović / **Lidija Matthews Zwitter: Pisma iz Londona: 1939–1946**
132 Manca Košir / **Marko Pišljar: Odsevi bližine**
133 Ifigenija Simonović / **Mateja Gomboc: Balada o drevesu**

KULTURNI ODMEVI

135 Ifigenija Simonović: **Petje, slikanje, pisanje**
139 Edvard Kovač: **Zaslon svetlobe hrepenenja**

ZVON | Najstarejša slovenska revija
za literaturo, kulturo in družbo

2022, ŠTEVILKA 3/4, LETNIK XXV

UREDNICA
dr. Cvetka Rezar Mlakar

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše
Jernej Kusterle

OBLIKOVANJE
Sara Pančur

LEKTORIRANJE
dr. Cvetka Rezar Mlakar

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in
Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Lojze Kozar
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Prešernova ul. 23, 3000 Celje
T 01 244 36 66
zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
500 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izhajanje te revije v letu 2022 sofinancira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Plečnikove Žale; foto: Anton Berčan

ISSN 1408-645X

Dr. Tanja Ozvatič,
ravnateljica Celjske Mohorjeve družbe

Kaj neki je Bog moral lepega pripraviti v nebesih, da se je v kratkem času zadnjih tednov poslovilo toliko vélikih? Glavan, Kuret, Bitenc Samec, Pahor, Korošec, Gantar … so pustili vidne sledi; v spomin nanje so tudi strani *Zvona* tokrat polne pietetne hvaležnosti. Zato ni naključje, da nas v Plečnikovem letu z naslovnice pozdravljajo (ali na neizogibno snidenje opominjajo) njegove Žale. Umetnik ustvarja nezavedno, tako kakor mora, ker je to resnica, piše Plečnik. In prevpraševanje resnice je močna vez nadvse pestrega nabora ustvarjalcev te predpraznične dvojne številke. Med sofistično držo prodajanja laži za resnico in Platonovim klicem k preseganju in čaščenju dobrega gradimo standarde demokratičnega dialoga in ugotavljamo, kako hitro se danes v medije zapiše ali zareče laž, ki jo rodi lahko tudi vztrajen molk ali nenaključna prezrtost. Še bolj je obsojanja vreden poskus pobeljenja laži v čisto resnico – in če jo slišimo dovolj pogosto, popreproščena laž prej ko slej postane resnica. Zato je med ljudmi še vedno čutiti nelagodje ob imenu Lamberta Ehrlicha, velikega Slovenca in »preroka naroda« (J. Juhant), čigar težnje po preživetju slovenskega naroda je oblast tako nesramno sprevračala. Kruto resnico časa je v največji skrajnosti doživel Boris Pahor, živa priča tako v času požiga Narodnega doma v Trstu kot pri njegovi vrnitvi sto let kasneje … Res so se lepe in strašne stvari dogajale od nekdaj, tudi protagonist novega Jančarjevega romana Daniel ve, »da mora nekatere stvari prikriti, kakšen greh zamolčati celo patru Alojziju«. Beckett pa vztraja: »Sem poslovnež. Sem načelen človek. Hočem poznati temeljne resnice in se po njih do skrajnosti ravnati pri svojem delu.«

Bo »vera v resnico, lepoto in pravico« (po Finžgarju) prevagala v to, kar je prav, tudi pri aktualni propagandi sovjetoidnega tipa? Pascal opozarja, da najglobljih resnic ne moremo spoznati, lahko pa jih živimo in potem o njih razmišljamo. K temu vabijo tudi *Zvonove* strani sveže proze, poezije in esejistike.

Dr. Ignacija Fridl Jarc

Na pragu slovenske osamosvojitve – po enaintridesetih letih

Dr. Ignacija Fridl Jarc; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Spominjam se junija 1991, isti topel, poletni mesec kakor danes, pred enaintridesetimi leti. V zanosu in pričakovanju osamosvojitve smo pripravljali prvo številko časnika Slovenec. *V najeti stavbi nasproti Delove stolpnice na Dunajski cesti v Ljubljani se nas je zbrala skupina večinoma mladih ljudi. Nekateri so pravkar zaključili študij, nekaj nas je bilo še absolventov, poleg nas pa še nekaj uveljavljenih novinarskih imen, ki so delali pri že v socializmu uveljavljenih medijih, da bi nas uvedli v žurnalistične veščine, vodili časopisni desk ali redakcije, urejali posamezne rubrike. Zbrali smo se, da skupaj ustvarimo novo medijsko zgodbo, ki bo sledila demokratičnim spremembam in v slogu uglednih, takrat še deklarativno konservativnih evropskih časnikov, kot sta francoski* Le Figaro *ali nemški* Frankfurter Allgemeine Zeitung, *slovenskim bralkam in bralcem ponujala družbene informacije z drugačne perspektive od tiste, ki je tedaj prevladovala pri obstoječih dnevnikih z nekajdesetletno socialistično tradicijo in politično selektiranimi, partijsko preverjenimi novinarskimi ekipami.*

Bili so to časi, ko nihče med nami niti za hip ni pomislil, da se lahko v časopis zapiše laž, časi, ko smo verjeli, da je novica lahko edino in samo zapis objektivnega, zgodenega dejstva, da komentar lahko sicer vsebuje večjo mero subjektivne presoje, a da komentatorska forma nikomur in nikoli ne more biti izgovor za to, da bi bili podatki v njej potvorjeni ali neresnični. V tem prepričanju smo se v zanosu pripravljali na izid prve številke, ki je sovpadla z razglasitvijo slovenske osamosvojitve 25. junija 1991. Na predvečer izida smo vzneseni odkorakali v tiskarno Ljudske pravice. Tam pa smo zgroženo ugotovili, da so bile fotografije, ki so na naši najbolj vrhunski Macintosh računalniški opremi izgledale naravnost popolne in dovolj kontrastne, povsem črne. Tiskarski mojstri so nam hiteli zatrjevati, da je morala biti storjena napaka na naši strani in da ne morejo ničesar več popraviti, da so se potrudili po svojih najboljših močeh. Poskušali smo jih prepričati, da ojačajo kontrast, prosjačili in moledovali smo jih, naj vendar storijo vse, kar stroj še omogoča, nekajkrat zagnali produkcijo z novimi nastavitvami, na koncu pa se sprijaznili s kompromisom, prepričani, da smo storili vse, kar se je dalo, in da moramo pač preveriti pri sebi, zakaj je izdelek daleč od popolnosti. In še naprej smo verjeli, da so res vsi od začetka do konca dobronamerno storili prav vse, da bi bila naša prva nova številka *Slovenca* po 46 letih, odkar je bil leta 1945 ukinjen, čim bolj svečana in dovršena.

Beležimo leto 2022, enaintrideseto sezono slovenske demokracije, ki jo vse bolj doživljamo kot serijo z naslovom *Saj ni res, pa je*. Tiskanim časopisnim medijem naklada vztrajno pada, premoč in vpliv prevzemajo spletni portali. Časnik

Slovenec v dnevni, tiskani obliki ne izhaja že več kot 25 let, ugasnil je po zgolj petih letih izdajanja in deluje le še kot spletna informativna edicija v okviru Inštituta dr. Antona Korošca. Pa tudi svojo naivno vero v resnico in objektivnost sem v vseh teh letih kar precej drago poplačala s številnimi, nikakor po naključju nedosegljivimi, izgubljenimi priložnostmi za javno delovanje, klevetami o nestrokovnosti, celo pritlehnimi, prostaškimi posmehovanji o moji garderobi, ne da bi zoper take diskreditacije glas povzdignil en sam tako imenovani svobodni, neodvisni medij ali branitelj oziroma braniteljica ženske enakopravnosti. In po enaintridesetih letih ne verjamem več v naključne novinarske in tiskarske napake. Novinarstvo je najbolj prefinjen način družbene manipulacije, v demokratični družbi je javno poročanje najmočnejši politični igralec, vsebine člankov novinarjem narekujejo strogo nadzorovani lastniki in uredniki, tiskarski stroji pa se pri tistih, za katere ne želijo, da bi lepi, ugledni in polni svetlih obetov zagledali luč sveta, pač zlahka sfiženo nastavijo.

V letih med 2004 in 2008 in v obdobju 2012–2013 sem delovanje prve in druge Janševe vlade spremljala »od zunaj«, torej s pomočjo informacij, ki so do mene prihajale po medijih. Takrat sem se upravičeno zgroženo spraševala, kako so lahko tako nesposobni in delajo toliko napak, kot se je v javnosti poročalo. Zdaj sem imela na povabilo ministra za kulturo dr. Vaska Simonitija priložnost, da sodelujem v tretji Vladi Republike Slovenije, ki jo je vodil Janez Janša, oziroma štirinajsti samostojni slovenski vladi po vrsti. Spoznala sem, da sem šele tako dejansko lahko dobila pravi odgovor na takrat zastavljeno vprašanje. Odkrila sem, da se je v tem mandatu delalo s ciljem: narediti vse, včasih tudi z neverjetnimi napori in izjemno energijo, da bi Slovenke in Slovenci živeli bolje, da bi spet začutili v sebi v zadnjih letih zatajevano ljubezen do svoje domovine, kakor so jo doživljali naši predniki in vsi, ki smo se leta 1990 na plebiscitu izrekli za samostojno državo. Delalo se je neumorno, brez predaha, preudarno, premišljeno, v sodelovanju z največjimi strokovnjaki na posameznih področjih, s spoštovanjem in skrbnim načrtovanjem porabe javnih sredstev, ki jih državljanke in državljani s svojim vsakodnevnim požrtvovalnim delom prispevamo v slovenski proračun, delali smo kot ponosni Slovenci, z roko v roki z našimi sosedi in drugimi državami, članicami EU. A priznajte, skoraj nič od tega ni bilo zapisanega ali predstavljenega najširši slovenski javnosti prek medijev.

Zdaj sem bila »od blizu« priča, kako mediji svoje stolpce in minute polnijo z lažnimi podatki, ki so bili povsem nasprotni od tistih, ki smo jim jih dejansko posredovali. V živo in osebno sem doživljala, kako javno diskreditirajo in strokovno likvidirajo vsakogar, ki ima drugačno politično ali tudi povsem strokovno, intelektualno stališče od tega, ki nam je le z nekaj leti predaha vladalo v zadnjih desetletjih vse do marca 2020. Zdaj, ko sem bila pri viru informacij, sem videla odtočne lijake in cedila, skozi katere se je pod prejšnjimi vladami kanaliziral državni denar, in se obenem čudila, kako mnoge v nebo vpijoče afere mediji zamolčijo, ker se za njimi skrivajo privatni interesi političnih vplivnežev iz ozadja.

V Državnem zboru sem bila izključno zaradi sodelovanja v tej vladi tudi ob projektih, ki so si prizadevali za izdatno in dodatno podporo kulturi, obkladana z žaljivkami, ki presegajo vse standarde demokratičnega dialoga. Na eni od sej so se zabavali tako, da so se posmehovali mojemu imenu in me klicali za Ifigenijo, »žrtvovano na oltarju Janeza Janše«. A mediji in vse nevladne organizacije, ki

kot varuhi človekovih pravic, še posebej pravic žensk, in kot borci za strpnost in dialog uradno od države prejemajo milijone, so kakor po naključju zoper tak odvzem moje osebne integritete vztrajno molčali.

Pred Ministrstvom za kulturo so postavili z rdečo barvo polite mize z imeni vodstva ministrstva in celo strokovnih zaposlenih, ki so simbolno pozivale k naši fizični likvidaciji. V *Slovenskih novicah* so se obregnili celo ob obleke, ki sem jih nosila, in med drugim v času, ko so časopisni stolpci polni besed o podpori gibanju Me too, o moji ženski, fizični in spolni ničvrednosti z živalsko, hlevarsko primero lahkotno zapisali: »Še sreča, da bila ni v bližini kaz'ga bika, saj bi se odtrgal tud' z z'lo debel'ga štrika. Lahko pa kaj skopirala z modnih bi naslovnic, ker s tem nam le sporoča, da se bliža noč čarovnic.« Inštitut 8. marec, ki je na slovenskih tleh prevzel pobudo mednarodnega gibanja #jaztudi, pa je govorico, v kateri se žensko degradira na nivo živine, najbrž povsem nenaključno prezrl.

Ministra za kulturo so poskušali obremeniti z izmišljenimi aferami. Pisalo se je, da je zamenjal vrsto direktorjev, pa je (razen direktorice JAK, ki jo je začel krivdno razreševati že minister Poznič) imenoval na novo le tiste, ki jim je potekel mandat. A to vrlih slovenskih novinarskih borcev za »resnico« ni ustavilo, da ne bi celo prek Atlantika v časnik *New York Times* pošiljali laži, da na direktorska mesta množično nastavlja politične nestrokovnjake, med njimi na primer »pesnika in turističnega vodnika« Roberta Simoniška za vršilca dolžnosti direktorja Moderne galerije, ki je predstavnik konservativne linije Slovenske demokratske stranke. Nič hudega pač, četudi je dr. Simonišek v resnici ugleden umetnostni zgodovinar z doktoratom, ki je poleg številnih drugih dosežkov pripravil zelo odmevno mednarodno razstavo o ekspresionizmu, da je večkrat nagrajevani pesnik in esejist, nič lažno sprevrženega in neetičnega, četudi nikoli ni imel nič s stranko SDS, še najmanj kdaj koli bil njen član, bi porekli tisti, ki kakor antični sofisti za interese politične moči, prepričevanje in obvladovanje javnosti, pa tudi za zasebne cilje v tujini do konca očrnijo strokovno visoko usposobljenega in politično povsem neodvisnega človeka. »Vse je dovoljeno,« bi očitno prikimala Susan Sontag in slovenskim novinarskim delavkam in delavcem ponudila učinkovito sredstvo, da grdo, umazano, blatno, skrajno sprevrženo in neetično laž zoper drugega človeka s strupeno zajedljivostjo pobelijo v čisto resnico. »Kolateralna škoda predsednika pač,« bi najbrž prikimala takemu početju slovenska političarka, kakor je v enem od pogovorov dejala meni.

Dosežkov Ministrstva za kulturo v obdobju 2020–2022 večina medijev sploh ni želela objaviti. Ste morda vedeli, da je bil proračun Ministrstva za kulturo za leto 2021 za okrog 40 milijonov evrov večji, kot ga je načrtovala vlada Marjana Šarca? Je kdo poročal, da je bilo poleg dodatnih 75 milijonov evrov, za kolikor sta se povečala proračuna za kulturo za leti 2021 in 2022, kulturnikom (samozaposlenim …) namenjenih še 110 milijonov evrov dodatnih interventnih sredstev zaradi bolezni COVID-19? Ste v medijih lahko prebrali, da je Slovenija rekordnih 4,8 % sredstev v Načrtu za okrevanje in odpornost namenila kulturi in da je tako kulturnemu sektorju poleg vseh naštetih zvišanj omogočeno še dodatnih 86,9 milijonov evrov evropskega denarja? Ste vedeli, da je bil s spremembo proračuna za leto 2021 in s proračunom za leto 2022 uveljavljen Zakon o zagotavljanju sredstev za določene nujne programe v kulturi, ki v letih 2021–2027 predvideva dodatnih 122,6 milijona evrov v proračunu Ministrstva za kulturo? Ste

vedeli, da po izgradnji opere v zadnjih desetih letih ni bilo nobene večje gradnje na področju kulture, mi pa smo pospešeno začeli z odpiranjem vsaj deset gradbišč (mariborski center Rotovž, štirje gradovi, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Interpretacijski center Prešernova hiša Vrba, Amfiteater Nova Gorica, Kulturni dom Črnomelj, Arhiv Republike Slovenije na Poljanski cesti, enota Pokrajinskega arhiva Maribor Muralist v Murski Soboti, Tehniški muzej Bistra …)? Ste vedeli, da kar osem let ni bilo razpisa za vlaganja v občinske kulturne domove, minister Simoniti pa je leta 2020 takoj preusmeril sredstva v ta namen in v dveh letih uspel zagotoviti razpise za obnovo vsaj 20 kulturnih domov? Niste mogli vedeti, ker tega razen na spletni strani Ministrstva za kulturo kljub našim prizadevanjem za objavo niste mogli nikjer prebrati.

Sveta preproščina je ta zapis, da se zdi, da skoraj ne sodi na strani ugledne, najstarejše slovenske literarne revije. A tako poprepreproščena je postala resnica, odkar je v našo resničnost tako globoko in tako prostrano zasejana laž. Toda ta pojav nikakor ni nov, niti zgolj tipično slovenski, saj je na povsem enako dejstvo pred skoraj dva tisoč petsto leti opozarjal že filozof Platon, ko je osebno izkušal atensko demokracijo in zrl propadanje nekdanje slave atenske polis. Njegova filozofska misel je pravzaprav en sam strpen, a za prihodnost grške družbe globoko zaskrbljen govor zoper sofiste, ki so mlade učili retoričnih spretnosti, kako »laž prodati za resnico«. Njegova filozofija ne poziva le starih Grkov, ampak kliče tudi vse današnje evropske dediče tradicionalne antične misli k iskanju resnice, ki bo presegla konkretno, vsakdanjo resničnost in nad njo povzdignila iskanje in čaščenje dobrega. Nevarnost sofistične drže, ki nikakor ni zgolj historični pojav antičnega sveta, ampak enako močno obvladuje demokracijo našega časa, je v tem, da s prodajanjem laži kot resnice ne le potvarja družbeno stvarnost, ampak to stvarnost prilagaja individualnemu (in ne družbenemu) dobremu, da z lažjo tudi resnico preusmeri in zameji zgolj na resničnost, človeka pa tako od zrenja k presežnemu zameji na tuzemski boj za privilegije in dobičke. Brez lastne duhovne identitete postane posameznik s strani izbranih elit izredno uporabno manipulativno orodje za dosego njihovih lastnih ciljev. Manifest sofistike 20. stoletja je najbolj strnjeno povzet v kategoričnem imperativu Frankfurtske šole, ki uveljavlja neomarksistično misel: »Revolucija je končana, začenja se pohod skozi inštitucije.« V 21. stoletju je ta slogan, ne le na Slovenskem, ampak tudi v demokratičnih ustrojih po Evropi in Ameriki, še veliko bolj kategoričen in ideološki: »Revolucija je končana, pohod skozi inštitucije je prav tako končan.« Priznati je treba, da so častilci frankfurtskega marksističnega imperativa že uspešno osvojili tako rekoč vse ključne vzvode družbenega upravljanja, od medijev in šolstva, predvsem univerz, do sodišč.

Če smo nekoč častili preroškost pionirja znanstvenofantastične literature Julesa Verna, kako je v 19. stoletju do potankosti napovedal tehnološko revolucijo 20. stoletja, bomo kmalu ugotavljali, kako se znanstvenofantastična družbena utopija 20. stoletja v živo naseljuje med nami. Huxleyjev tiranski *Krasni novi svet* in Orwellove podobe iz *Živalske farme*, kjer se v imenu vsesplošne enakosti zasužnjuje posameznika, postajajo naša resničnost. Sreča v nesreči je, da se tega dejstva z izgubo individualne identitete in kritičnega mišljenja ne bomo več zavedali.

Mag. Anton Berčan

Jože Plečnik – mož vere

Vera

Pokojni profesor dogmatike dr. Anton Strle je zapisal, da je posebnost človeške narave v tem, da je odprta v neskončnost, proti neskončnemu obzorju biti. Ta transcendenca, to preseganje samega sebe, to seganje naproti skrivnosti bitja, ki vse obsega, a samo ni zaobseženo od nobenega drugega bitja, je človeku nekaj bistvenega. Ne v svojem spoznanju, ne v svojem hotenju se človek ne more povsem umiriti v tem, kar je že dosegel. Vsak človek je že po svoji naravi načelno sposoben neposrednega stika ne le s končno neskončnostjo, to je s sočlovekom, marveč tudi z »neskončno Neskončnostjo«, ki je Bog. In prav Božje razodetje nam pove, da je poklican za Božjega sodelavca v redu stvarjenja in v redu odrešenja, povabljen k deležnosti pri samem veličastvu notranjega življenja troedinega Boga k večni svatbi, kakor se izraža evangelij. Prav ta posebnost človeške narave je tudi temelj za molitev, o kateri moramo reči, da po notranje spada k človekovi eksistenci in je naravnost uresničevanje človekove eksistence.[1]

Jože Plečnik je v svojem življenju gradil in nadgrajeval odprtost v neskončnost, v Božje. Kje bi lahko iskali korenine in temelje te njegove življenjske drže? Že v uvodnem članku sem omenil družino, kjer je bilo vsakdanje življenje povezano z globoko vero. Lahko bi rekli, da mu je bila vera položena že v zibelko. Vsakdanja molitev, obisk svete maše, zakramentov itd. je bilo nekaj normalnega. Živeli so v katoliškem okolju, ki je dajalo smernice njihovemu življenju. Plečnik se kasneje velikokrat spominja in v pismih omenja molitev, ki je bila del njihovega vsakdanjega življenja.

S pripadnostjo katoliški veri ni imel nikoli težav. Znal pa je biti tudi kritičen do kakšnih odnosov, pa naj bo to do cesarskega dvora ali do cerkvenih ustanov. Spomin na družino, posebno na mater, ga je oblikoval, da je ob koncu študija zrasel v odločnega mladeniča z zelo strogimi moralnimi načeli. Tu bi morda lahko videli vpliv starejšega brata duhovnika Andreja, ki je veljal za strogega, skoraj janzenistično usmerjenega duhovnika. Teološko je bil zelo izobražen in je gotovo s svojim znanjem veliko prispeval k Jožetovemu sakralnemu delu. Sprejemal ga je kot posrednika in svetovalca v umetniških stvareh.

Plečnik v svojem iskanju arhitekturnih izvedb ni ostal samo pri krašenju vidnih fasad, kot je to veljalo pri secesijskih zgradbah. Tudi ni svoje arhitekture hotel spraviti na nivo konstruktivnih rešitev, kot je očital svojemu učitelju Wagnerju, ampak je v vsem svojem delu iskal filozofsko religiozno utemeljitev. To njegovo izjemno razvojno pot bi mogli utemeljiti ravno z njegovo osebno vero. V času vzpona secesije, ko se je brez težav lahko zamenjalo vero v Boga z vero v absolutno lepoto, zunanjost, denar, napredek, Plečnik na to zamenjavo ni nikoli pristal. Zato njegovo dozorevanje v tem času še posebej kaže, kako je prav

[1] A. Strle, Molitev kot eksistenca, *Božja slava – živi človek, Izbrani spisi 3*, Ljubljana 1992, 365–381, tu 365–366.

vera tista, ki mu je pomagala premagovati še tako velike težave, s katerimi se je srečeval.

Med gradnjo hiše za tovarnarja Johanna E. Zacherla na Dunaju se je Plečnik spoprijateljil s svojim investitorjem in kasneje mecenom. Ta je bil velik občudovalec in privrženec dunajskega župana Karla Luegerja. Plečnik je leta 1909 zapustil društvo Secesija, ker je to postalo preveč samo nemško usmerjeno, in se vse bolj usmerjal v krog ljudi, ki se je zbiral okoli Zaherla in Luegerja. Tu je spoznal intelektualno elito avstrijske krščanske demokracije.

Ob ljudeh, s katerimi se je v tem času srečeval, ne moremo mimo beuronskega meniha p. Willibrorda Verkadeja, katerega je povabil, da je s svojo skupnostjo menihov umetnikov pomagal pripraviti prvo sakralno razstavo v Secesiji leta 1905. Ti menihi so pripadali starejši generaciji gibanja nazarencev in so našli skupno mišljenje nasproti secesijskemu larpurlartizmu in lascivnosti. Ravno z njimi se je Plečnik navdušil za obnovo cerkvenega slikarstva v duhu ikonografsko čistih in likovno razvidnih predstavitev biblijskih tem. Secesijsko slikarstvo ga ni moglo ogreti zaradi preveč erotičnih tem. To se ni skladalo z njegovimi strogimi moralnimi načeli.

Plečnikovo zanimanje za sakralno arhitekturo se je poglobilo, ko je bila leta 1901 na Dunaju ustanovljena umetnostna sekcija Avstrijske Leonove družbe. Tu je mladi slovenski arhitekt spoznal pomembne katoliške izobražence in politike. Tu se je srečal z že omenjenim Johannom E. Zacherlom. Strokovna predavanja o teoloških in umetnostnih temah so Plečniku v marsičem razširila obzorja. Najodločilneje pa je bilo, da se je tu srečal in začel sodelovati z dvornim kaplanom Heinrichom Swobodo, ki je v Avstriji veljal za vodilnega strokovnjaka na področju cerkvene umetnosti in je bil zelo tesno povezan s prestolonaslednikom Ferdinandom. Plečnik ga ni uspel pregovoriti, da bi se ustanovila posebna obrtna šola za krščansko umetnost. To je bil tudi čas liturgičnega gibanja, ki je postavil ideal kristocentrične cerkve. To je cerkev, v kateri je od vsepovsod videti oltar in mašnika. Ni skritih kotov in raznih stebrov, ki bi onemogočali pogled na oltar.

Swoboda je Plečniku priskrbel nekaj manjših del, njuno sodelovanje pa se je končalo ob sporu s prestolonaslednikom, ko ni hotel potrditi načrtov za cerkev Svetega Duha. Ferdinand je hotel baziliko s stebri. Tej odločitvi se je Plečnik pogumno uprl, ker ni hotel stalno spreminjati načrtov. S tem si ni nakopal le jeze umetnostno konservativnega Habsburžana, ampak so ga hitro zapustili tudi drugi vplivneži s Swobodo na čelu.

Po vrnitvi v Ljubljano leta 1920, v svojih »zrelih letih«, se je povezal s slovenskimi frančiškani, posebno s p. Regalatom Čebuljem in kasneje s p. Teodorjem Tavčarjem. Gotovo ne moremo mimo p. Martina Perca, ki je bil izreden »izvajalec« njegovih načrtov v Stranjah.

Po smrti brata Andreja, ko je sprejel delo za cerkev sv. Antona v Beogradu, pa se je zelo povezal z bosanskim frančiškanom p. Josipom Markušićem.

Vsi ti in še mnogi drugi, s katerimi se je srečeval in delal, so vplivali na njegov tako verski kakor tudi umetniški razvoj.

Naj za razumevanje njegove vernosti navedem nekaj odstavkov iz pisem, ki jih je pisal bratu duhovniku Andreju in tudi nečaku duhovniku Karlu Matkoviču. Pisemski tekst bo pisan dobesedno, tudi z vsemi napakami. V pismih ni dajal posebnega pomena slovnici, temveč je včasih izredno iskal primerne besede.

Dan na dan se v meni potrjuje zavest – vera je vse – brez nje je vse tako neizrečeno – brez krvi … (38).[2]

***

Bog bodi zahvaljen da mi je dal Tebe za brata in pa da Te je On takega storil in obderžal – Mojih stavkov o našem razmerju naj bo konec – zato da bo bolje naša ljubezen brez madeža rastla in cvetela – ožarjena od Boga in starišev – Jezus ostani pri nas – kadar nas bo hotla noč dohiteti! (48)[3]

***

Predragi moj Andrej!

Moj Bog – zakričalo je moje srce – vzdignil sem trepalnice – moje oči so gledale v strop – z stropa v ogel kjer se ta s steno sklene – to me je vsklelo – pogledal sem v okno – in skoz tega videl sem nebo – to je bilo brezkončno – kot je duša naša – Mojo hišo – to je pročelje stare hiše – o kateri veš, ker sem Ti pisal že – obdelavajo neusmiljeno delavci – ključavničar pripravlja železje – podobar dela podobe – ornamentalist rože in cvetje cvete – mizar dela okna – vse se vrti in dela – spočenja in končuje – v sredi stojim jaz – pozabljen – sam svoj – in vendar sem duša in v sredi. Se Ti to ne zdi čudno? Zamišljen, trmast, žalosten – in vendar so moja dela tako lahkomišljeno živahna – veselo lirična. Bog ve kako je to? Spet visi kos mene in mojega življenja na plošči zidu … Bog ve – včasih se mi zrosi oko – je li Bog to vidi – in mu je li prav. E, vsaj to vem da je moje oko toli vredno kot vseh drugih. (62)[4]

***

Ti ostani zdrav – Bog naj Te obvaruje pred vsem hudim in naj razvija Tvoje velike občudovanja vredne duševne sile. Eden se razvija hitreje – drugi počasneje – To Bog tako ureja – pa spoznati je treba to! Z Bogom – Poljublja Te Tvoj Jože in se Ti priporoča v molitev. (81)[5]

Bodi zdrav – bodi vesel – in kadar je hudo naj se ti milo stri – razpni roke in objemi Kristusa. (247)[6]

***

Janezu piši le malo in na kratko in vselej veselo. Potoži se samo meni. Prepusti Bogu čas da sad dozori – in Te razveseli – Bodi močen Andrej moj – in poln ljubezni in vso moč uporabi v slavospeve Bogu – Mi moramo sv. Duha prositi za pesmi slavne – le v teh je zapopadena naša sreča. (104)[7]

***

Dragi moji – obdajajte se z največjo ljubeznijo – vsa ta ljubezen ni nikdar v zgubo – kolikor večji je mera popolnosti katero v njej tu dosežemo – toliko večji bo – kadar se snidemo da se ne ločimo nikdar – v to Bog pomagaj … nič ne želim bolj – kot da Vam Bog da sreče – blagoslova – miru – in energije – Vi to zaslužite. (105)[8]

***

Preljubi Andrej!

Velka sobota popoludne je. Prav za prav mi je silno otožno srce in nemirno. Na nebu se podijo oblaki – sem in tje se prikrade solnčni žarek.

Pred menoj stoji fotografija ranjke matere – s katero sem pred leti slonel na oknu ob vodi – čakala sva procesije – Boga. – pred katerim se je skor sesedla – in pa hotela je Tebe videti. Malo časa še sedajle – in oglasili se bodo po vrsti dunajski zvonovi – z njimi naše duše – naši upi – naše želje in koprnenje – kar je človek – to je koprnenje – in nič ni razven tega.

Z.[9] *popelje Abelna morda v Italijo in Rim. Bral sem včeraj A.*[10] *pismo. Toži bolehavost svojo – in iz vsega pisma koprni želja po prijateljstvu in prememba začasna miljeja – Tako sem se bridko spomnil pri tej priliki Tebe – spomnil sem se pogovorov z Z.*[11] *in drugimi.*

[2] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju.

[3] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju.

[4] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju.

[5] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju.

[6] Pismo bratu Andreju. Praga, 20. 1. 1914.

[7] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju.

[8] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju in sestri Mariji.

[9] Sc. Zacherl.

[10] Sc. Abel.

[11] Sc. Zacherl.

In mnogoterega sem se spomnil še. Srce duhovniško in srce človeško sta v Vas. Zapuščeni in osamljeni ste vedno. Poosebljen križ. Kako bi to ne občutil in ne spoznal – nisem li sam osamljen – zapuščen in opustošen?

Na raznih kotih sedimo – razkropljeni – in koprnimo – in nič utešbe. Ne bomo je našli – razven visoko – v nevidnem božjem kraljestvu. Ne vem kje si Ti – in si misliš – Bog ve kje je Pepe. Ne vem kje je Janez – in on si misli – kje je Jože? Razkropljeni smo – si mi ptuji postali – mi – nepodobni v vsem – razen v koprnenju – Revčki smo – revčki osamljeni –

Bodi mi prisrčno poljubljen in pozdravljen – Bog naj ti da lepe velikonočne praznike – On naj nam da miru ljubezni in sprave v naša srca. Addijo. Pepe. (124)[12]

***

Nikamor ne silim – za povsod sem prepričan da moje sile ne zadoščajo – zato vse pustim da Bog sam vodi – prav kakor On če – in čim več sem prepričan o moji slabosti v vseh ozirih, tem silneje želim: Bog uredi vse po Tvoje – Prav nobene hinavščine ni v teh besedah – ker tako zvit in prefrigan sem – da vem Boga ne morem goljufati. (222)[13]

***

Najprvo sem dolžan povedati da sem zažvižgal in da se mi je v srcu zasvetilo očigled da nisva sprta. Vidiš: Jaz ne stojim na justamentu.[14] *Prepričan sem o neprevidnostih ki jih storim in sem jih storil. Obžalujem jih. Pa ne nosim glavo vedno sklonjeno zarad tega – le včasih – in kadar jo – mi moraš vendar dovoliti – ker si ja moj brat – da se Tebi potožim. Vsaj se tudi Ti – in kolikokrat sva si že rekla – da se nama olajša trpljenje z obtožitvijo. Umetnik ustvarja svoje dela unbewusst.*[15] *Tako je – kakor je – on mora tako – /Ker je to resnica – zato je važno kakošen človek je on/ Zakaj naj se drugače godi v drugem življenju – človek najbrže stori dobro in pravo – in tako stori mnogokrat tudi nepravo – Izvzamem greh. Zato ja uči krščanska morala vdanost v voljo božjo – bodi zadovoljen in ne skrbi za včeraj ne za jutri –.* (132)[16]

***

Bog vse prav vodi – On uporablja čas – mi ljudje samo naše čute – strasti – hipe. Se smeš zanesti da ne očenašek Tvoj ni padel na skalna tla in se posušil. (310)[17]

***

Seve – ljubi Andrej – za tako eden drugemu udane duše kot smo mi – je pismo pravi surogat. Bolj ko se staramo in večnosti bližamo – imeli bi si marsikaj povedati in se povzbujati k popolnosti – pa tudi z lepo besedo gladiti nastavajoče rese na čelu – Je to usoda – mi pravimo pravilnejše božja previdnost in volja da je kakor je. (328)[18]

***

Človek doma na Boga pozablja – v tujini Boga išče. (342)[19]

***

Dragi brat!

Vprašaš me zakaj? Ptički pojejo – osli rigajo – Pravijo v čast božjo – Bome to ni laž! Iz tega vzroka Pepe riše – seve ne nazadnje da pokoro dela ob enem. – Vem da ni za nič kar naredim – ampak delo je le – In upam tudi pred božjimi očmi: pošteno delo, – brez preklinjevanja – veselo – če hočeš kot ptičje petje radodarno storjeno delo … Videl boš tudi Exercitienhaus.[20] *Seveda je vse to zanič – ampak kakor rečeno pošteno delo. Če Bog da – zanj ne bo ne Tebe ne mene sram – in potlej boš že zvedel zakaj nisem požrešen. Bodi vesel da so še taki ljudje kot sem jaz in Janez na svetu. Tisti so ki svet gor drže – verižniki ga ne. In Bog je svet naredil da se »gor drži« ne pa dol tlač.* (353)[21]

***

[12] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju.

[13] Pismo bratu Andreju. Praga, 26. rijna (oktobra, op. A. B.) 1913.

[14] Nemško: pokončno.

[15] Nemško: nezavedno.

[16] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju. Ima samo letnico 1908.

[17] Pismo bratu Andreju. Ljubljana, 1. 11. 1922.

[18] Nedatirano pismo bratu Andreju iz Ljubljane.

[19] Pismo bratu Andreju. Praga, 23. 7. 1924.

[20] Dom Duhovnih vaj na Poljanah v Ljubljani.

[21] Pismo bratu Andreju. Ljubljana, 14. 12. 1924.

[22] Pismo bratu Andreju. Ljubljana, 25. 11. 1925.

[23] Latinsko: Bog je usmiljen (potrpežljiv), ker je večen.

[24] Latinsko: znotraj in zunaj zidov.

Bolj ko svet spoznavam – bolj se čudim in občudujem prihod Kristusa … Živim precej prazno življenje – dasiravno šola ni nič znamenitega – vendar premostuje jutra k večeru – in to ni mala milost božja. Za politiko se takorekoč ne ukvarjam v mislih več – Naj narede kakor hočejo – Herodot Livius etc. Vsi ne povedo nič druzga kot kako so ljudje eden druzga goljufali in trpinčili. – in to in drugo – vse eno k drugemu vzeto sili k občudovanju prihoda in življenja Kristusa ki naj je – in postane nam vse. (369)[22]

***

Ljubi moj!

Ravnokar čital sem: Deus patiens – quia aeternus[23] *– ali ni lepa misel to?*

Vračali so se v masah ljudje danes v jutro posilvestrovani. Ravno prilična »bogoslužba« za početek novega – tako žalostno ozirajočega se – leta!

Tukaj zdi se – začenja med duhovščino jaka secessija. Cerkev bo imela boj inter et extra muros[24] *– Preveč doktorjev – preveč ponosa na svojo z tujim žaganjem vnemno napoljevano glavo. V zanemarjen hlev zalezle so se uši. Kadar se zopet snideva – kar Bog daj – hočeva si z ročnim delom pokoriti telo in razvedriti duh – ne? Naš »predsednik« trdil je da je vsaka politična moč i.e. oblast iz ljudij. Meni pa je kakor da je nasprotno – namreč iz Boga – samo mi smo lenuhi in zanikržniki. Kakor smo imeli oblast izgnati svojega cesarja – tako smo imeli tudi oblast: prisiliti ga k pravičnosti in ponižnosti – ako bi bili bivali boljši kristjani – svobodoljubni in bližnjega ljubeči – in svesti si dostojnosti svoje – in svojih dolžnosti in pravic tudi nasproti »oblasti katera je iz Boga« ali v človeških rokah. Tvoj greh – moj greh. Bili smo eden druzga vredni.* (578)[25]

Tu je navedeno samo nekaj odlomkov iz pisem bratu Andreju in nečaku Karlu. Iz njih lahko razberemo, da Plečnikovo razmišljanje izhaja iz njegove trdne vere. V nadaljevanju člankov o našem velikem arhitektu bomo lahko videli tudi njegov odnos do molitve, do udeležbe pri maši in tudi njegovo moralno držo.

Ko govorimo o Plečnikovi veri, ne moremo mimo p. Martina Perca, ki je z njim obnavljal med vojno oskrunjeno cerkve v Stranjah pri Kamniku. On je dan po Plečnikovem pogrebu napisal sestavek z naslovom *In piam memoriam – moja srečanja s Plečnikom*, ki je bil objavljen v *Poročilih Slovenske frančiškanske provincije sv. Križa* februarja 1957. Tu pravi, da je vedel, da je Plečnik veren človek, ob srečanjih z njim pa pravi, da je bil vernost sama.

Leta 2002 sem se v Sarajevu srečal z dr. p. Vitomirjem Slugićem. Ta je v petdesetih letih prejšnjega stoletja pripravljal doktorat v Ljubljani in se je velikokrat osebno srečal z arhitektom Plečnikom, ker je prenašal razno pošto od p. Josipa Markušića, provinciala bosanske frančiškanske province in graditelja Plečnikove cerkve sv. Antona v Beogradu. Predstavil sem mu svoje delo, on pa mi je dejal: »Vi šele razmišljate, ali je bil Plečnik veren, jaz pa vam pravim: on je svetnik!«

Ob stoletnici rojstva p. Markušića je bil v Jajcu (BIH) simpozij[26] o tem velikem bosanskem frančiškanu in je ob tej priložnosti izšel zbornik predavanj.[27] V tem zborniku je tudi obsežen članek p. dr. Vitomira Slugića z naslovom *Fra Josip Markušić i prof. Jože Plečnik dva vjernika i dva velika prijatelja*. V njem predavatelj prikaže našega arhitekta kot velikega umetnika in globokega vernika. Korespondenco med tema dvema duhovnima velikanoma bo treba še obdelati, ker je ravno Markušićev vpliv na Plečnika premalo poznan in raziskan.[28]

P. Vitomir Slugić v tem članku piše, da ne bi imeli Plečnika takšnega, kakršen je, če njegovo življenje ne bi bilo življenje iz vere.[29]

[25] Pismo nečaku Karlu Matkoviču. Praga, 1. 1. 1919.

[26] 17. in 18. 9. 1980.

[27] V. Blažević (ur.), *Angažirani svećenik – simpozij u povodu 100. obljetnice rođenja fra Josipa Markušića*, Zagreb-Sarajevo 1981.

[28] Prim. A. Berčan, Arhitekt Jože Plečnik – mož vere, *Communio* 12 (2002), 264–265.

[29] Prim. V. Slugić, *Fra Josip Markušić i prof. Jože Plečnik dva vjernika i dva velika prijatelja*, v: V. Blažević (ur.), *Angažirani svećenik – simpozij u povodu 100. obljetnice rođenja fra Josipa Markušića*, 108.

Dušan Brešar

Entropija ljubezni

Obkrožali so nas glagoli, pridevniki in velike misli.
Ali se ljubezen piše z veliko in Bog z malo?
Stresali smo besede v zrak in pepel na tla. Tekle so misli in vino.
Midva sva stala pri oknu, marčevsko aprilski veter je pihal skozi.

Smejala sva se drug drugemu, ker naju je oba bolela glava.
Navadil sem se samote, ritma brez obveznosti in ljubezni od nikoder.
Ti boš zame večno mlada, a jaz, malo starejši, bi ti sledil.
A se zmoreva ločiti od ljudi in biti sama.

Odgovorila si: Počutim se mirna, kot ptica, ki čuti svobodo v letu.
Počasi se bova spoznavala. To pomeni, da konec ne bo tako boleč,
če name ne uspe … Se tudi sovražila ne bova. Ali sva takšna človeka?
Pojdiva nazaj, se spraševat o pravilnem vrstnem redu v povedi.

Aprilsko marčevski veter je pihal. Gledal sem počasne ptice v njenih očeh.
Previdno je stopila bližje, da drugi tega ne bi opazili. Čutil sem njen dih.
Stresali so besede v zrak in pepel na tla. Tekle so misli in vino.
Midva pa sva razmišljala o entropiji ljubezni in čakala na prvi poljub.

Samota

Kot pajek samotarec
gledaš v prostor mojega telesa.
V srcu se oglašaš kot samoten ptič.
Staraš mi obraz, telo.
Ne najdeš poti iz mojega spomina.
Ne zmorem te izgnati.
Od jutra do večera pluješ po telesu.
Kljuvaš mi kosti, meso.
Ne pustiš,
da zarasle bi se odprte rane.
Še ponoči se zariješ v moje sanje.

Srečanje z Bogom

Danes ob štirih sem bil zmenjen
z Bogom pred Dramo.
Sploh ne vem,
zakaj me je poklical,
ko sem ravno jedel cvetačo.
A je hotel, da mu poročam
o stanju svoje duše?
Ampak moja duša ni razpoložena.
Stal sem pred Dramo in gledal v nebo,
kdaj se pojavijo angeli in Bog za njimi.
Ljudje so prihajali in odhajali.
Boga ni bilo.
Kaj pa če se nisva prepoznala?

Dušan Brešar, rojen 6. marca 1959 v Celju, je diplomiral na Višji šoli za socialno delo v Ljubljani. Od leta 1999 je zaposlen pri Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije kot knjižničar v knjižnici za slepe in slabovidne Minke Skaberne. Je soustanovitelj *Hotenj* v Velenju in *Odsevanj* v Slovenj Gradcu. Objavljal je v slovenskih literarnih revijah *Mentor*, *Mladina*, *Dialogi*, *Obzornik*, *Primorske novice* idr. Je eden od pionirjev filmske vzgoje v Sloveniji. Ukvarja se z raziskovanjem zgodovine slepih in slabovidnih in skrbi za njihovo kulturno življenje pri Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije.

Ivan Dobnik

Pokrajina v Oazi

1

V pokrajini, kjer spim, diši po snegu zdaj. Hortenzija-drevo je osteklenela. Divjina-raj otrplo valovi in v noč se podaljšujejo koraki davnih vojščakov videnj, ki so tod šli pred menoj. V istih sanjah so zaspali, v isti žalosti si pot utrli skozi meteže norosti, ki jih je predpisal kralj. In niso položili svojega

orožja niti se predali. V pokrajini, kjer spim, si snežna vrtnica v telesu severnih vetrov. Na moji koži se zbudiš iz sanj na poti v neke druge sanje, lastovka, na katero mislim zdaj, da jo pogrejem, ji tiho pesem šepetam. V pokrajini, kjer spim, sem buden bolj in bolj. In mislim nate v tvoji sobi,

na gib miline vitkih prstov, na haiku tišine, na breze list, med knjige skrit.

2

O, še toliko poletij bo na tvojem čelu! Zbujena radost do popolne
odselitve k muzam v letovišča prazničnih dotikanj! Kjer bo v čajni
skodeli sneg in cvet – tebe in mene – v požirku trajal kot obred
z okusom vseh spominov mize, na katero si zdaj položila knjigo

pesmi in papir za pot k oblakom! Da bi od tam uzrla Itako
mojega doma, ki je tudi tvoj, med drevjem v soncu, na spečem
volumnu vzdiha, ki te nenadoma preplavi – a je tišina in zrak lebdi –,
da zdaj si težja za popito tipalko te pisave-sonca, te omame smisla,

ki vse bolj diši! Pod ledom prede kot ognjeni maček tiha pesem!

3

Če vse res je, kar pravim ti – pravljica iz tvojih ust na ustnice noči,
če se poljubljava na plaži Guadaloupa, ko bron neba na morje lega
kakor krilati konj k ljubimki plahi, zapeljani – če še razbija ti orkan
sinjine – iznenada plane in te ne zapusti – če še. Potem oken ni

in strehe so le za okras. Obleka-svila iz metuljev, ki te vznemirja
in pregreva, ki morala bi na obali se zgubiti, lej, počasi jo prepusti
peni. Brez skrbi. Če sen razvnema te in v videnjih žariš – le brez skrbi.
Če vse je že minljiva ljubkost, nekaj, kar je in ni, nekakšen neoprijemljivi

zdaj, potem samo oči zapri – doneče himne bodo same naredile svoje.

4

Bezgovo telo zate cveti, ladja noči pa posluša žrebeta, ki mi jih
ženeš v objem. Bela bezgova rana, gluha stopinja roke, še prelet gosi.
Zimzeleni avgust. Katera beseda potem leže vate? Se vrne in prerodi?
Premražena roža cveti in polomljeni svet čaka novega rojstva, razpada

dom, ki te greje, pesmi še niso končane. Objeta stojiva v oknu, gledajo
naju s ceste: čas je, da se izve! Iz fragmenta se dvigam in legam v ptičje
gnezdo – ti si ga stkala nad črkami iz čajne poti – kot podkev
iz otroštva ob kolovozu, ki ga več ni. Tako minevam počasneje

kakor ti, že del prostranstva, včeraj, ki ga boš zavila med knjige.

5

Glas zime, v kateri se prebujam, preden bo čas pomladi in spodaj,
podkoreninjen v želvi onstranskih stanj, glas vetra, ki mi govorita.
Na gozdno pot si legla, tvoj brst krasi obronke nočnih zvezd, ko
zavetje je uničeno – zato gradim svoj Raj! kjer vse diši po morski

travi. Kdor si drzne v ta gozd stopiti, ga uzreti kot Minotavra
na žarečem vozu vzhoda, ga slišati in v njem zaspati, si drzniti
vse misli v liste teh oblakov skriti, kot ti na mahu pesmi žuboreti
in brez konca ter začetka od ljubljenja dišati, je vladar Alhambre,

brat Tárrege – kjer se spreminjaš v sinji val svetlobe v mojem očesu.

Ivan Dobnik, rojen v Celju leta 1960, je na Filozofski fakulteti v Ljubljani študiral filozofijo in primerjalno književnost, nato še japonologijo in sinologijo. Pesmi je začel pisati leta 1975. Prve objave je imel v *Brstičih*, literarni reviji Gimnazije Celje, *Obrazih* in literarni prilogi *Mladine Mlada pota*. V gimnazijskih letih je v samozaložbi izdal pesniško zbirko *Osvobajanje*. Leta 1988 se je zaposlil v Knjižnici Bežigrad, od leta 1995 pa ima status samostojnega kulturnega delavca (pesnik, urednik). V letih 1998–2008 je bil član uredništva revije *Apokalipsa*. Leta 2005 je skupaj z Zoranom Pevcem in Ivom Stropnikom ustanovil revijo za poezijo in poetično *Poetikon* ter postal njen odgovorni urednik. V letu 2006 je ustanovil *Poetikonove lire*, zbirko prevodne in izvirne poezije. Od leta 2001 je član Društva slovenskih pisateljev. Sodeloval je na številnih literarnih festivalih doma in v tujini. Njegove pesmi so prevedene v več tujih jezikov.

Bina Štampe Žmavc

Vestalka žalost v trojnem ogledalu

Vestalka žalost v trojnem ogledalu,
enako stara in enako mlada
zrcališ dragocen obraz iz žada,
potuješ z mano v zlatem obuvalu.

Ne staraš se z menoj in nič ne pešaš,
lahkotno jezdiš vajeti balkona,
slednica prek nevidnega zaslona,
z laktmi iz žada name se obešaš.

Pred tabo ni zaves in ne zastora –
še v soncu gaz od tvojih gre sandal,
ne sneg ne naleti za tabo tal

z belino prerahljanega premora.
Da bi zastala od globine vzdiha
in se stopila na snežinki stiha …

Ne odhajaj z rdečimi češnjami

Ne odhajaj z rdečimi češnjami zdoma
hitrih korakov, spuščenih oči,
ko se tvoj hrbet oddaljuje,
sonce svojo krošnjo temni.

Ne odhajaj z rdečimi češnjami zdoma,
da jih boš z drugo v postelji štel,
frcal z njo koščice z balkona,
ko mi bo čas v rokah sivel.

Ne odhajaj z rdečimi češnjami zdoma,
kot bi jih v njeno krilo nabral
in potlej z njo – in s tabo ona –
preštevanko rdečih češenj igral.

Ne odhajaj z rdečimi češnjami zdoma,
ker me tako neznansko boli.
Ko počasi izginjaš z zaslona,
češnje zorijo v kaplje krvi.

Danica Križanič Müller

Nosečnost

Tudi jaz sem noseča s smrtjo,
le da moj čas še ni prišel.
Z vsakim dihom, ki še pride,
je kot s prostorom, po katerem drsi
pogled nečesa nedokončanega.
Čutim, da moram začeti pospravljati,
pa ne vem, kje naj začnem. Vse je še tu,
razen slepega črevesa, ki pa tako ni vodilo
nikamor. Kaj naj še zbrišem, katero navlako
odvržem? Morda te izrezana preteklost sprosti,
da zletiš proti še neznanemu nebu? Ali te sprazni,
kot da nimaš ničesar več in se potem lažje sprijazniš,
da boš odšel, čeprav ne veš, kam? Je Tolstoj bežal
ali šel samo malo naproti? Čeprav srčno upam,
da bom rodila večnost, bi raje še malo počakala.

Vzdih

Vzdih pritajeno zarjove nemočna sapa
se odbije od dreves in zavije k potoku
tam séde s spodvitimi nogami
roke položi na kolena in jih razpre
s prsti proti nebu proti krošnjam

kjer ves ljubi dan pa še jim ni dovolj
pojejo sinice prečivkajo tesnobno žalost
in jo spremenijo v ekstrakt poslušanja
cvetje magnolije s perutmi vetra zašušti
v *nekaj* kar z nami ali brez nas vedno zmaga.

Danica Križanič Müller, rojena 31. julija 1950 v Mariboru, je doštudirala slovenistiko in anglistiko in delala kot profesorica slovenščine na II. gimnaziji v Mariboru, kjer je bila tudi mentorica raziskovalnih nalog, literarnih delavnic, urednica antologije in več zbornikov dijaških literarnih prispevkov. Objavila je štiri pesniške zbirke: *Topli skriti veter* (1991), *Doseganje glasu* (2001), *Odprta praznina* (2009) in *Na predvečer spremembe* (2015). Poezijo objavlja tudi v literarnih revijah *Literatura*, *Nova revija*, *Dialogi*, *Lirikon* in *Arslitera*. Zbirka *Odprta praznina* je bila leta 2009 nominirana za Jenkovo nagrado, 2010 pa ji je bila zanjo podeljena Glazerjeva listina Mestne občine Maribor.

Mateja Gomboc

Nokturno o odhodu

V petek zvečer, bilo je proti koncu meseca, je ob 18.10 z mednarodnega vlaka izstopila ženska in obstala na ploščadi pred vlakom. Železniška postaja je bila ogromna, tako da je vlak ustavil na oddaljenem peronu in se je bilo treba do postaje najprej spustiti navzdol, v podhod, nato pa prehoditi najmanj dvesto metrov in se povzpeti spet po stopnicah navzgor. Temnosiv kovček je velik in neroden stal ob njej. Z vlaka ji ga je pomagal spraviti temnopolt mladenič, ki se je nato vrnil na vlak. Zahvalila se mu je v angleščini in pozdravil jo je z belim nasmehom.

Ženska je postala na peronu in mimo nje so nervozno hiteli potniki, eni na vlak, izstopajoči pa proti luknji podhoda. Počasi si je oblekla plašč, ki ga je dotlej imela čez roko. Morda je pričakovala, da bo topleje, sicer bi si ga nataknila že na vlaku. Oblečena je bila udobno, primerno za potovanje. Temno modre hlače, bela bluza, siva jopica in ruta okoli vratu, ki se je ujemala z vsem, tudi s sivim plaščem in nizkimi modrimi gležnarji, morda celo z nečim temno rdečim, kar je ostalo neopaženo. Lasje so bili speti v trdo figo in videti je bilo, da jim vožnja z vlakom ni škodila. Zeblo jo je, sicer si ne bi zapela vseh gumbov plašča in si rute ovila tesneje okoli vratu. Nategnila je pas torbice (temno modro, s srebrnimi zaponkami) in si ga dala čez glavo, torbico pa postavila na levi bok, kot poštar, verjetno zato, da je ne bo ovirala pri hoji, morda pa je pomislila tudi na žeparje, ki so jih evropske železniške postaje polne. Iz žepa plašča je vzela rokavice (temno modre) in si jih počasi nataknila. Šele zdaj je pogledala naokrog po peronu in ljudeh, ki so hiteli mimo nje, kot da bi se pravkar prvič zavedla, kje je. Obrnila se je in pogledala vlak, s katerega je izstopila in je še vedno stal na peronu. Morda si ga je želela vtisniti v spomin. Zazdelo se je, da so se ji ustnice razširile in privihnile – je bil to nasmeh? Vlak je bil lep in skorajda nov. Belino pod srebrnim nizom oken so prekinjale rdeče črte in napis, prav tako v rdeči barvi. Pogledala ga je od zadnjega do prvega vagona in s pogledom obstala na stopnicah, po katerih se je pred nekaj trenutki spustila na peron. Temnopoltega mladeniča ni bilo več videti, niti na nobenem od oken ni bilo nikogar. Ozrla se je v okno, ob katerem je maloprej še sedela, in naravnala držo, kot bi hotela salutirati v pozdrav vlaku, katerega vrata so se pravkar zaprla in bo očitno zapustil postajo.

Z orokavičeno roko je naredila nerazumno kretnjo. Iz torbice je vzela sončna očala in si jih nataknila. Nad postajo in svet okoli nje se je vendar že spustila noč. Nato je iz kovčka potegnila ročaj in se z odločnimi koraki odpravila proti stopnicam, ki so vodile v podhod pod peroni. Pri stopnicah je kovček dvignila in ga mukoma, nič kaj elegantno prenesla navzdol. Lahko bi poklicala enega od taksijev, ki so stali na drugi strani peronov in čakali, da jim kdo pomaha ali potrka na šipo ali prime za kljuko vozila. Tako bi se za njo izgubila vsaka sled.

Toda že nekaj minut kasneje je stala na postajališču mestnega avtobusa pred železniško postajo. Če bi sklepali po njenem videzu, bi predvidevali, da bo zdaj le poklicala taksi. Sončnih očal si ni snela, čeprav so ji onemogočala dober pogled, pripomogla pa k prefinjenemu videzu samobitne popotnice. Toda bila je na postajališču mestnega avtobusa, skupaj z nekaj čakajočimi, pritepenimi od vsepovsod. Videti je bilo, da ji postajališče ni neznano. Vseeno je stopila k voznemu redu, ki je visel na desnem opažu, in iskala informacije. Kot majhen otrok, ki s prstom sledi novim črkam, je s temnim orokavičenim kazalcem drsela po plastični šipi in se slednjič zaustavila ter pogledala na ročno uro. Zdela se je zadovoljna, ker je kratko zavzdihnila in se naravnala ob kovčku. Odprla je torbico in pobrskala po njej. Iz nje je vzela telefon, pogledala zaslon in ga naglo pospravila. Na obrazu se ji ni spremenilo nič. Očitno ni bilo na telefonu nobenega sporočila, nobenega neodgovorjenega klica. Iz torbice je potegnila denarnico, pobrskala po drobižu in stopila k aparatu za vozovnice. Vzela je samo eno, po barvi sodeč enosmerno.

Večerni hrup mimo vozečih avtomobilov in avtobusov nenadoma prekine hupa rešilnega avtomobila. Vsi na postajališču se vznemirijo, tudi ona. Pogled usmeri proti cesti, od koder prihaja enakomerno zavijanje, ki se naglo bliža, čeprav avtomobila še ni videti, ker je za ovinkom. Je že tu, toda le nekaj sekund, kajti očitno se mu zelo mudi. Drugi avtomobili so se že umaknili in mu pustili prosto pot, da izgine v daljavi. Čakajoči že pozabijo nanj, ona ne. Celo stopi dva koraka proti cesti, po kateri je izginil rešilec. Še vedno zre za njim. Ali pa morda v grad, ki se pne nad cesto v daljavi, prav v isti smeri, kamor je odbrzel rešilni kombi.

Na postajo je pripeljal avtobus št. 49. Ni se povzpela nanj. Za njim avtobus št. 217. Že ko se je bližal postajališču, je prijela ročaj kovčka in ga premaknila bliže cesti. Vanj je vstopila med prvimi. Kovček je bil zanjo težak in tokrat ji ni pomagal nihče. Stopila je na prvo stopnico in ga potegnila za sabo, nato na drugo in zdaj je bila gori. Z naporno kretnjo je povlekla kovček za sabo. Vozovnico je vtaknila v aparat, ki je stal sredi avtobusa. Voznik je speljal s postaje. Videti jo je bilo še dolgo, ker je ostala na sredi in ni poiskala sedeža. Zakaj le, saj je na vlaku najbrž sedela dolge ure.

Avtobus je zavil proti gradu, za rešilnim avtomobilom.

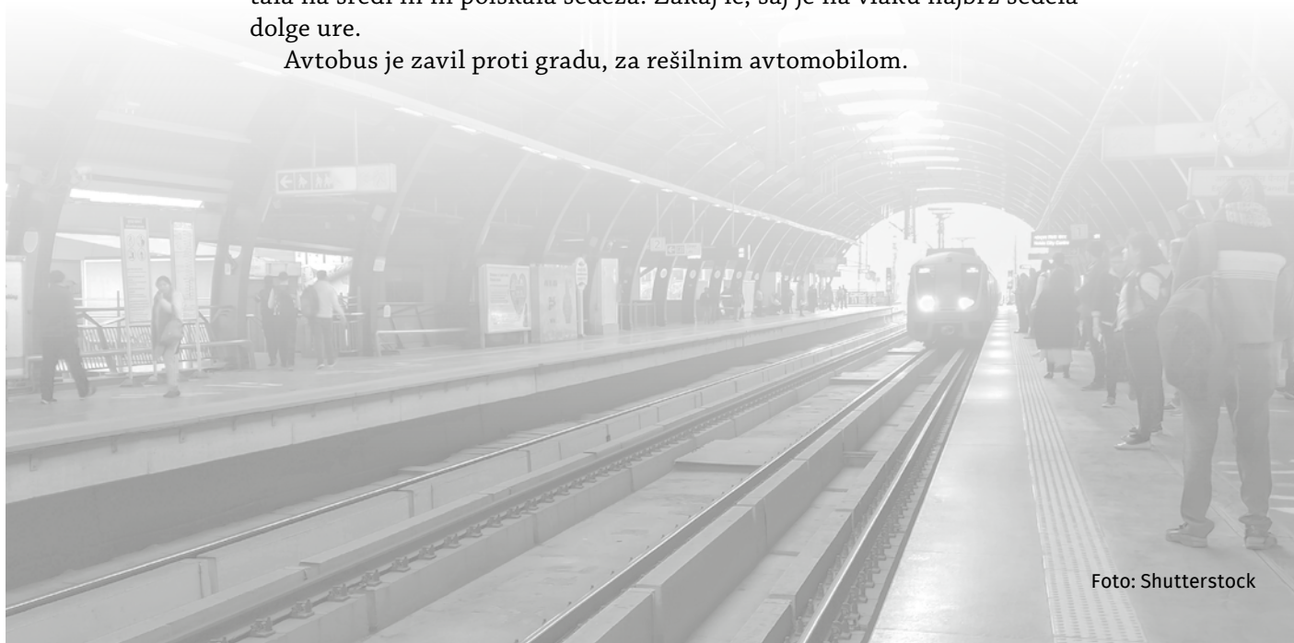

Foto: Shutterstock

Tadeja Krečič Scholten

V zgodbi je vse mogoče

Na začetku je bil … prostor: Karunova ulica v ljubljanskem Trnovem; vsak delovni dan nekaj po osmi na kolesu zavijem z Ziherlove in tu se Karunova zame začne. Najprej sem še zelo pozorna na promet, otroke, ki gredo v vrtec in šolo, avtomobile, ki prodirajo s parkirišč in Trnovske ulice; potem, pri Plečnikovi hiši na levi in nato trnovski cerkvi na desni pa stari hiši z dvoriščem, ki jo še zdaj vidim, čeprav je ni več, se v jutranjem soncu, v vetru, ob nihanju, ali naj grem naprej desno ob Gradaščici ali naravnost čez Janezov most in po Hieronimovi ulici, pojavi pregovor. Recimo: Stara ljubezen ne zarjavi. Prvega ne pozabiš nikoli. Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade. Enkrat ni nobenkrat. Kdor čaka, dočaka. Ne, ne, ne vsi hkrati! Recimo prvi. Stara ljubezen ne zarjavi, *alte Liebe rostet nicht*, je rekel moj stari oče. Je kdo na svetu, ki ne bi vedel, kako te prešine nedoločljiv občutek, ko zagledaš nekoga, ki je bil vreden tvojih nežnih nagnjenj, ko si bil še otrok?, najstnik?, zrel človek?; pa se je na tak ali drugačen način zgodba končala, izpela, ovenela, prekinila, obrabila, čustva so se obrnila drugam, zdaj pa, leta potem, občutiš – kaj? Zbledeli odtenek tistega davnega čustva, praznino, majhno zamero, vnovičen dregljaj ob ugotovitvi: pa je res fejst!, nekaj tako neprijetnega, da pogledaš stran in se narediš, da ga/je sploh ne prepoznaš … Ali pa enako močno čustvo kot pred vsemi dolgimi leti, ker je bila to prva, edina in nepozabna ljubezen? Vse to in nič od tega? Kaj pa … kaj pa, če ne gre za staro ljubezen do človeka, ampak do česa drugega. Česar koli. Kaj se zgodi takrat? Pregovor pripoveduje prvo, zgodba govori o nečem popolnoma drugem. Najprej bi se še zdelo, da gre za nekoga, ki se mu bo res zgodilo srečanje z neko staro ljubeznijo, potem se pa izkaže, da gre za ljubezen do … recimo … predmeta. Najpomembnejšega predmeta iz otroštva. Recimo.

Tadeja Krečič Scholten; foto: osebni arhiv

Karunove je že davno konec, tudi Križanke so že za mano, ko nekje na Vegovi ugotovim, da ja, to je treba napisati. Kot zgodbo o tem, da ti življenje, ko najmanj pričakuješ, ko si najbolj na tleh, servira nekaj neponovljivo perfektnega.

Zgodbe, lebdeče, še neizoblikovane, kot bi bile že leta v neki notranji čakalnici, se dvigajo in dobivajo obliko in se sestavljajo v jutrih na Karunovi ulici. Želijo ven, hočejo v napisane besede, prisilijo me, da sedem in na ekran napišem: »Stara ljubezen ne zarjavi.« Računalniška stran se začne polniti s črkami in povedmi, ne tistimi, s katerimi služim ekranu v službi. No, tudi s takimi, ampak v pisarniškem računalniku pomenijo nekaj drugega: novinarske besede govorijo o povsem konkretnih dogodkih, kot je izid knjige, premiera v gledališču, oddaja o kakem ustvarjalcu, novica o nagradah, nekrolog … skušajo biti natančne, sporočiti hočejo čim zvesteje resnici kaj, kje, kako, zakaj se je nekaj zgodilo. Prostora in časa (pri radijskem delu je čas absoluten diktator!) za metaforo, besedno igro, duhovit obrat je zelo, zelo malo. Zato je izkušnja pisanja literature, fikcije, besedila, ko lahko zapišeš kar koli, neverjeten občutek svobode, ki ga je definirala hči Ana, ko je imela deset let: »Najboljše pri risanju je prazen papir, pa lahko še vse nastane.«

Nastala je prva zgodba, druga, ob pisanju se je pojavila slast ustvarjanja, uresničitev tega, o čemer so mi skozi desetletja pripovedovali pisatelji, s katerimi sem se pogovarjala: zgodbo si zamisliš, začneš pisati, nato te zgodba vodi sama. Neverjetno in popolnoma res.

S prvimi zgodbami je nastala objektivizacija (kot je rekel Dževad Karahasan) nekaterih dogodkov, ki so se želeli prek zapisanih besedil oddaljiti od mene, prestopiti v realnost napisanega, se osamosvojiti. Se pripraviti na soočenje z očmi bralca. Potem so se pojavili izzivi: kako napisati zgodbo s fantastičnimi elementi, zgodbo iz časa vojne, živalsko zgodbo …, kako povedati izkušnjo novinarja v radijskem studiu, dekleta, ki »lovi zadnji vlak«, ponižanega starčka v preveč založenem stanovanju, se vživeti v človeka, ki podlega manipulaciji matere; ali nekoga, ki se mu po težkih izkušnjah nasmiha sreča, vendar …

»Ko zjutraj vstanem, grem na sprehod, se vrnem in popijem kavo. Potem sedem za pisalno mizo in se začnem vživljati v druge ljudi,« je povedal o svojem načinu pisanja Amos Oz. Po nekaj napisanih zgodbah sama ugotovim, da je največ, kar se pri pisanju more zgoditi, prav oblačenje kože nekoga drugega, ki ga ne poznam, pa bi ga lahko poznala, ker je del vsega in vseh, kar sem jih kdaj srečala, o njih brala, jih dobro ali manj dobro spoznala. Postavim jih, v trenutek njihovega življenja, ko se jim nekaj zmakne, jih kaj preseneti, ko se morajo odločiti in nekaj narediti. Ali pa ne. Določa jih marsikaj, najbolj ljudje okrog njih, preteklost, predvsem pa značaj. In seveda okolje, pa naj bo to jadranski otok, Palermo in Neapelj ali pa ljubljanski bolnišnica, kavarna, hiša ali blok, deževna Nizozemska, Srbija ob meji z Bolgarijo ali vas na Bavarskem. Imajo svoje želje, veselja in ljubezni, v ozadju pa rane iz otroštva, obsesije, razočaranja in zavozlanosti, iz katerih iščejo pot in uresničitev tega, kar bi želeli biti, kakor bi hoteli bivati, ti sodobni urbani sleherniki. Soočajo se z ločitvami in odhajanji, s prazninami in neuresničenostmi, s smrtjo. Vendar so na svoj način tudi uporniki, ali si to vsaj želijo biti: proti diktatu družbe, ki sili, predvsem ženske, da vedno lepe in energične skrivamo svoja leta, proti ljudem, ki nas hočejo oblikovati po svoji podobi, proti nepoštenosti akademskega sveta.

Prostor, čas in nekdo v njem. In zgodba se lahko začne … tudi tista s knjigo: *Nikoli ni prepozno*.

Matija Remše

Rad imam ponedeljek

Profesor Trstenjak nam je na enem svojih predavanj iz zgodovine filozofije razlagal o tem, kako se lahko pomen priznane modrosti skozi zgodovino obrne v svoje nasprotje. Stari so rekli: »Boj se tistega, ki je prebral (eno samo) knjigo.« Boj se ga zato, ker mu boš v razpravi glede nje težko kos, saj jo dobro pozna v potankosti. V sodobnem svetu pa se je bralca ene same knjige treba bati zaradi njegove enostranskosti in omejenosti, ki ga tako zapira pred obsežnostjo in vsestransko odprtostjo človeškega znanja (kolikor naraste znanje, se poveča meja stika z neznanim). Ves čas smo v iskanju ravnotežja med enciklopedistom, ki ve o vsem nič, in specialistom, ki ve o niču vse (če do skrajnosti ekstrapoliramo koordinatni sistem sheme človeške vednosti in spoznanja).

Seveda je področje znanja le ena od razsežnosti človekovega obstoja. Obstaja še več drugih, od čustvovanja v osebnem notranjem svetu preko sočutja in etike v družbenem sobivanju do slutnje presežnega, transcendentnega, ki presega umišljeno človekovo avto-nomijo (samo-zakono-dajnost).

Od časa slovenskega osamosvajanja in spreobrnjenja družbenega reda iz samoupravnega socializma v kapitalizem, ki dobro deluje, in »socialno državo«, za katero se ves čas vprašujemo, kje neki je (naj mi bo tu dovoljeno opredeljevati malo na počez po spominu in omejenem osebnem dojemanju), me vznemirja marsikaj. Med drugim tudi naivno vprašanje: Kako je mogoče, da so nekdanji direktorji samoupravnih podjetij v delavski lasti (večinoma partijsko nastavljeni) čez noč postali lastniki in delodajalci? Da ne govorim o poznejšem njihovem brezsramnem izsiljevanju delojemalcev (donedavnih solastnikov) s pogodbami o delu in plačilu, ki so (bile) komaj vredne svojega imena. V trenutku spreobrnitve družbenega ustroja so bili delodajalci lahko pač le zasebni obrtniki in kmetje, že v prejšnjem sistemu odvisni od lastnega gospodarjenja, mi vsi drugi »družbeni lastniki proizvajalnih sredstev« pa kaj? Plen ptic roparic?

Ves tale uvodek je upravičevanje dejstva, da se v tokratnem prispevku omejujem na eno samo knjigo, ki je zame kot iz drugega sveta. Najbrž pa bi bila takšna – če bi jo vzeli v roke in jo vsaj prebrali, če se že ne bi po njej zgledovali in iz nje črpali navdihov za svoja ravnanja – tudi za marsikaterega naših, slovenskih podjetnikov in delodajalcev. Njim je pravzaprav tudi namenjena.

Dom, v katerem nisem nikoli bil in, kot kaže, tudi nikoli ne bom (spominček na uvodni članek Braneta Senegačnika v prejšnjem *Zvonu*), je podjetništvo, »vodenje neposredne proizvodnje in tržne ekonomike zasebnega podjetja«.

Med knjigami z Mohorjeve knjižne police tudi že prej najdemo takšne s poslovno vsebino. Recimo *Moč poštenega poslovanja* Normana Vincenta

Peala in Kennetha Blancharda v prevodu Neže Rojko in s spremno besedo profesorja Marjana Senjurja, ki je izšla še v času ravnateljevanja Janka Jeromna (prvič leta 1990 in pozneje še ponatisnjena) prav na njegovo pobudo.

Tu pa se posvetimo knjigi:

John D. Beckett, *Rad imam ponedeljek. Kako postaneš dober poslovnež, ne da bi prodal lastno dušo*; 12,5 cm x 21 cm; broš.; 216 str.; Celjska Mohorjeva družba 2009.

Delo je prevedel Jože Stabej, spremno besedo k slovenski izdaji pa je napisal Edvard Svetlik, predsednik poslovnega odbora Hidrie, slovenskega podjetja s sedežem v Spodnji Idriji, ki proizvaja klimatske naprave in avtomobilske komponente. Mislim, da jo je on prinesel na uredništvo kot predlog za uvrstitev v program. V Ameriki je prvič izšla leta 1998. Doživela je nekaj ponatisov, kakšno dopolnilo (debatna vprašanja ob koncu knjige za obravnavo poglavij v manjših delovnih skupinah) in prevode v vsaj štirinajst jezikov, kar nakazuje aktualnost tematike v globalnih poslovnih krogih.

Knjigo sem spremljal v tisk in pozneje vodil tiskovno konferenco, ko smo jo predstavljali v naši knjigarni na Nazorjevi 1 v Ljubljani. Ne vem več, ali je bila v ponedeljek, kakor smo imeli navado, ali kak drug dan v tednu, kakor se je včasih zgodilo. Na njej je bil navzoč avtor John D. Beckett s soprogo (ki ji je knjiga posvečena), verjetno kdo od predstavnikov idrijskega podjetja, od novinarjev pa se spomnim Janeza Usenika in njegovega tekočega pogovora z avtorjem v angleščini med predstavitvijo in po njej. Slišim in vidim še, kako je imel gospod Beckett pripombo k stolpiču kovancev na opremi knjige, pripravil jo je Jurij Jančič, češ da je morda malo v opreki z njeno vsebino, ki ne govori o kopičenju kapitala, ampak o medčlovečnosti v poslovnih odnosih. Nekako je bil zadovoljen s pojasnilom, da namiguje prav na krhkost in možno hitro katastrofo, če gre komu predvsem za denar in ob zidanju gospodarske zgradbe pozablja na temeljne zahteve, ki jih kultiviranemu človeku postavlja etično in nazadnje tudi versko izročilo človeške dediščine.

John D. Beckett (rojen 1938) je dolgoletni predsednik korporacije Beckett (Elyra, Ohio), ki spada med največje svetovne proizvajalce ogrevalnih sistemov in je član mnogih ameriških in svetovnih združenj, ki zahteve poslovnega sveta združujejo z osebnim (tudi verskim) prepričanjem, da poštenost slej ko prej obrodi sadove. V poslovni svet ga je iz službe v vesoljski industriji povabil oče, ki ga je želel imeti za družabnika pri razvoju podjetja. Pa je zaradi očetove zgodnje smrti kmalu vse obviselo na njegovih ramenih. O sebi pravi na začetku knjige tole:

> Sem poslovnež. Sem načelen človek. Hočem poznati temeljne resnice in se po njih do skrajnosti ravnati pri svojem delu. Kar sem se naučil, si želim deliti z drugimi, pri čemer je treba vedeti, da se še vedno učim. Oh – še nekaj. Videli boste, zakaj imam res rad ponedeljke.

In še:

Besede. Načela. Resnica.

Besede. Preveč besed. V njih se utapljamo.

Načela. V slapovih padajo s police v vsaki letališki knjigarni.

Resnica: Vedno teže jo je najti.

Ampak ko jo le najdemo, je resnica kakor luč svetilnika, ki predre gosto nočno meglo – svari nas, kakor opozori ladijskega kapitana na izdajalske plitvine, usmerja nas proti varnemu pristanišču.

Vodenje podjetja je potovanje – polno obljub, vendar obremenjeno z izzivi. V tej knjigi sem skoval načrt, da bom pomagal izostriti luč svetilnika, ki naj vodi to potovanje.

Iz uvoda navedem še misli, ki smo jih postavili tudi na zadnjo stran ovitka knjige in v kratkem pokažejo njeno strukturo ter nakažejo vsebino.

V knjigi so štirje večji deli: »Temelji«, Velika podoba«, »Uresničevanje« in »Dosežki«.

V prvem delu, Temeljih, ponujam nekaj osebnih izkušenj – edinstvene izzive, ki so se izkazali za odločilne in so mi pogosto razkrili življenjsko pomembne resnice. Za ta spoznanja je značilno, da niso prihajala v velikih odmerkih, ampak v manjših kosih, ki so se sčasoma uskladili. Močno so vplivala name, oblikovala so moj pogled na življenje in me razvnela za poslovno dejavnost.

V drugem delu, Veliki podobi, si v kratkem filozofskem potovanju ogledamo zahodno kulturo skozi izrazito različni okni. Ko gledamo skozi prvo, vidimo, da je med delom in vero velika razdalja – da sta to ločena svetova. Če pa pogledamo skozi drugo okno, delo ni za cele svetove oddaljeno od vere – oba sta zelo enotna in skladna.

V tretjem delu, Uresničevanju, si ogledamo posebne načine, kako je temeljne resnice mogoče združiti z vsemi oblikami vsakdanjega življenja, zlasti z našim delom. Značilna kakovost teh resnic je v tem, da so ukoreninjene v Svetem pismu; v njem sem odkril osupljiv vir, ki je zelo pomemben za poslovno dejavnost. Potrdilo se je v času, in vendar je sodobno.

Četrti del, Dosežki, povezuje ključne zamisli in opisuje, kako jih mi kot posamezniki uveljavljamo v poslovanju.

Kot pravi moj prijatelj Jeff Coors v uvodni besedi, ta knjiga ni teoretična, ampak je povsem zakoreninjena v resničnem svetu. Za tem, kar boste brali, so moje lastne izkušnje, vključno s skoraj štirimi desetletji v svetu dela. Toda čeprav so te zgodbe uvrščene za popestritev, knjiga ne govori o meni. Prav tako to ni knjiga z navodili za uporabo: »Samo ravnajte se po teh štiristopenjskih načelih, ostanite v ozadju in glejte, kaj se dogaja!« To je bolj knjiga, ki nas bo trdneje zasidrala v nekaj osnovnih načelih in nam odprla nekaj drugačnih miselnih poti. To je knjiga, ki nam bo pomagala odkriti, kako pomembno je v praksi, da se v poslovanju in drugem početju ravnamo po temeljnih načelih.

Prepričan sem, da pravilno uporabljena resnica prinaša uspeh. Našli boste nove in izvirne načine, da boste vlili moč in smisel tistemu, kar delate iz dneva v dan. To bodo opazile vaše stranke, vaši sodelavci v podjetju bodo videli razliko. Mogoče boste celo dosegli, da se bo vaš računovodja enkrat več nasmehnil.

Dodajam še iz avtorjeve sklepne besede:

Po izidu knjige se mi je odprl nov svet. Takrat se tega nisem zavedal, ampak ob koncu dvajsetega stoletja se je oblikoval plimni val – želja, da bi ljudje bolj poglobili vsakdanje delo in mu pripisovali večji pomen. To rastoče zanimanje je kmalu doseglo poslovno življenje po vsem svetu.

V zadnjem desetletju je izšlo okrog tisoč knjig o veri in delu, nastalo je okrog tisoč dvesto organizacij za pospeševanje misli na povezavo teh dveh svetov, ki se mnogim zdita tako ločena.

Pogled na to gibanje se mi je odprl, ko sem veliko potoval in govoril z ljudmi, ki hočejo, da bi bilo njihovo delo več kot le služba. Našel sem jih ne samo po vsej Severni Ameriki, ampak tudi nepričakovano po deželah, kot so Rusija, Kitajska, Indija, Bližnji vzhod, Afrika in Južna Amerika. Dejansko se zdi, da je še komaj kje kak kraj, kjer si poslovneži ne bi prizadevali, da bi v svojem delu našli več pomena in smisla.

Rečemo lahko, da imamo pred seboj avtobiografijo duhovnega in poslovnega razvoja vedoželjnega človeka, ki ni zadovoljen s tem, da bi ostajal, kakršen je, ampak si želi biti v svojem poklicu in svojem odnosu do življenja vedno boljši. Tako ob njem raste tudi njegovo podjetje, svet okoli njega postaja boljši.

Za konec tega kratkega orisa knjige uporabim besede že omenjenega Edvarda Svetlika:

Poslovnost z dušo

Ko sem prvič srečal Johna Becketta, sem bil prijetno presenečen nad harmonijo, ki jo dosega in uresničuje v svojem življenju. Njegova življenjska zgodba pripoveduje, da je v nenehni, za poslovni svet značilni tekmi mogoče dosegati odlične poslovne uspehe in hkrati ohraniti svojo dušo.

V globalnem poslovnem svetu veljajo pravila trde borbe, ki včasih mejijo na grobost in brezkompromisno uveljavljanje moči. Vse merimo z razvojnimi stopnjami in rastjo. Žal poslovni svet preveč motivira le dobiček. Če pa je v ospredju samo dobiček, so človeške vrednote nujno zanemarjene. Ljudje se zato čutijo bolj odtujeni, vse več je konfliktov.

Veseli me, da je odlična zgodba poslovnega partnerja in cenjenega prijatelja Johna Becketta, ki lastne vrednote živi in deli tako s svojo družino kot tudi z zaposlenimi, s poslovnimi partnerji ter z okoljem, izšla v slovenskem jeziku in v našem okolju utrdila sporočilo o večno veljavnih človeških vrednotah.

Da bi le bilo tako!

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

POGOVOR

Breda Pugelj

Če delo ni iskreno, ni vredno pisanja niti branja

Pogovarjala se je Saška Ocvirk

Breda Pugelj je upokojena dramska igralka. Večino svoje profesionalne kariere je preživela na odrskih deskah mariborskega gledališča. Vzporedno se je uveljavila kot plodovita in kakovostna prevajalka pa tudi kot avtorica. Rodila se je 5. oktobra 1934 v Ljubljani. Tam je obiskovala osnovno šolo in baletno šolo Opere SNG Ljubljana, gimnazijo ter študij igre in umetniške besede na AGRFT, takrat AIU. Leta 1958 je v razredu Vide Jan Juvan tam tudi diplomirala. Igralsko pot je med letoma 1957 in 1959 začela kot članica SLG Celje. Potem se je zaposlila v Drami SNG Maribor, kjer je ostala stalna članica do upokojitve leta 1992. Njena biografija vsebuje izjemno dolgo vrsto najrazličnejših vlog, vse od naivk in karakternih vlog pa do osrednjih likov najbolj znanih klasičnih dramskih del.

Že v aktivnih gledaliških letih je prevajala dramska besedila za matično gledališče, pa tudi beletristiko za več založb. Po upokojitvi je začela raziskovati vlogo umetnosti v psihoterapiji in se posvetila psihodrami, plesni in glasbeni terapiji. Delovala je kot umetniška terapevtka, za kar se je usposabljala na inštitutu za dinamično psihiatrijo v Münchnu in srednji zdravstveni šoli v Mariboru. Eno leto je vodila skupine za umetniško glasbeno-plesno terapijo v Zavodu dr. Marijana Borštnarja v Dornavi, kasneje pa dolga leta v Varstveno delovnem centru Polž v Mariboru. Več kot deset let je na baletni šoli v Mariboru vodila otroške plesne skupine, vrtce in pripravnice. Leta 1994 se je pridružila dramski šoli pod okriljem Slovenske matice in Ko-marja. Pozneje je ustanovila kulturno društvo Mariborski oder in z dramskimi delavnicami za osnovnošolce in srednješolce prešla pod okrilje JSKD. Z mladimi je do 2016 na lastna oziroma prirejena besedila redno pripravljala eno ali dve novi uprizoritvi na leto. Nastopali so na Srečanjih otroških in mladinskih skupin, na Borštnikovem srečanju ter na Festivalu Lent. Z gledališkimi delavnicami je gostovala tudi v zamejstvu. Več kot tristokrat je s pravljičarskim programom nastopila po vrtcih in osnovnih šolah.

Prevedla je več kot trideset književnih in dramskih del ter strokovne literature za Mladinsko knjigo, Obzorja, Cankarjevo in Pomursko založbo. Sodelovala je z Inštitutom za slavistiko v Gradcu, kjer je redno predstavljala slovensko literaturo. V okviru mednarodne organizacije »Interkulturo« pa je vodila tudi seminarje za slovensko mladino na avstrijskem Koroškem.

Objavila je več avtorskih dramskih besedil za mlade pri Mariborski literarni družbi. Pri Pesniških turnirjih Založbe Pivec je bila trikrat med finalisti. Pri isti založbi so izšli tudi njeni deli za otroke *Škrat Matevž* in *Razigrana abeceda* ter *Želim, hočem, zmorem*, dramska besedila, napisana za uporabnike VDC »Polž«. Pri Celjski Mohorjevi družbi pa je tik pred izidom njen romaneskni prvenec *Cesta do proge*.

Poročena je bila s plesalcem, baletnim pedagogom in koreografom Ikom Otrinom. Hči Nataša - Pika živi v Švici, sin Jaš – nekdanji baletni plesalec in umetniški vodja SNG Opera in balet Ljubljana – pa trenutno deluje v Nemčiji.

Vse življenje se tako ali drugače ukvarjate z besedo. Oživljali ste jo na odru, jo prevajali in pisali. Zdaj je pred izidom vaše prvo večje prozno delo. Kakšni so občutki?
Priznati moram, da sem se morala nekako spet vrniti k temu besedilu. Če odštejem nekaj manjših posegov v zadnjem trenutku, ki se jim avtor najbrž nikoli ne more odreči, sem zadnjo piko naredila pred skoraj dvema letoma. In če so liki v času ustvarjanja zelo glasno živeli v moji glavi, sem jih s tisto zadnjo piko iz nje nekako umaknila. Zdaj sem že v čisto novi zgodbi, so pa liki iz *Ceste do proge* vsekakor spet na novo oživeli.

Kot rečeno, ste se vse življenje ukvarjali z besedo, a večinoma vam je bila na tak ali drugačen način že dana. Besedilo vloge, izvirnik za prevod. Kako ste se spopadli s tako imenovano »grozo praznega lista«?
Res, navajena sem bila timskega dela v gledališču in tudi pri prevajanju in priredbah je ležal pred menoj izvirnik. Pred praznim listom nimaš režiserja in tudi izvirnika ne. Kot avtor imaš vso svobodo tega sveta. Vse je mogoče. Seveda je v prvem planu zgodba. To še gre. Potem osrednji liki in njihova imena, pa že tu se zapletam. V duhu se preselim v obdobje in okolje, kjer se zgodba dogaja. Ampak s svojimi protagonisti imam toliko možnosti, da včasih zaidem, začnem pretiravati, ta neverjetna svoboda me zapelje, saj jih lahko naredim lepe ali grde, prijetne ali zoprne, lahko jih tudi ubijem. Priznam, da me to obremenjuje. Tudi ko sem začela pisati besedila za mladinsko dramsko skupino, sem natančno vedela, za koga pišem, koliko oseb moram vključiti, kaj moram pri kom poudariti, kaj komu olajšati in koga kaj novega naučiti. Vedno so bile neke omejitve. Zdaj sem s svojimi literarnimi liki prvič v resnici povsem sama. In posledično se z njimi včasih tudi prepiram (smeh).

Res, navajena sem bila timskega dela v gledališču in tudi pri prevajanju in priredbah je ležal pred menoj izvirnik. Pred praznim listom nimaš režiserja in tudi izvirnika ne. Kot avtor imaš vso svobodo tega sveta. Vse je mogoče.

Imate zanimivo življenjsko zgodbo. Kot ste dejali, svojega očeta, sicer profesorja francoščine in v tujini uveljavljenega učitelja petja, kot otrok niste poznali, s polsestro pa imate danes zelo prisrčne odnose. Drobce lahko prepoznamo, ampak koliko sebe v resnici puščate v svojem literarnem delu?
Veliko. Pišem iz življenja. To so stvari, ki jih poznam, ki sem jih doživela, ki so me zanimale, prizadele ali kakor koli nagovorile. O tem lahko govorim. Vem, kakšen odnos sem imela do njih. Seveda kakšen problem razdelim na dve ali več oseb, medtem ko sem bila v resničnem življenju z njim običajno sama. Tu in tam me kdo nagovarja, naj napišem biografijo. Da bi bilo to zelo zanimivo branje. Verjetno res, a mi kaj takega ne pade na pamet. Zavoljo taktnosti in spoštovanja do še živečih ljudi ne bi mogla niti napisati vsega. Če pa tako delo ni povsem iskreno, ni vredno pisanja, niti branja.

***Cesto do proge* sestavljajo zgodbe treh ženskih protagonistk. Lahko bi rekli, da gre za male zgodbe običajnih ljudi. Zakaj se vam prav te zdijo zanimivejše od tako imenovanih velikih tem?**
O velikih problemih se tako ali tako kar naprej govori in piše. Hkrati pa so to neke neoprijemljive zgodbe, ki so na primer za slehernika na mariborski ulici daleč. Vsak od teh mimoidočih s seboj nosi svojo »malo« zgodbo. Táko, ki ga boli, ga usmerja in vpliva na vsak njegov korak. Táko, ki je za njegovo življenje edina zares »velika«. Take zgodbe ne pridejo same na površje. Treba jih je od kod izpraskati. In zato se mi zdijo literarno veliko privlačnejše.

Pišem iz življenja. To so stvari, ki jih poznam, ki sem jih doživela, ki so me zanimale, prizadele ali kakor koli nagovorile. O tem lahko govorim. Vem, kakšen odnos sem imela do njih.

Glede na vašo kariero se ne gre čuditi, da so tudi vaša prozna besedila izjemno dramsko živa. Ste si like predstavljali na odru?
Na neki način gotovo. Sicer pa mislim, da med dobrim proznim in dobrim dramskim besedilom ni tako velike razlike. Pri obeh je glavno gonilo konflikt, zelo pogosto tisti notranji. Na odru je treba pomislek, dvom, kakršno koli čustvo, ki se v človeku zbudi, pokazati, odigrati. V prozi to opišeš z besedami, z notranjim dialogom, in z njimi je vse mogoče.

Ste se na začetku študija poigravali z mislijo, da književnost postane vaš prvi poklic? Čeprav ste izbrali gledališče, so vas knjige vseeno našle. Kako ste začeli prevajati?
Za prevajanje me je navdušil dramaturg iz celjskega gledališča Herbert Grün. Naj povem, da sem takoj po akademiji poslala vloge v tri teatre. Nobenih poznanstev ali zvez nisem imela in zaposlitev še zdaleč ni bila samoumevna. Bile so tudi kolegice, ki niso uspele nikjer. Prvi pozitiven odgovor je prišel iz Celja in seveda sem se z veseljem odzvala. Kot rečeno, sem tam spoznala Herberta Grüna, ki je tudi sam veliko prevajal. To me je precej navdušilo. Hkrati z Akademijo sem namreč vpisala tudi slovenistiko in primerjalno književnost. Tam sem od profesorja dr. Ocvirka dobila krasen nasvet, ki sem se ga velikokrat spomnila. Obetala naj bi se mi perspektivna kariera, pod pogojem, da pustim akademijo. Tega pa nisem mogla. Na akademiji je prvi letnik preizkusni kamen. Ko je bil za mano, je pri mojih 19 oziroma 20 letih akademija pretehtala. Se pa te dileme pogosto spomnim.

Morda bo slišati pretirano, ampak dobila sem občutek, da s kančkom obžalovanja.
To je čudno. Pravzaprav nikoli nisem bila značilna igralka. Vedno sem veliko razmišljala in zame so bile vloge neka oblika zatočišča, kot je zdaj zame oblika zatočišča pisanje. Morda je to stvar samozavesti, ampak krasno mi je bilo živeti tuja življenja v vlogah, kjer natančno veš, kakšen bo konec. Kjer natančno veš, kako moraš voditi svojo figuro, da se vse izteče tako, kot je predvideno. V življenju tega ne veš. Pravijo, da ni igralca, ki se mu občasno ne bi sanjalo, da je na odru pozabil besedilo. Meni se ni nikoli. Pogosto pa se mi je sanjalo, da stojim na odru in ne

vem, kam naj peljem vlogo, ker ne vem, kakšen je konec. Kot veliko stisko sem občutila, da ne vem, kako se bo nekaj izšlo. In v življenju tega nikoli ne veš. Ko sediš pred praznim listom prvega poglavja svojega romana, imaš glavni lok do takega ali drugačnega konca vsaj grobo zastavljen. Zato je tudi pisanje danes zame neka oblika zatočišča.

Rekli ste, da niste bili tipična igralka. Vsaj v nekih stereotipih igralce povezujemo s svetom glamurja in zvezdništvom, tudi če gre za profesionalni oder v domačem mestu. Mar ni tako?
Ah, kje pa! To je garaški poklic, fizično in psihično. Nekoč se mi je na primer zgodilo, da so mi tik pred predstavo na domača vrata prinesli opečenega sosedovega otroka. Babica ga je varovala in zgodila se je nesreča. Gledala sem panično neznano žensko, totalno opečenega otroka in za hip nisem vedela, kaj naj. Klicala sem rešilca in poskušala otroku pomagati z obkladki. Čez dobro uro pa sem imela premiero.

Pri mojih dveh na srečo ni bilo tako dramatično. Pripravljala sem jima večerje in ju skušala prepričati, da bo oče vsak čas doma. Zvečer moraš iti, ne glede na vse, kar se ti tisti trenutek dogaja, in na odru moraš biti stoodstoten. Glede tega sem bila izjemno disciplinirana. Hkrati pa sem imela strašno tremo. Predvsem pred premierami. Mučno mi je bilo, vedno sem imela občutek, da gre za izpit. Tega nisem nikomur povedala, ampak ko sem hodila proti gledališču, sem v mislih blagrovala vse mimoidoče, ki so lahko šli v nasprotno smer. Vse drugo, vaje, ponovitve in gostovanja, mi je bilo v izjemno veselje. Takrat sem imela občutek, da so ljudje prišli gledat predstavo, ne pa je ocenjevat.

Kdaj na premieri pomislite, ali se kaj podobnega dogaja tudi vašim mlajšim kolegom danes?
Ni bilo videti, da bi se jim. Ampak upam, da se meni takrat tudi ni poznalo. Sama tega naglas nisem upala priznati, ker je bilo v nasprotju z vsem igralskim konceptom, kot bi bilo nekaj sramotnega za igralca. Premiera bi morala biti praznik, vrhunec dolgotrajnega dela. Odrešila me je Mira Stupica, velika srbska igralka, ki se je ob upokojitvi svojemu občinstvu opravičila, češ da je na premierah nikoli ni videlo prave, zares vrhunske. Iz istega razloga. Sem pa tudi sama ob kakšni tretji ali četrti ponovitvi večkrat slišala, kako izjemno mi je figura zrasla. Pa mi ni, samo na premieri mi je padla (smeh).

Na odru je treba pomislek, dvom, kakršno koli čustvo, ki se v človeku zbudi, pokazati, odigrati. V prozi to opišeš z besedami, z notranjim dialogom, in z njimi je vse mogoče.

Rekli ste, da je igralstvo garaški poklic, lahko si predstavljamo, da je tudi konkurenčno zelo trd. Ste bili obremenjeni z velikimi in malimi vlogami?
Niti slučajno. Spominjam se, kako smo v neki predstavi igrali ščurke. Nekaterim se je bilo izpod časti plaziti po odru in spuščati neke čudne zvoke, jaz pa sem uživala tudi pri tem. Takoj bi se vrnila v tisti čas.

Najljubše vloge so gotovo imele tudi obraz in odmevajo še danes. Bi lahko katero izpostavili?

Mislim, da ima igralec ali igralka v vsakem obdobju kako najljubšo vlogo. Za prva leta bi morda omenila Julijo v Shakespearju, to je bilo še v Celju. Potem so me povabili v Maribor in iz teh začetnih let imam v lepem spominu Marinkovičevo *Glorio* v režiji Žarka Petana, pa *Mačko na tračnicah*, ki jo je režiral Dušan Jovanovič. Vsa predstava se je dogajala na tirnicah kaka dva metra od tal. Lahko bi še naštevala, saj sem odigrala, če se prav spomnim, sto osemnajst premier in sodelovala z odličnimi režiserji, kot so bili Andrej Hieng, Fran Žižek, Branko Gombač, Dino Radojevič in še kar veliko drugih. Gledališče je timsko delo in vzdušje pri delu ter uspeh predstave sta odvisna od vseh sodelujočih. Priznati moram, da mi je bilo večinoma lepo, pravzaprav skoraj vedno. In z veseljem bi se še vrnila, pa če bi smela prinesti na oder samo tisti bajeslovni pladenj. Tega namreč na seznamu svojih vlog nimam.

Vedno sem veliko razmišljala in zame so bile vloge neka oblika zatočišča, kot je zdaj zame oblika zatočišča pisanje. Morda je to stvar samozavesti, ampak krasno mi je bilo živeti tuja življenja v vlogah, kjer natančno veš, kakšen bo konec.

Po drugi strani pa gledaliških desk niste nikoli zares zapustili. Kakšne spomine imate na delo z dramskimi delavnicami?
Zelo lepe. Delali smo v smešnih pogojih, dvorana je bila brez odra, potrebovali smo veliko iznajdljivosti, včasih smo uporabili kar konkretna vrata, sceno ustvarjali s panoji, premikali stole za publiko enkrat na eno, drugič na drugo stran. Imela sem krasna obdobja. Nekatere skupine so ostale šest ali sedem let, spet druge so se pač razbile po eni sezoni. Vadili smo osnove tehnike govora, dihanja in giba. Razčlenjevali besedila, psihologijo likov in odpravljali govorne napake. Najmlajši so imeli 12, 13 let, najstarejši so bili maturanti. Besedila sem začela pisati, ker je bilo težko najti kaj ustreznega za njihovo starost. Če se za otroke še kaj najde, za najstnike skoraj ni primernega gradiva. Fantje so bili sicer zelo redki, zato sem morala tudi priredbe posebej prilagajati dekletom. Zelo rada imam na primer Garcia Lorco. (Žena v njegovi *Krvavi svatbi* je bila ena mojih zelo ljubih vlog.) V njegovem delu *Dom Bernarde Alba* nastopajo samo ženske, od mladih do osemdesetletnice. Za mojo skupino srednješolk seveda ni prišla v poštev. Napisala sem nadaljevanje, kjer po Bernardini smrti ostanejo dekleta sama in končno niso več zaprta za zidovi domače hiše. Seveda sledi katastrofa. Nazadnje se spet vrnejo pod domačo streho. Pod to nadaljevanje sem dopisala opombo »Z velikim spoštovanjem do Garcia Lorce«, saj sem uporabila njegove osebe, čeprav z novo vsebino. Jaz pa si ne prisvajam nečesa, kar ni moje. To se danes žal zelo pogosto dogaja. Marsikdo uporabi kakšno ime, bleščeč naslov, na oder pa postavi nekaj povsem drugega. Od izvirnika ne ostane skoraj nič. To me jezi in se mi ne zdi pošteno.

Mora biti sodobno gledališče nujno drugačno, da velja za kakovostno?
Kaj pa vem. Dvorane niso ravno vedno polne, če odštejemo premiere.

Najbrž je to bolj vprašanje za kritike in teoretike. Meni se zdi, da gre marsikdaj za neko nasilno željo »samo da je drugače«. Pa ne bi ravno rekla, da so vse te moderne predstave, ki so mimo originalnega teksta, neresno narejene. Za igralce so marsikdaj celo več kot naporne. Le nisem čisto prepričana, da je to prava smer. Ne vem, kam se to lahko naprej razvija. Seveda ni treba, da so vse predstave take, kot so bile pred 50 ali sto leti, saj se najdejo nove poti in novi načini, ampak bistvo bi moralo ostati. Tisti konflikt, ki je gonilo odnosov, osnova, zaradi katere je dramski tekst dramski tekst. To je nekaj, o čemer pogosto razmišljam. Še posebej, ker se to ne dogaja na alternativni sceni, pač pa v osrednjih gledališčih. Ampak jaz sem upokojena in to je problem koga drugega (smeh).

Marsikdo uporabi kakšno ime, bleščeč naslov, na oder pa postavi nekaj povsem drugega. Od izvirnika ne ostane skoraj nič. To me jezi in se mi ne zdi pošteno.

Je na vašem mestu res mogoče povsem neobremenjeno sedeti v občinstvu?
Če si 38 let delal v neki inštituciji, prej štiri leta študiral na Akademiji, četudi v povsem drugačni situaciji in po drugačnih merilih, seveda ne moraš biti neobremenjen. Ampak igralci pri tem niso v prvem planu. Kot igralec prav absolutnega manevrskega prostora nimaš. Slediti moraš navodilom, celotni zasnovi. Ko vam predstava ni všeč, igralci nismo edini krivci (smeh)!

Ste sicer rojena Ljubljančanka, tam ste se šolali, preživeli mladost. Če odštejemo kratko obdobje v Celju, ste skoraj vse življenje preživeli v Mariboru. Ste ga vzeli za svojega?
Vsekakor. Na Celje imam zelo lepe spomine, ampak ljubim Maribor. Nisem pa čisto prepričana, da me je Maribor vzel za svojo. Morda zato, ker se nikoli nisem naučila prave mariborščine. Pa smo spet pri jeziku (smeh)! Toda delovala sem v okolju, kjer dialekt ni bil nikoli zelo izrazit. Na odru smo večkrat govorili knjižni pogovorni jezik in takega večinoma ohranili tudi za odrom. Morda tudi zato ljudje presodijo, da nisem čisto njihova. Uživam, ko grem čez most, obožujem park, krasne ulice ..., dokler sem na levem bregu. Na desnem se izgubim, če moram kdaj tja po opravkih. Enkrat se mi je to tudi v resnici zgodilo (smeh).

Kot pravite, nastaja že vaš novi roman, ki bi se lahko dogajal v Mariboru.
No, moj novi roman je še v povojih. Res pa je, da se je *Cesta do proge* dogajala v imaginarnem slovenskem mestu s starim središčem in novejšim predmestjem. Seveda so zame realno obstajale ceste, hiše, sobe in drevesa. Lahko bi jih narisala, če bi znala uporabljati barvnike. Nova zgodba pa je res navezana na Maribor. Privoščila sem si celo že sprehod po ulicah, ki sem si jih nekako prisvojila. Ampak kot rečeno, to je še vse na razvojni stopnji. Vse, kar lahko rečem, je, da bo tu šlo tudi za problematiko mlajše generacije.

Hvala za prijeten pogovor.
Hvala vam! Tudi zame je bilo prijetno skupaj z vami obujati spomine.

Foto: osebni arhiv

Silvester Gaberščck

Krščanstvo je jedro naše kulturne dediščine

Pogovarjal se je Jože Kurinčič

Silvester Gaberšček je slovenski etnolog, sociolog in politik, rojen leta 1952 v Tolminu.

Med 23. februarjem 1996 in 14. decembrom 2000 je bil državni sekretar Republike Slovenije na Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije. Delal je kot konservator etnolog v Kranju. Zatem se je zaposlil kot strokovnjak za dediščino na Ministrstvu za kulturo, kjer je še vedno zaposlen. Je raziskovalec, pisec o kulturni dediščini; je tudi vitez Božjega groba.

Gaberšček je član cerkvenega duhovnega gibanja Marijino delo oziroma Gibanja fokolarov, v katerem je eden od odgovornih za to gibanje na Slovenskem. Je tudi v uredništvu *Novega sveta*, glasila Marijinega dela. Zelo je vpet v ekumenski dialog in prizadevanja za edinost kristjanov. V duhu Gibanja fokolarov si prizadeva za edinost in mir v svetu.

»Doba naših let je 70,« pravi psalmist (Ps 90,10). Letos ste jih dočakali tudi vi. S te visoke ravnine se nam življenje pokaže v novi perspektivi, nanj, na prehojeno pot, lahko pogledamo z veliko življenjske izkušnje. Izjemno močno je v človeku zapisano tako imenovano *prvotno besedilo življenja* domače družine, domačega kraja, pokrajine, domačih ljudi … V vašem primeru rodnega Tolmina, katerega častni občan ste; gore, ki kot kulisa stojijo za njim, Soča, ki s Tolminko napaja ne le polja, ampak s svojo lepoto tudi duše Tolmincev. Kako vas je zaznamovala ta deželica? Kako še danes odmeva v vas?

Pred nekaj leti mi je vidnejša kulturna delavka s Primorske ob priložnostnem navajanju pesmi *Tolmin*[1] Srečka Kosovela dejala: »Pa saj to ste vi!« Tedaj so me njene besede rahlo zbegale, vendar ko sedaj gledam iz zornega kota sedemdesetih, bi ji lahko vsaj delno pritrdil. Tolmin, moje rojstno mesto, in širša Tolminska sta me že od ranega otroštva močno zaznamovala, in to s svojimi naravnimi lepotami, z zelo bogato zgodovino kot tudi z značajskimi posebnostmi prebivalstva. Seveda na prvem mestu in najbolj starša z močnim značajem, z različnima svetovnima nazoroma: oče s svojim narodnim in družbenim idealizmom in mama z dobroto in neupogljivo pokončnostjo v boju za resnico. Skratka, oblikovale so me vse prvinske lastnosti ljudi iz te »puntarske« dežele. Ob starših so me zaznamovali tudi njuni prijatelji z obeh nasprotujočih si ideoloških bregov. Npr. očetovi pred- in medvojni »arestantski kameradi«: France Bevk, Ciril Kosmač, urar Šuligoj iz Gorice, nekateri njegovi soborci v NOB … in mamini prijatelji in znanci, kot etnologinja M. Rutar, tigrovec dr. Albert Rejec … Ob druženju z njimi sem kljub zelo rosnim letom vedno zvedavo srkal vase njihove napete življenjske pripovedi in ljudske modrosti.

Ta prostor, »deželica«, ki se razteza med Vršičem in Godovičem, me je seveda močno zaznamovala: s svojimi ljudmi, Gregorčičevo lirično poezijo, Pregljevo človeško duhovno globino, Kosmačevimi zapisi, Vugovimi kritični rapsodijami, z otožnimi rimami Šorlijeve …

[1] ***Tolmin***

Med temne gore uklet,
začaran sanja s tihimi vodami,
med polji in gozdovi ne premami
ga blesteči čar, v katerem živi svet.

Tako posluša temni samotar,
strmeč v blesteče in svetlo zvonjenje,
i ni mu mar, da pil bi to življenje,
dovolj je sanja in njen svetli žar.

Ali izhaja vaša posebna zavzetost za ohranjanje kulturne dediščine domačih krajev tudi iz občutka zadolženosti oziroma prepričanja, da smo dolžni nekaj vrniti krajem in ljudem, ki so nas oblikovali?

Verjetno je v ozadju tudi nekaj tega, mislim pa, da je glavni razlog moj uvid, kako je bil ta naš prostor v 20. stoletju večkrat hudo prizadet zaradi treh velikih zgodovinskih potresov in naravnih ujm, da je bil neposredno prizorišče dveh svetovnih vojn, zaznamovan s težkim zgodovinskim bremenom dveh totalitarnih sistemov in treh našim ljudem tujih držav. Ti naši kraji so bili vedno zapostavljeni in odrinjeni ob rob neke državne meje, kjer so veljali posebni ukrepi. Pod vsem tem zgodovinskim nasutjem preteklega stoletja se nahajajo izjemno bogate oziroma pomembne plasti kulturne dediščine od prazgodovine, antike, srednjega veka do vseh poznejših bogatih evropskih kulturnih obdobij. Vse to bogato izročilo je večinoma ostalo neopazno tako v stroki (z izjemo arheologije) kot v širši javnosti, in žal tudi v domačih logih premalo cenjeno. Zaradi tega sem čutil dolžnost, da se na slovenski prostor kot tudi sosednjega in širše opozori kot na »deželico«, skozi katero je do poznega srednjega veka preko Škofje Loke do Čedada in Vidma vodila pomembna gospodarska povezava med Kranjsko in Furlanijo in podobno med Furlanijo in Koroško in da so ob tej poti do danes ohranjeni mnogi spomeniki kulturne snovne in nesnovne dediščine, ki so pomemben odraz in priča naše istovetnosti in pripadnosti.

Študirali ste na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, na Oddelku za etnologijo in sociologijo. Zakaj etnologija, zakaj sociologija? Prva je bilka v tistih sedemdesetih, »svinčenih« letih na *Univerzi Edvarda Kardelja* bolj kot ne neki anahronizem, druga pa *ancilla politicae* (dekla politike).

Od malih nog so me zanimale »starosvetne« stvari, ker sem podzavestno čutil, da bi le s poznavanjem korenin lahko celostno gledal na bogato krošnjo drevesa, ki predstavlja družbeno bit današnjega časa. Zato etnologija, ki je s svojim metodološkim pristopom vstopila pod kožo civilizacijskim pojavom in jih skušala razvozlati v življenjskem ciklusu etničnih skupin v njihovih posameznih obdobjih. Sociologija je bila zame neke vrste protiutež »starinoslovju«, ki je omočila pogled na družbo in čas še z levim očesom, če bi se pošalil ob predpostavki, da je bila takratna etnologija pogled na svet z desnim očesom.

Kdo od profesorjev vas je najbolj navduševal in oblikoval?

Med profesorji na sociologiji bi omenil Borisa Ziherla za sociologijo kulture, Andreja Kirna za sociologijo znanosti, Marka Peršiča za socialno psihologijo, Zvonimirja Ditinjano za politično ekonomijo in Ludvika Čarnija za občo sociologijo. Po širini pogledov na družbena dogajanja pa bi izpostavil predvsem zadnja dva.

Med profesorji, ki so me navduševali na etnologiji, bi izpostavil dr. Vilka Novaka, pri katerem sem bil vsa leta študija demonstrator. Sočasno so me sooblikovali znani etnologi z Narodopisnega inštituta na SAZU-ju, kot dr. Niko Kuret pa dr. Tone Cevc in mag. Helena Ložar, s katerimi sem sodeloval pri raznih raziskavah in terenskem delu. Zaradi posebnosti raziskovalnih področij pa moram omeniti še etnomuzikologinjo dr. Zmago Kumer in izvedenca za

zgodovino ljudskega prava dr. Sergeja Vilfana.

Na podiplomskem študiju kulturne antropologije na fakulteti za politične vede *Cesare Alfieri* v Firencah pa je po svojem enciklopedičnem znanju izstopal dr. Carlo Tulio Altan, sicer doma iz Ogleja.

V slovenskem primeru pa je oživljanje staroverstva delno tudi dobrodošlo sredstvo za napadanje in omalovaževanje krščanskega izročila.

Kako se je etnologija s Filozofske fakultete »razumela« oziroma sodelovala z Inštitutom za slovensko narodopisje ZRC SAZU, s Cevcem, Kuretom; kako z emigracijo, npr. z Rajkom Ložarjem?

Uradna linija sodelovanja oddelka za etnologijo Filozofske fakultete se je ohladila po Titovem ideološkem pismu leta 1972, kateremu je sledila tiha »čistka« v vrstah družboslovnih univerzitetnih profesorjev, kar je imelo za posledico, da je vodstvo oddelka za etnologijo namesto dr. Vilka Novaka prevzel dr. Slavko Kremenšek.

Za dr. Rajka Ložarja smo takratni študentje vedeli le po tem, da je bil urednik za slovensko etnologijo temeljnega dela *Narodopisje Slovencev*.[2] O Ložarju se uradno ni smelo govoriti, sicer pa smo študentje zanj vedeli, le omenjati ga javno nismo smeli. Menim, da je njegov prispevek k slovenski etnologiji še danes močno podcenjen.

Pojem etnologije se je v zadnjih desetletjih zelo razširil in tudi oddelek na FF se imenuje drugače – *za etnologijo in kulturno antropologijo*. Kako je prišlo do tega?

S spremembo dobe, kot današnji čas opredeljuje papež Frančišek, se spreminjajo ne le modni pojavi, ki so vedno vplivali tudi na poimenovanja in obseg posameznih znanstvenih področij. Tako je bila v času romantike in prebujanja narodov potrebna etnografija, ki je raziskovala in opisovala značilnosti posameznih etničnih skupin, sledila je potreba po globljem preučevanju značilnih pojavov v posameznih kulturah, čemur je odgovarjal širši strokovni pojem *etnologija*. V zadnjih desetletjih se je pod ameriškim vplivom uveljavilo poimenovanje *kulturna antropologija*, ki z novimi pogledi in znanstvenimi pristopi neopazno, a vse bolj uspešno izpodriva etnologijo kot »zastarel« pogled na to strokovno področje.

Zdi se, da so tudi v etnologiji – kot tudi sicer v sodobnem svetu – kolektiv, narod, družba, družina stopili v ozadje, v ospredje pa individuum, posamezni človek … Namesto *ethnos* – narod *anthropos* – človek … Zato antropologija? Za koga se imate vi: za etnologa, etnografa ali kulturnega antropologa?

Če želim biti v koraku in strokovnem dialogu s pojavi časa, v katerem živimo, moram biti kulturni antropolog; ko pa se zavzemam za temeljne vrednote civilizacije, predvsem evropske, ki so pogosto ogrožene, pa sem etnolog.

***»Ne vedeti, kaj se je zgodilo, preden si se rodil, pomeni ostati otrok za vedno,«* je dejal Cicero. A zdi se, da je današnji človek izjemno usmerjen v sedanjost in prihodnost, da se mu pogosto zdi zamalo ukvarjati se s preteklostjo in da mu tudi kulturna dediščina, pa naj bo to snovna ali duhovna, kaj dosti ne pomeni. Vse v moderni družbi je zastavljeno tako, da je spomin – zgodovinski, družbeni in kulturni – težko gojiti.**

[2] *Narodopisje Slovencev*, I. del, Ljubljana 1944, II. del pa je uredil dr. Boris Orel in je izšel v Ljubljani leta 1952.

Zakaj se sploh zanimati za neke pretekle dogodke, običaje, zgodbe, pesmi, predmete …?

Zato, ker je to neobhodno potrebno, če želimo vedeti, kdo in čigavi smo.

Ko sledim in opazujem svet okoli sebe in širše, ugotavljam, da se vzporedno z vse večjo globalizacijo poraja potreba po iskanju in definiciji osebne, narodnostne kot tudi širše kulturne istovetnosti. Ko človek ne ve več, kdo je, pomeni, da je izgubljen, da ga preprosto ni več.

Etnologijo se pogosto povezuje s starim orodjem, lesenimi kolesi, starim pohištvom …, ki ni le del etnoloških muzealij, ampak tudi okras marsikaterega doma.

V večini primerov je vse to le folklorno blago, ki se dobro trži, ki zapolnjuje niše turistične ponudbe. Razni stari predmeti so pogosto iskani eksponati in modni okraski stanovanj ali lokalov, a bi morali pomeniti veliko več. Zavedati bi se namreč morali, da se v njih skriva popkovina, ki posameznika, hišo … povezuje s spominjanjem na to, da pripada neki skupnosti.

Kakšno mesto ima v etnologiji duhovna dediščina? Kaj vse spada v duhovno dediščino?

V skladu s sodobno znanstveno miselnostjo se izraz *duhovna dediščina* ne uporablja več, nadomešča jo strokovni pojem *nesnovna kulturna dediščina*, ki jo je pod posebno zaščito vzela tudi deklaracija UNESCO iz leta 2003 in vključuje področja ljudskih verovanj, znanj, veščin, šeg in navad.

Prizadevanje za življenje po evangeliju je daleč od vsakršne globalizacije, prej bi rekel, da je njeno ontološko nasprotje.

Občutek imam, da je predkrščanska dediščina, npr. staroverstvo, za mnoge Slovence veliko bolj zanimivo kot krščansko izročilo. Oziroma da dojemajo krščansko izročilo kot tisto, ki je uničilo neko avtohtono slovansko kulturo s svojim panteonom, obredi, običaji. Zdi se, da z nostalgijo gledajo v predkrščanske čase kot na čase prvotnega raja …

Zanimanje za tako imenovano staroverstvo je bolj ali manj svetovni pojav vračanja k primitivnejšem oblikam verovanj, ki odraža obubožano stanje duhovne zrelosti in je posledica zbeganosti ob razkrajanju tako imenovane evropske oziroma zahodne civilizacije. V slovenskem primeru pa je oživljanje staroverstva delno tudi dobrodošlo sredstvo za napadanje in omalovaževanje krščanskega izročila.

Največ časa ste bili in ste še zaposleni na Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije. Tu skrbite predvsem za kulturno dediščino. Znano je, da so bile prav z vašo pomočjo in prizadevanjem obnovljene mnoge cerkve v Sloveniji. Včasih se kdo obregne ob to in pravi, da država preveč podpira obnovo cerkva in Cerkev. Je bilo take očitke slišati tudi na ministrstvu ali je tu več posluha za dediščino, ne glede na to, ali je cerkvena ali ne?

Te očitke so poslušali predvsem moji nadrejeni ministri/-ice. Nekoč je eden izmed ministrov iz vrst Cerkvi nenaklonjene politične opcije na tovrsten očitek odgovoril, da mi pri tem pušča proste roke za vsak slučaj, ker se nikoli ne ve … in pri tem s kazalcem pokazal proti nebu. V drugem primeru pa sva z ministrico, ki se prav tako ni uvrščala k Cerkvi naklonjenim, morala družno pred medresorskim delovnim telesom

pojasnjevati svoje ravnanje z navedbo dejstva, da so bili naši predniki zelo pridni in so zgradili izredno veliko lepih in spomeniško pomembnih cerkva, zato je sedaj naša civilizacijska dolžnost vse to dragoceno narodno bogastvo obnavljati in ohranjati.

Ali je, kar se ohranjanja dediščine tiče, kakšna razlika med levimi in desnimi vladami?

V stališčih prav velike razlike ni, razen v primeru enega izmed mandatov leve vlade, kar pa je bila posledica predvsem ministrovega osebnega odnosa do kulturne dediščine. Bil je prepričan, da nima nikakršnega smisla denarja vlagati v zidove. Težko rečem, kako bo vnaprej, sicer pa se iz zadnje analize, ki je bila pripravljena kot primopredajni zapisnik, lepo vidi dejstvo, da so desne vlade dediščini bolj naklonjene.

Katere konkretne naloge ste opravljali na ministrstvu? Bi izpostavili kako posebno akcijo? Na kaj ste posebej ponosni?

V tridesetih letih mojega dela na Ministrstvu za kulturo se je zvrstilo dvajset ministrov/-ic in zamenjalo petnajst vlad. Na Ministrstvo za kulturo sem prišel kot konservator iz Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju in najprej postal svetnik ministra, potem svetovalec vlade, v času treh zaporednih ministrov sem bil državni sekretar, nato sekretar in vodja sektorja na področju nepremične kulturne dediščine, vmes pa v času druge Janševe vlade tudi dobro leto direktor Urada za verske skupnosti.

Več kot ponosen in vesel sem, da so uspeli mnogi pomembni projekti, pri katerih sem sodeloval. Naj navedem le nekatere: z naslova denacionalizacije vrnitev uršulinskega samostana v Ljubljani, vrnitev v VIBA-filmski studio predelane jezuitske cerkve sv. Jožefa s samostanom in obnovo obojega v prvotno stanje, vrnitev in obnova v zapor spremenjenega frančiškanskega samostana sv. Ane v Kopru, vrnitev cerkve in drugih zgradb na Blejskem otoku upravičencu in predaja v prvotno namembnost. Omeniti velja še uspešno ustanovitev državnega Muzeja krščanstva na Slovenskem v Stični, pa nikakor ne enostavno ponovno vzpostavitev samostojnega Tolminskega muzeja, potem botrovanje ob nastanku Kobariškega muzeja; po šestdesetih letih peripetij postavitev monumentalnega Slomškovega kipa v Celju, ki je veljal za izgubljeno vrhunsko delo akademske kiparke Karle Bulovec Mrak, kot tudi izvedbo rekonstrukcije v času fašizma odstranjene tolminske fontane na starem Placu. Med posebnimi projekti moram vsekakor omeniti sodelovanje pri nominaciji Marka Rupnika za Prešernovo nagrado in pri izvedbi njegovega križevega pota v kapelicah na pobočju Mengor kot tudi sodelovanje pri vrhunskih restavratorskih posegih na Qualijevih stenskih poslikavah v ljubljanski stolnici, pa rekonstrukcijo minoritske cerkve na Ptuju in rekonstrukcijsko obnovo gradu Mirna na Dolenjskem. Ne nepomembno je tudi uspešno prizadevanje za obnovo kulturne dediščine na območjih, ki sta jih v Zgornjem Posočju in delu Gorenjske prizadela potresa leta 1998 in leta 2004.

Cerkev je že po naravi ohranjevalka nekega nauka in izročila. Seveda najprej evangelija. Kakšen pa je odnos odločilnih v slovenski Cerkvi do materialne kulturne dediščine? Se dovolj zavedajo pomena dediščine?

Izkušnje so v večjem delu zelo dobre. Med duhovniki so nekateri, ki po znanju in odnosu prekašajo strokovnjake iz

spomeniškovarstvenih vrst, so pa tudi nekateri, zaradi katerih se je na sakralnih spomenikih naredila nepopravljiva škoda. Na splošno bi rekel, da si moramo vsi prizadevati, da bi dediščino bolj cenili, jo znali s skupnimi močmi ohranjati in poudarjati njeno sporočilno, zgodovinsko in splošnokulturno/civilizacijsko pomembnost.

Kaj moramo Slovenci nujno postoriti na področju ohranjanja dediščine? Česa ne smemo odlašati in ne zamuditi?

Mislim, da je posebno pozornost treba nameniti etnološki dediščini, saj je le-ta zaradi spremenjenega načina življenja najbolj na udaru, temu sledi potreba po večji budnosti pri prenovi in novogradnjah po posameznih območjih z upoštevanjem posameznih krajevnih tipologij.

Glede duhovne kondicije menim, da smo vsi, kot narod in Evropejci, v globoki in vsestranski preizkušnji civilizacijske »temne noči kulture«, iz katere mora prej ali slej posijati nov, odrešilni žarek.

Ste avtor mnogih strokovnih razprav in člankov ter izjemne monografije *Župnija Marijinega vnebovzetja Tolmin*. Kako je bila monografija sprejeta v domačem kraju, kako pri strokovni javnosti?

Kot avtor težko rečem kaj objektivnega, tudi zato, ker je od njenega izida minilo že kar nekaj časa. Glede na visoko naklado in na dejstvo, da je pošla, menim, da je bila sprejeta in zanimiva ne samo za ljudi iz tolminske župnije. Spomnim se, da je takratni direktor Družine dr. Janez Gril menil, da je neke vrste vzorec, ki naj bi mu sledili tudi drugi. Omenjal je podajanje strokovnih vsebin v razumljivem jeziku in berljivem slogu, primernem za širšo javnost, in hkrati opremljenost s primernim znanstvenim aparatom za zahtevnejše bralce.

Že od gimnazijskih let ste povezani z Marijin delom oziroma Gibanjem fokolarov. Kot zavzet član tega gibanja ste nekaj časa preživeli v Italiji pa tudi v Zagrebu in Novem Sadu. Lahko bi rekli, da ste neke vrste kozmopolit. Kaj vam je dalo to gibanje, kaj mu dajete vi, kaj izkušnje in življenje v tujih deželah?

Duhovnosti karizme edinosti, ki je temeljna značilnost Marijinega dela, dolgujem to, kar kot človek in kristjan sem, in to kljub svoji neukročeni puntarski naravi. V duhovnosti Gibanja sem se srečal z živim Bogom, ki je Ljubezen do mene kot do vsakega človeka in da je njegovo navzočnost možno poustvariti v odnosu z vsakim človekom in doživeti, da smo si ustvarjeni drug drugemu v dar, ne glede na družbeno, kulturno, rasno in narodnostno poreklo kot tudi ne glede na vero in nazor. Bivanje v omenjenih tujih deželah in tudi drugod po svetu, kjer sem se zaradi službenih obveznosti mudil, mi to moje prepričanje le potrjuje.

Ste v uredništvu *Novega sveta*, glasila Marijinega dela. Pogosto govorite in pišete o prijateljstvu, povezanosti, edinosti med ljudmi, posebej med kristjani. Je to v kakšni zvezi z globalizacijo?

Prizadevanje za življenje po evangeliju je daleč od vsakršne globalizacije, prej bi rekel, da je njeno ontološko nasprotje. Edinost, za katero Jezus prosi Očeta v *velikoduhovniški molitvi* (Jn 17,12), je neke vrste njegova oporoka, s katero želi človeštvu omogočiti po medsebojnem neprestanem sprejemanju in darovanju polnost skladnosti v različnosti. To je tudi lastnost »trinitaričnega« življenja, v katerega smo vsi poklicani.

Red Deher pravi: »Brez kolektivnega spomina ne more biti kulture in brez kulture ne more biti identitete.« Seveda tudi slovenskega kulturnega spomina, naše identitete …

O tem vprašanju ne bi bila dovolj niti zajetna knjiga. Naj povem le bežno misel o vlogi in pomenu kulturne dediščine za oblikovanje naše istovetnosti in zavedanja njene vloge v bližnjem vsakdanjem kot širšem družbenem in mednarodnem okolju. Nesporno dejstvo je, da je pri oblikovanju naše kulture in z njo povezane istovetnosti ključno vlogo odigralo krščanstvo. To je lepo upodobljeno na reliefu Toneta Demšarja na »slovenskih« bronastih vratih ljubljanske stolnice. Na ruševinah antike in pogoriščih začasnih selišč raznih plemen in ljudstev, ki so na našem ozemlju pustila sledi svojega mimohoda, vključno s prihodom naših prednikov konec 5. stoletja, raste mogočna lipa – simbol slovenstva. Njene korenine segajo v prazgodovino in antiko, iz njih se začne ozmotsko pretakati po steblu v košato krošnjo življenjski sok šele tedaj, ko je v 8. stoletju našo zemljo začela napajati voda iz krstnih kamnov po Pavlinu II. iz Ogleja in po Virgilu in Modestu od Gospe Svete, sto let pozneje pa še po Cirilu in Metodu iz Kocljevega Blatnega Kostola v Panoniji.

Nesporno dejstvo je, da je pri oblikovanju naše kulture in z njo povezane istovetnosti ključno vlogo odigralo krščanstvo.

Kako ocenjujete duhovno oziroma kulturno kondicijo Slovencev? Ste pesimist ali optimist? Zakaj ste veseli, da ste Slovenec, zakaj žalostni?

Rad bi bil veder in vesel Slovenec, ob katerem se Kristus ne bi zjokal. Glede duhovne kondicije menim, da smo vsi, kot narod in Evropejci, v globoki in vsestranski preizkušnji civilizacijske »temne noči kulture«, iz katere mora prej ali slej posijati nov, odrešilni žarek.

Kaj je bilo vodilo vašega dosedanjega poklicnega udejstvovanja?

Pravilo, ki sem se ga še posebno poskušal držati v teh tridesetih letih dela v vladnih službah, je preprosto: z veseljem in vsemi sposobnostmi po vesti sodelovati pri vseh pozitivnih zadevah, ne glede na politično pripadnost ali nazorsko usmeritev, in prav tako jasno odtegniti sodelovanje pri vseh stvareh, ki niso po moji vesti in niso v skladu z mojimi moralnimi pogledi.

Odpravljate se v pokoj, končujete bogato kariero na Ministrstvu za kulturo. Kaj boste sedaj počeli?

Najprej si bom za kakšen mesec vzel »sobotni odklop« od mnogih dejavnosti, v katere sem vpet. Za začetek bom za en teden šel za planšarja na planino Medrje v tolminske hribe. Sicer pa me na delovni mizi čaka kar nekaj zastavljenih del s strokovnega področja, in tudi drugih izzivov ne manjka. Seveda pa so še pred tem mnoge obveznosti in delo v okviru Gibanja fokolarov. Po navadi na podobna vprašanja odgovorim, da bom poskušal, dokler me bodo noge držale in roke ubogale, uporabiti svoje moči še za kakšno dobro delo.

Hvala za iskrive in poglobljene odgovore!

***Zvon* vam ob »okroglem« jubileju vošči, da bi bili veseli velikega dela, ki ste ga opravili za ohranjanje slovenske kulturne dediščine in za prizadevanje za mir in edinost v svetu. Bog vas živi še na mnoga leta!**

Dr. Alenka Jelovšek

Fran Ramovš – utemeljitelj moderne slovenistike

Letos mineva 70 let od smrti Frana Ramovša, jezikoslovca, ki ga lahko ne samo zaradi njegovega sistematičnega dela za raziskovanje slovenskega jezika in vzpostavitve metodologije, ki je ustrezala jezikovnim specifičnostim slovenskega jezikovnega razvoja, pač pa tudi zaradi neutrudnega prizadevanja za slovensko znanstveno infrastrukturo imenujemo utemeljitelj moderne slovenistike.

Mladost med Ljubljano in Dolenjsko

Fran Ramovš se je rodil 14. septembra 1890 v Ljubljani v izvorno gorenjski družini, ki pa se je 1894 preselila v dolenjsko Borovnico, kjer je v letih 1897–1902 obiskoval ljudsko šolo. Tako je že od najnežnejših let spoznaval narečne razlike med osrednjima narečnima skupinama. V gimnazijskih letih v Ljubljani (1902–1910) se je ta odličnjak šibke rasti in slabotnega zdravja intenzivno posvečal branju in pridobival vsestransko razgledanost. Čeprav se je na pobudo prijatelja Ivana Cankarja kot mladenič preizkušal tudi v leposlovju (v letih 1910 in 1912 je v *Ljubljanskem zvonu* objavil dve noveli pod psevdonimom Julij Dub), je bilo v središču njegovega zanimanja jezikoslovje: zanj naj bi se med drugim navdušil po branju praktične slovnice sanskrta, ki mu je skupaj s klasičnimi jeziki v gimnaziji odprla svet primerjalnega jezikoslovja.

Študij jezikoslovja in prva svetovna vojna

Po maturi leta 1910 se je vpisal na filozofsko fakulteto dunajske univerze, kjer je poslušal vsa jezikoslovna predavanja, ki so bila na voljo na tej ustanovi, in se tako seznanjal z romanistiko, germanistiko, indoevropeistiko, splošnim jezikoslovjem in slavistiko. Zaradi slabega zdravja je moral po enem letu akademsko pot nadaljevati v Gradcu. Že v drugem letu študija in prvem letu v Gradcu je postal pomožni asistent profesorja Meringerja in na njegovo pobudo že v istem letu pripravil doktorsko disertacijo o praslovanskih reduciranih vokalih v slovenščini. Kot študent 3. in 4. letnika je vodil seminar, spraševal pri kolokvijih iz primerjalne slovnice in pripravljal habilitacijsko delo o moderni vokalni redukciji v slovenščini. Med počitnicami je v tem obdobju zapisoval slovenska narečja in govore, leta 1913 pa je potoval po Nemčiji in Danski ter tam izpisoval gradivo iz ohranjenih slovenskih protestantskih tekstov. Julija 1914, pri vsega 24 letih, je postal doktor filologije. Začetek njegove samostojne predavateljske kariere pa je prekinila prva svetovna vojna, med katero je bil poslan na italijansko fronto, a je zaradi šibkega zdravja kmalu popolnoma onemogel, se leto dni zdravil, nato pa je po posredovanju dunajskih prijateljev opravljal administrativne službe v domovini. V tem času, leta 1917, se je tudi poročil z Albino Zalar, profesorico na liceju, in čez štiri leta sta dobila sina Primoža, poznejšega glasbenika, skladatelja in bibliotekarja. Ena od Ramovševih poročnih prič je bil slovničar Anton Breznik, s katerim sta 18

let pozneje pripravila tretji slovenski pravopis (t. i. Breznik-Ramovšev *Slovenski pravopis*, 1935).

Slovenistično delo in prizadevanja za vzpostavitev znanstvenih inštitucij

Po vojni je bil predlagan za izrednega profesorja v Črnovicah v tedanji habsburški Bukovini, danes zahodni Ukrajini, a je to preprečil razpad Avstro-Ogrske po prvi svetovni vojni in Ramovš se je vrnil v Ljubljano, kjer se je v novonastali državi takoj vključil v prizadevanja za ustanovitev slovenske univerze. Med prvimi je bil leta 1919 imenovan za rednega profesorja slovenskega jezika in pripadla mu je čast, da je 3. decembra istega leta opravil prvo predavanje na novoustanovljeni univerzi, in sicer o historični gramatiki slovenskega jezika. Pozneje je postal tudi dekan Filozofske fakultete (1926–1927) in rektor univerze (1934–1935). Ljubljani je ostal zvest do konca in celo odklonil ponujeni prestižnejši predavateljski mesti na Dunaju (1923) in v Pragi (1927). Njegova organizacijska vnema za vzpostavitev temeljne slovenske znanstvene infrastrukture pa z ustanovitvijo univerze ni bila izčrpana: med drugim si je prizadeval za vzpostavitev slovenske znanstvene periodike ter bil glavni urednik *Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino* (1917–1928) in urednik *Razprav Znanstvenega društva za humanistične vede* (1923–1930), kot sourednik pa je sodeloval tudi pri znanstvenih revijah *Južnoslovenski filolog* (1921–1950) in *Slavistična revija* (1950–1952).

Od leta 1924 do 1938 se je boril za ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti, postal po njeni vzpostavitvi redni član, pozneje tudi glavni tajnik (1942–1945) in predsednik (1950–1952). Leta 1945 je prevzel vodenje novoustanovljenega Inštituta za slovenski jezik in mu začrtal temeljne naloge, med katerimi so bili med drugim slovar slovenskega knjižnega jezika, slovenski pravopis, zgodovinski in etimološki slovar, zgodovinska slovnica, zgodovinski slovar imen ter lingvistični atlas. Od teh je Ramovš dočakal samo izpolnitev drugega cilja, izid *Slovenskega pravopisa* 1950, za katerega je za svoj znanstveno-organizacijski prispevek dobil tudi Prešernovo nagrado; druge načrtovane slovarje so po svojih močeh pripravili ali še pripravljajo Ramovševi nasledniki in njihovi sodelavci na inštitutu, ki od leta 1986 nosi tudi ime svojega prvega predstojnika: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Po Ramovšu pa sta bila poimenovana tudi slovarska spletna portala inštituta Fran.si in mlajšim uporabnikom namenjeni Franček.si.

Ramovševo življenjsko delo, zgodovinska slovnica, ki ji je posvetil največji del svojega raziskovalnega truda, pa žal ostaja nedokončano. Med svojim življenjem je izdal njen predvideni drugi del, *Konzonantizem* (1923), in sedmi del, *Dialekti* (1935), njegovi študenti pa so na podlagi njegovih predavanj pripravili še *Vokalizem* (1920/21) in *Morfologijo slovenskega jezika* (1952). V knjižni obliki so izšli še *Dialektološka karta slovenskega jezika* (1931), *Kratka zgodovina slovenskega jezika* (1936), *Brižinski spomeniki* (1937), ki jih je pripravil skupaj z Milkom Kosom, in rožanski slovarček Jara Šašlja (1936/37).

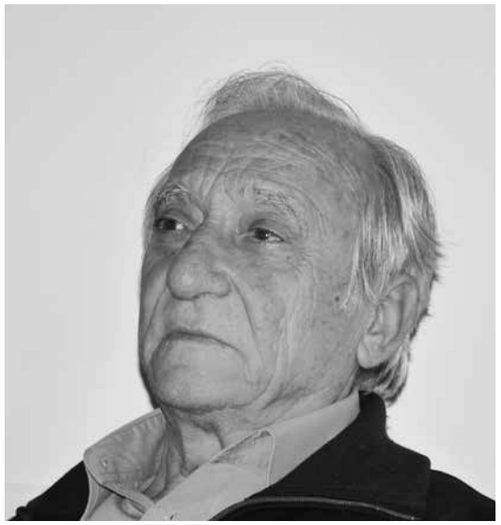
Profesor Ramovš je umrl 16. septembra 1952, le dva dni po svojem 62. rojstnem dnevu. Zlasti na področju dialektologije in zgodovinske slovnice pa še danes ostaja tisti velikan, na čigar ramenih kot palčki stojimo vsi, ki poskušamo dodati svoj kamenček k mozaiku poznavanja slovenskega jezika.

Jože Faganel

De mortuis …

V spomin Mihaelu Glavanu

Mihael Glavan, ugledni slovenist in bibliotekar, nadvse dejaven tudi po dopolnjeni delovni dobi, svoje 80-letnice, ob kateri bi ga slovenska kulturna javnost zanesljivo izjemno počastila, žal ni dočakal, kajti tri leta prej se je njegovo bogato življenje nenadoma končalo.

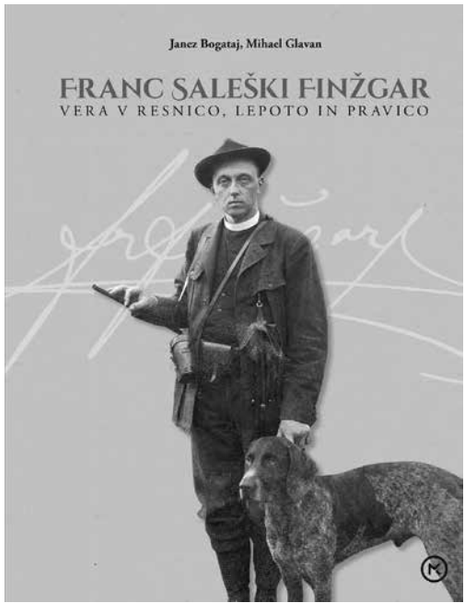

Mihael Glavan; foto: Miran Hladnik

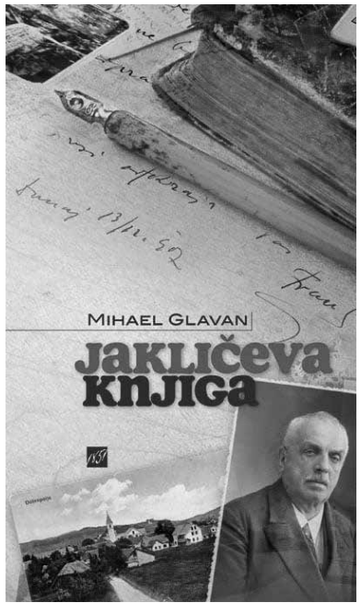
Umestiti bi ga morali na Jurčičevo Dolenjsko, čeprav je luč sveta ugledal v Sarajevu leta 1945. Po diplomi na Filozofski fakulteti v Ljubljani (anglistika/slovenistika) se je posvetil pedagoškemu delu in ga okronal z ravnateljevanjem (1975–1979) na ugledni gimnaziji Stična s kakovostnim kadrom, kamor so po drugi svetovni vojni odrivali mnoge dobre pedagoge, in z mnogimi maturanti, ki so se uveljavili v različnih strokah, tudi na ljubljanski univerzi, med njimi gotovo rektor ljubljanskega Bogoslovnega semenišča, teolog moralist dr. Roman Globokar. Potem ko je štiri leta vodil področje za slovenski jezik na republiškem zavodu za šolstvu, se je Glavan leta 1963 »umaknil« v tišino NUK-a vodit njeno rokopisno zbirko. Se je šel po in ob politiki, bil je namreč tudi podžupan grosupeljske občine, mirit med knjige, ki jih je tako cenil, ker se je upravičeno bal zanje? Leta 2003 je T. Jaklič namreč izjavil, da je »/n/ajvečji sovražnik knjig še vedno človek«. Najbrž ni mislil le na škofa Hrena, ampak tudi na nacistični požig mohorskih knjig v Celju in komunistično predelavo Balantiča v papirnici Vevče konec šestdesetih let …

Položaj ni zahteval le strokovnosti, ampak modrost, saj je na rokopisni oddelek prihajalo gradivo avtorjev, ki so ga želeli zaščititi pred na primer svojimi potomci, ali pa potomce zaščiti pred nevarnostmi zaradi posedovanja kočljivega gradiva … Predvsem pa je treba spoštljivo »prevzemati« lahko tudi malovredno rokopisno šaro …

Bibliotekarskemu delu, ki je za uporabnika pomembno šele takrat, ko kaj pomembnega išče, je posvetil, lahko rečemo, ogromno svoje delavne in

Janez Bogataj in Mihael Glavan, *Franc Saleški Finžgar. Vera v resnico, lepoto in pravico*; Mladinska knjiga, 2021

Mihael Glavan, *Jakličeva knjiga*; Celjska Mohorjeva družba, 2009

natančne skrbnosti. Znal pa je dobro spravljeno gradivo tudi predstaviti širši javnosti v obliki kar 17 samostojnih odmevnih razstav v NUK-u.

Vrh Glavanovega slovenističnega strokovnega dela predstavlja uredništvo znamenitega *Stiškega rokopisa* (Slovenska knjiga, 1992), ki je zaradi ihte te založbe prisililo SAZU k znanstvenokritični izdaji *Brižinskih spomenikov* (uredil Janko Kos s sodelavci), in uredniško in izdajateljsko delo Dnevnikov Edvarda Kocbeka od leta 1945 do 1951, ki so izhajali od leta 1990 do 2001 pri Cankarjevi založbi. Pri omembi izjemnega dnevnika ne gre brez posebnega poudarka, da je Glavan moral Kocbekove rokopise najprej prepisati, saj je Kocbek živel še v predračunalniški dobi … Prezreti ne gre niti sodelovanja z Andrejem Inkretom pri izjemno obsežnih Kocbekovih Zbranih delih pri ZRC SAZU … Kako vznemirljivo branje ob Pibernikovi monografiji s številnimi fotografijami *Edvard Kocbek*, ki jo je izdala Celjska Mohorjeva družba 2004!

Zadnja leta se je ob 150-letnici rojstva oddolžil od slovenske povojne literarne zgodovine premalo ovrednotenemu Franu Saleškemu Finžgarju s soavtorsko monografijo pri Mladinski knjigi. V preteklem letu pa je izdal dnevnik Alje Tkačev, umetniško-kulturniške in človeško najuglednejše sodobne gledališke igralke in pesnice (1934–1991), nekakšne pendantke (a nikakor ne epigon) nepozabne Mile Kačič (1912–2000) …

4. marca 2022 je naš »Miha« poslednjič nastopil na Jurčičevem omizju na Muljavi, kot bi se nehote želel »deklarativno« pridružiti komaj danes obožavanemu rojaku ob njegovi pomembni obletnici.

Miha, vsestranski sohodec podpisanega, si zasluži, da tudi on trajno ostane v kulturnem spominu spoštovalcev knjige.

Ddr. Igor Grdina

Ob slovesu Primoža Kureta

Primož Kuret, ki se je v svojem 87. letu za zmerom poslovil od sleherne začasnosti, je ravnal v skladu z mislijo znamenitega renesančnega zlatarja in kiparja Benvenutta Cellinija, da mora človek, v čigar življenju se kaže sled prave odličnosti, napisati spomine. S knjigo Iz parterja, *ki je skozinskoz stvarno poročilo o lastnem hiševanju v krivinah hudo zveriženega časa, je svojo dolžnost izpolnil. Brez izmikanja. Svojo stvar je razložil. Brez leporečenja. Prihodnje rojeni vedo, kako je bilo z njim. In tudi čemu se mu kaj ni zgodilo drugače.*

Dr. Primož Kuret; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Ker je bil Primož Kuret – kakor Cellini – *homo universalis*, je na sledove njegove neutrudnosti mogoče naleteti mnogokje. Glasbeno in umetnostno zgodovino je povezal v svoji disertaciji, ki tematizira na freskah slovenskih cerkva upodobljene inštrumente. Z monografijo o ljubljanski epizodi Gustava Mahlerja je pomembno prispeval k poznavanju življenjske in poklicne poti skladatelja, čigar opus je anticipiral pot v zvočnost naslednjih generacij na podoben način, kakor jo je stoletje poprej Beethovnov. Najtemeljitejši raziskovalec tega (vele)mojstra, Henri-Louis de La Grange, si je dal Kuretovo knjigo prevesti iz slovenskega izvirnika. Študija je toliko pomembnejša zato, ker ne gre samo za glasbenozgodovinsko delo, temveč tudi za minuciozno analizo okolja, ki ga raziskovalci kulture v dobi meščanov pogosto označujejo kot »provinco z nivojem«. Zato ni čudno, da je bil bralcem kmalu na voljo tudi nemški prevod Kuretove monografije. Vrh vsega je poznejši legendarno tiranski dirigent in simfonični maratonec prav na svojem najjužnejšem službenem mestu v sezoni 1881–1882 prvič pokazal zunajserijsko sposobnost. Po prvotni zamisli naj bi nemška verzija Kuretove knjige nosila enak naslov kot izvirnik – *Mahler in Ljubljana*. Tako bi sicer prišlo do določenega pomenskega premika, vendar pa bi bila na duhovit način poudarjena tudi univerzalnost glasbe. Njen jezik je vendarle en – čeprav pozna, kot je opozoril Joseph Marx, mnogo dialektov.

Nič manj pomembna kot knjiga o Mahlerju ni Kuretova študija *Ljubljanska Filharmonična družba 1794–1919*. Gre za vzoren primer kritične zgodovine ustanove ter hkrati za enciklopedično izčrpno galerijo osebnosti in stvaritev,

ki so institucionalni kulturni potencial preobrazile v dejavno muzikalno energijo. Plime in oseke v gojenju glasbe, ki je zaradi hkratnosti potreb po raznolikih izvajalskih prostorih (akustično premišljeno zgrajene cerkve z orglami, dvorane za simfonične in komorne koncerte, operno-baletna gledališča, plesišča) in zmožnih poustvarjalcih zahtevnejša od drugih vej umetnosti, opozarjajo, da vplivom z vseh strani izpostavljena slovenska preteklost bolj kot na nenehno vzpenjajočo se pot spominja na čedalje intenzivnejše valovanje: zmerom višjim vrhuncem sledijo vse bolj mučna in trpka nižišča.

Kuret je v mladosti poskušal komponirati, a ga je neprizanesljiva samokritičnost odvrnila od pisanja not in pavz. Tudi trobente, ki si jo je želel virtuozno obvladati, zaradi naravnih (ne)danosti ni mogel igrati. In ko je diplomiral, ni dobil zaposlitve v stroki. Marsikoga bi trikratna življenjska preusmeritev z želene ali celo že izbrane poti zagrenila. Kureta pa ni. Vedno je imel dovolj volje, da si je – vsem neugodnim okoliščinam navkljub – ustvaril priložnost za ostajanje v glasbenih sferah. Marjanu Kozini je še kot študent pomagal pri pisanju knjige o operi, v letih uradniške tlake pa je poročal o koncertih v domovini in na tujem. Ko je svojo bogato strokovno knjižnico, ki si jo je ustvaril s preudarno varčnostjo in neizmerno potrpežljivostjo, že mislil prodati, je opazil razpis za profesuro na Akademiji za glasbo. Ker kandidat, ki so ga sive eminence kanile inštalirati na sijajno pedagoško-raziskovalno delovno mesto, še ni imel doktorata, je bil – ob škripanju z zobmi in opravljivem sikanju – za njegovo zasedbo izbran Kuret, saj je izpolnjeval vse pogoje. Tako se je lahko od leta 1978 do upokojitve posvečal vzgoji srca in duha prihajajočih rodov glasbenikov.

Primož Kuret je vseskozi stal v areni življenja. Že v letih »administrativnega socializma« je bil (so)urednik revije slovenske *Glasbene mladine*, ki je tudi v mednarodnih primerjavah obveljala za zgledno. Marjan Kozina mu je zaupal notni material svoje »jazzovske« operete *Majda*, ki je bila pred drugo svetovno vojno z velikim uspehom predstavljena na ljubljanskem radiu in v mariborskem Talijinem hramu. Na vnovično izvedbo v času skladateljevega življenja ni bilo mogoče misliti, saj so oblastni priganjači lahkotnejša glasbenoscenska dela odrivali s poklicnih odrov – ker so se bali parodično-satiričnih bodic v dialoških improvizacijah. Kozinova opereta pa je imela vrh vsega še to nesrečo, da se je ohranil le del nemške verzije besedila. Toda volja je potem premagala vse ovire in *Majda* je leta 2001 ponovno lahko ogrela človeška srca – čeprav le v koncertni preobleki. Kuret je prav tako močno podprl prizadevanja, da bi na odru zaživela *Princesa Vrtoglavka* Josipa Ipavca, ki je vse od svojega nastanka v letih 1905–1910 doživljala usodo zaklete opere. Uspeh je v tem primeru prišel še nekoliko prej, novembra 1997. V Avstriji je Kuret ob simpoziju o glasbi v biedermeierski epohi pomagal do izvedb tudi več valčkom Alojza Ipavca. Žal pa ni mogel nič storiti za Kogojeve *Črne maske*. V Brnu so jih na njegovo pobudo sicer natančno preučili, vendar se potem za izvedbo niso odločili. Prav tako je Kuret lahko samo registriral odkritje klavirskega izvlečka opere *Domov* Emila Hochreiterja (po libretu Karla Huffnagla/Paumgarttna). Ljudje, ki bi se jim to delo zdelo potrebno spraviti v uprizorljivo stanje, se žal še niso pokazali na obzorju.

V času službovanja na Akademiji za glasbo je Kuret razvil svojo vizijo stroke. Ni rad nastopal z bobnečimi besedami programskega značaja, temveč je preprosto uresničil lastne zamisli. Z vrsto simpozijev, ki jih je organiziral skupaj z Edom Škuljem, je opozoril na sijajne dosežke eminentnih ustvarjalcev cerkvene glasbe, ki so v slovenski kulturni zgodovini ostali spregledani ali zapostavljeni. Prav tako je obravnaval skladatelje in izvajalce, ki so pri nas pripadali nemškemu kulturnemu krogu. To je bil tektonski premik v raziskovalni praksi na Slovenskem. Usedline neprijazne politične zgodovine so pač postavile visoke mentalitetne ovire. Kuret je bil pri premikanju meja psihološko mogočega neizzivalen, vendar odločen: čeprav se je strinjal s svojim prijateljem Vladimírjem Karbusickým, ki je z vso odločnostjo nasprotoval germanocentričnemu pogledu na glasbeno preteklost zahodne civilizacije, je na domačem terenu z občudujočo vztrajnostjo odpravljal vednostne primanjkljaje, ki so zazijali ob skrajno pomanjkljivi obravnavi naporov Josepha Zöhrerja, Hansa Gerstnerja, Antona Rojica in še nekaterih drugih mojstrov. Pri tem se mu je izmaknilo komaj katero pomembnejše ime (opozoriti gre vsaj na Karla Bleyleja, ki je nekaj časa živel in komponiral na Bledu, sicer pa je bil prek soproge svaško povezan z Ipavci).

Posebno poglavje v Kuretovi biografiji so *Slovenski glasbeni dnevi*. Zamislil si jih je skupaj s skladateljem Milanom Stibiljem. Od leta 1986 se je na njih predstavljala sodobna slovenska glasbena ustvarjalnost, hkrati pa je bila oživljana vednost o (pol)pozabljenih dosežkih nekdanjosti. Kuret je v okviru *Slovenskih glasbenih dni* vrsto let vodil simpozije, ki so postali osrednje muzikološko srečanje širšega prostora. To je bilo mogoče zato, ker je že ob razpadanju blokovskega (ne)reda v Evropi na stežaj odprl vrata raziskovalcem od vsepovsod: štela je le njihova prodornost. Teme simpozijev so se določale sproti – za naslednje leto. Tako je bilo mogoče pozornost posvetiti stalnicam in prelomnim aktualnostim. Mnoga velika imena muzikologije – npr. Vladimír Karbusický, Hartmut Krones ali Peter Andraschke – so se vrh vsega zainteresirala za tematizacijo slovenske glasbene stvarnosti, kar je olajševalo metodološko pluralizacijo domače strokovne misli.

Primož Kuret je za svoje delo prejel mnoga priznanja. Na dunajski univerzi mu je bila ob koncu aprila 2006 podeljena Herderjeva nagrada, ki jo je med prvimi – leta 1966 – dobil njegov oče. Vmes je bila z njo počaščena vrsta uglednih znanstvenikov in umetnikov; trije od njih so pozneje postali celo nobelovci. Prav tako ne gre pozabiti, da je bil Kuret leta 2002 uvrščen med častne člane bolonjske filharmonične akademije, ki jo je zgodovina povezala z najodličnejšimi italijanskimi glasbenimi ustvarjalci med barokom in sodobnostjo. Bilo je tudi nekaj prizadevanj, da bi dobil mesto v najvišji slovenski znanstveni ustanovi, vendar niso bila okronana z uspehom. Sicer pa je pri takih rečeh bolje, da se ljudje sprašujejo, zakaj izstopajočega posameznika kje ni, kakor pa, čemu tu ali tam je. Sledovi prave odličnosti, ki jih je Benvenuto Cellini – in po njem še marsikdo – štel za vredne trajne spominske ohranitve, se v življenjih in dejanjih profesorjev slej ko prej kažejo predvsem v nadaljevalcih njihovega dela. Kuret jih ima. Mnogo. In obetavno dejavni so.

Dr. Tina Bohak Adam

Marija Bitenc Samec

(12. julij 1932–28. maj 2022)

Na zadnjo majsko soboto se je poslovila koncertna pevka, altistka Marija Bitenc Samec. Kot ena najizrazitejših in najprodornejših slovenskih koncertnih poustvarjalk druge polovice 20. stoletja se je s svojimi poglobljenimi interpretacijami najrazličnejših del neizbrisno zapisala v slovenski kulturni prostor.

Marija Bitenc Samec leta 2017; foto: Peter Marinšek

Hči znanega slovenskega književnika Vinka Bitenca je že kot šestletna deklica želela postati pevka. Oče je zelo zgodaj prepoznal Marijino nadarjenost za glasbo ter ji odprl vrata v svet umetnosti, glasbe in tudi književnosti. Postal je njen prvi mentor.[1]

S štirinajstimi leti je začela s študijem solopetja na Glasbeni šoli v Celju pri pevski pedagoginji Heleni Lapajne ter ga nadaljevala na Srednji glasbeni šoli v Mariboru pri profesorici Elizabeti Krejči in na Akademiji za glasbo v Ljubljani pri profesorju Juliju Betettu.[2]

Leta 1957 je na svoj 25. rojstni dan v izjemno močni konkurenci 150 pevk in pevcev slavila kot zmagovalka Mednarodnega eisteddfoda v valižanskem mestu Llangollen v Veliki Britaniji. Kot prvonagrajenka je pela na zaključnem koncertu pred 12.000 poslušalci, prav tako je snemala na britanski producentski korporaciji BBC ter imela več odmevnih intervjujev ter nastopov v času bivanja v Angliji.[3] V obdobju 1957–1959 se je predstavila tudi na odru ljubljanske Opere, a se je kasneje posvetila izključno koncertnemu poustvarjanju.[4]

Na podlagi izjemne umetniške kariere je leta 1963 pridobila status svobodne umetnice, ki ji je omogočal krmarjenje med družino in kariero. S finančno podporo štipendije Prešernovega sklada je v istem letu odšla na pevsko izpopolnjevanje k umetniškemu vodji operne hiše Giuseppe Verdi v Trstu, Luigiju Toffolu, kjer se je dobro leto posvečala predvsem belcantističnemu petju in pridobila nova znanja za nadaljevanje umetniške kariere.[5]

Koncertirala je v državah nekdanje Jugoslavije, Avstriji, Italiji, Nemčiji, Belgiji, Veliki Britaniji – med drugim v Londonu v eminentni dvorani Royal Albert Hall. Redno je snemala za evropske radijske in televizijske hiše.[6] Posebno pozornost je vseskozi namenjala poustvarjanju jugoslovanskih in slovenskih samospevov raznih avtorjev, med drugim je dela številnih slovenskih skladateljev tudi praizvedla.[7] Za nastope v tujini je izbrala impresarije, ki so jo navduševali nad angažmaji v svetovno znanih operah, a se zaradi družine in odsotnosti od doma za te priložnosti nikoli ni odločila.

Leta 1969 je bila izdana mala vinilna plošča samospevov skladatelja Lucijana Marije Škerjanca, ki jih je Marija Bitenc Samec poustvarila ob klavirski spremljavi Leona Engelmana. Leta 2003 je bil izdan njen diskografski *Faksimile*, na katerem so bili dodani še štirje Škerjančevi samospevi ter trije samospevi Danila Švare.[8] O izdaji zgoščenke se je razpisal priznani kulturni novinar *Dela* Marijan Zlobec:

> »Faksimile« je naslov zgoščenke altistke Marije Bitenc – Samčeve ob klavirski spremljavi Leona Engelmana. Faksimile zato, ker je ponatis štirih samospevov L. M. Škerjanca s prve plošče iz leta 1969. Tedaj in še prej so nastali preostali posnetki samospevov: štirje Škerjančevi in trije Danila Švare, ki pa niso bili izdani, ker na prvi plošči ni bilo prostora. Danes jih dobivamo prvič v celoti, kar kaže na snemalni in interpretativni standard pri nas pred 35 leti in kvaliteto petja Marije Bitenc – Samčeve. Njen glas je mehak, s prefinjenimi dinamičnimi gradacijami, toploto emocije in vživljanja v kitajsko liriko Li Tai-Poja (Škerjanc), medtem ko je pri Švari več baladnosti in pretresljivosti (npr. Bazovica).[9]

Marija Bitenc Samec je v sedemdesetih in osemdesetih letih pod okriljem Ljubljanskega festivala in Glasbene mladine Slovenije skupaj z basistom Ladkom Korošcem in pianistom Andrejem Jarcem ter v drugih zasedbah nastopala po manjših slovenskih krajih z namenom približanja opernih arij ter klasičnih samospevov šolski mladini ter tako pomembno pripomogla k razširjanju klasične glasbe med mladimi in k vzgoji kulturnih poslušalcev.[10]

V osemdesetih letih je delovala tudi kot politično neodvisna družbenokulturna delavka. Osem let je opravljala funkcijo predsednice Združenja samostojnih kulturnih delavcev Slovenije (1982–1990), bila je podpredsednica Sindikata samostojnih kulturnih delavcev Slovenije in članica sveta za kulturo pri predsedstvu RK SZDL, delegatka kulturne skupnosti Slovenije ter delegatka ljubljanske kulturne skupnosti.[11]

Leta 1987 je bila izdana kaseta z desetimi samospevi avstrijskega skladatelja slovenskih korenin Huga Wolfa v slovenskem jeziku, ki jih je Marija Bitenc Samec kot prva posnela leta 1968 ter tako omogočila razumljivost besedila slovenskim poslušalcem. Samospeve je prevedla Mařenka Plzak Sancin, ki je altistko tudi spremljala pri klavirju.[12]

Bogato umetniško kariero je umetnica zaokrožila z odmevnim koncertom komorne glasbe v Cankarjevem domu konec oktobra 1987. Slavnostni večer je povezoval televizijski voditelj in novinar Sandi Čolnik, režiral pa Aleš Jan. V povezovalnem govoru je Čolnik celostno opisal jubilantko:

> Že zgodaj se je Marija Bitenc Samec odločila, da postane koncertna pevka. Res, da je nekaj časa pela tudi v operi in je potem na koncertnem odru predstavljala tudi operne arije ter se je njena umetniška izpoved zlivala s samospevi raznih avtorjev iz svetovne literature in še posebej slovenskih. Nepozabne so interpretacije Švarove Bazovice, Cigličeve Usode, Pavčičeve Žanjice, kakor tudi biserov Huga Wolfa, Franza Schuberta in Feliksa Mendelssohna. In vselej po koncertih z enotno oceno: kultivirano petje, občudovanja vredna polnost in sočnost prekrasnega alta.[13]

Po zaključnem koncertu kljub dobri pevski kondiciji ni več stopila na koncertni oder.[14]

Tina Bohak, *Hočem postati pevka*, Celjska Mohorjeva družba, 2018

Ponatis kasete z Wolfovimi samospevi je izšel v letu 1990, ko je bila Marija Bitenc Samec kot cenjena poustvarjalka Wolfovih samospevov dejavna tudi kot članica pripravljalnega odbora za proslavo ob 130. obletnici njegovega rojstva.[15]

Ob upokojitvi leta 1990 je kot pobudnica in glavna organizatorka izpeljala postavitev spomenika njenemu profesorju, basistu Juliju Betettu, ki stoji pred ljubljansko Opero. Društvo glasbenih umetnikov Slovenije ji je za njen pomemben doprinos k širjenju slovenskega glasbene kulture in postavitev spomenika podelilo posebno Betettovo nagrado – doprsni kipec Julija Betetta.[16]

Marija Bitenc Samec je kot devetletna deklica v svojem šolskem spisu zapisala: »*Hočem, če bo le mogoče, postati pevka.*«[17] Želja se ji je uresničila – postala je umetnica z bogato umetniško kariero, ženska, ki je dom in družino postavljala na nedotakljiv piedestal, ter družbenokulturna delavka, ki se je zavzemala za pravice in enakovredne možnosti vseh samostojnih umetnikov.

Leta 2018 je pri Celjski Mohorjevi družbi izšla znanstvena monografija z naslovom *Hočem postati pevka*, avtorice dr. Tine Bohak Adam, v kateri je podrobneje predstavljena bogata življenjska in umetniška pot Marije Bitenc Samec. V juliju bi praznovala 90-letnico, kar bo zaznamoval izid digitalnega albuma ZKP RTV Slovenija *Hočem postati pevka* z najreprezentativnejšimi arhivskimi posnetki cenjene altistke, ki zaokroženo dopolnjuje zgoščenko, priloženo k izdani monografiji.

---

[1] Tina Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec* (Celje: Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: RTV Slovenija, 2018), 25–26.

[2] Osebni pogovor z Marijo Bitenc Samec, 11. 8. 2016.

[3] Prav tam.

[4] Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec*, 45.

[5] Prav tam, 51–54.

[6] Osebni pogovor z Marijo Bitenc Samec, 11. 8. 2016.

[7] Bohak, »Koncertno petje je nekaj unikatnega«, *Zvon: kulturno-družbena revija* 20/3-4 (2017): 32.

[8] Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec*, 103–104.

[9] Marijan Zlobec, »Bogata bera glasbe, v ozadju grozi polom,« *Delo* 46/72 (2004): 11.

[10] Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec*, 55–56.

[11] Osebni pogovor z Marijo Bitenc Samec, 24. 5. 2017.

[12] Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec*, 59.

[13] Sandi Čolnik, »Del povezovalnega teksta za jubilejni koncert Marije Bitenc Samec,« osebni arhiv Marije Bitenc Samec.

[14] Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec*, 75–76.

[15] Koncertni list za proslavo ob 130. obletnici rojstva Huga Wolfa. Osebni arhiv Marije Bitenc Samec.

[16] Tina Bohak, »Občudovanja vredna polnost in sočnost prekrasnega alta Marije Bitenc Samec«: ob 160-letnici rojstva skladatelja Huga Wolfa, *Zvon: kulturno-družbena revija* 23/4-5 (2020): 93.

[17] Milan Stante, »Marija Bitenc – Samčeva«, *Tedenska tribuna* 15/9 (1967): 8.

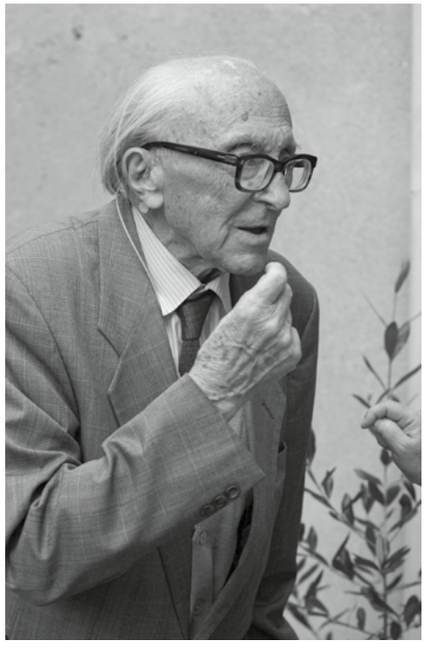
Dr. Igor Škamperle

Boris Pahor (1913–2022)

Pričevalec dolgega 20. stoletja, pogumni zagovornik vrednot slovenstva in demokratičnega življenja

V nadvse častitljivi starosti nas je po burnem, težkem in tudi živahnem življenju, ki ga v osnovi bogati veselje do bivanja, zapustil tržaški pisatelj Boris Pahor. Človek nikoli ne ve, kje in kdaj ga čaka neprijazna črna sestra s poslednjimi ključi na tej zemlji. Do Borisa Pahorja, ki mu usoda v mlajših letih ni bila prijazna in ga je življenje premetavalo pod širokimi kolesi zgodovine, ki so bila v prvi polovici 20. stoletja posebej trda, se je stara gospa s koso vedla prizanesljivo. Človeku pronicljivega duha je dopustila, da so bile mnoge njegove osebne izkušnje, ki so tudi naše, vseslovenske, lokalno tržaške, hkrati pa evropske, družbene in človeške, popisane in podvržene razmisleku.

Neumorni besedni ustvarjalec in – tudi to moramo priznati – vse življenje pogumno in drzno vitalni pisatelj Boris Pahor je lastna in družbena doživetja kompleksnega časa literarno preobrazil in jih, skupaj s svojimi vrednotami in humanističnimi idejami, zapustil slovenski kulturi in evropskemu kolektivnemu spominu. V svojem zrelejšem življenju, celo v svojih poznih letih, ko je, še vedno pogumno in človeško odkritosrčno, zakoračil preko svojega stotega leta, ohranjal budno zavest in tehtno besedo ter se aktivno udeleževal mnogih srečanj, namenjenih zgodovinskemu spominu na mračne dneve naše preteklosti in idejno odprtih demokratični družbi, je bil deležen širokega sprejema, tako med mladimi kakor v strokovnih in kritiških krogih. Predsednika Italije in Slovenije sta mu izkazala visoko spoštovanje in mu poklonila najvišji državni odlikovanji. V parku Tivoli v Ljubljani že stoji njegov spomenik, delo Mirsada Begića.

Boris Pahor; foto: Danilo Pahor (Mladika)

Med Slovenci v Italiji sta bila Boris Pahor in Alojz Rebula vsa povojna desetletja močni in pomembni figuri, ki sta nastopala kot književnika in kulturnika, hkrati pa tudi kot

živa kritična družbena vest, ki sta, vsak na svoj način, opozarjala na pomen narodne in tudi duhovne zavesti, velikokrat v nasprotju z mentaliteto, ki jo je vsiljeval in gradil Kardeljev samoupravni socializem, v katerem so mnogi prepričano verjeli, da je to zdaj najvišja stopnja družbenega razvoja in bomo postopoma prešli v nadnacionalni svet, kjer bodo kategorije naroda odmrle. Pahor in Rebula sta bila do takšne vizije, ki je takrat prevladovala v SR Sloveniji, v posodobljenih in metaforično intelektualnih oblikah pa tudi med mladimi pesniki in ustvarjalci, odločno kritična. Kot šolarji, dijaki in študenti pa ju nismo spoznavali le po tej izrazito družbeni plati, ampak predvsem kot pisatelja, ki sta v svojih delih opisovala skupni bivanjski svet, usodo slovenstva, znotraj in zunaj določenih meja, eksistenčna vprašanja, pa predpostavljeni sklepni *telos* našega obstoja in ovire, ki nam jih usojeni kontekst vedno znova postavlja na razvojno pot. Naslovi nekaterih Pahorjevih romanov v meni še vedno odmevajo kot znamenja domišljijskega srečanja z avtorjem in s popisano snovjo v knjigi: *Moj tržaški naslov*, *Mesto v zalivu*, *Vila ob jezeru*, *Nomadi brez oaze*, kjer popisuje svoja doživetja kot italijanski vojak v Afriki (v Libiji), kar sta izkusila tudi moj oče in stric. Pa roman z malo nerodnim naslovom, ki se mi je prav zaradi tega usidral med dijaške spomine – *Parnik trobi nji* (1964). Boris Pahor je moral že v zgodnjem otroštvu opustiti šolanje v slovenskem jeziku, ker sta prihod fašizma na oblast leta 1922 in šolska reforma, ki jo je zasnoval minister Gentile, velik podpornik režima in Mussolinijev osebni prijatelj, prepovedala uporabo slovenskega jezika, ne le v šolah, ampak v javnem življenju v Italiji nasploh, tudi v cerkvah, trgovinah in gostilnah. Ko so se domači fantje zbrali in zapeli po slovensko, se je kmalu pojavila skupina režimskih biričev s koli in črnimi srajcami in vnel se je pretep. V skupni zavesti in spominu na tisto obdobje nam leži kruta zastrupitev in usmrtitev pevovodje Lojzeta Bratuža, ki je na božič leta 1936 vodil cerkveni zbor v Podgori pri Gorici in izvajal slovenske pesmi.

Od vseh Pahorjevih romanov pa je posebno težo in bralni uspeh dočakala *Nekropola*, popis avtorjevega bivanja v nemških koncentracijskih taboriščih (Dachau, Natzweiler – Struthof, Bergen Belsen, od leta 1944 do osvoboditve aprila 1945), kjer je nekaj časa delal kot bolničar in ostal živ, videl pa grozote, ki segajo na rob človeškega razuma in eksistence. Knjiga, napisana v obliki potopisa in spomina, ko se avtor vrne na kraj strahot v taborišče, kjer so pred leti stale barake, vislice in krematorij in se pred njegovimi očmi prebujajo strašni prizori trpljenja, je izšla leta 1967, širšo mednarodno pozornost pa je doživela dvajset let pozneje in je danes prevedena v mnoge svetovne jezike.

Boris Pahor je bil dejansko zadnji, ki se je živo spominjal požiga Narodnega doma julija 1920 v središču Trsta. Tolpa podivjanih fašistov se je spravila nad prestižno stavbo, ki je predstavljala stvarno in simbolno prisotnost slovenske kulture v mestu. Avtor je ta dogodek popisal v novelah *Grmada v pristanu* (1959, 1972). Človek kar težko verjame, toda Boris Pahor je bil živo prisoten, ko sta se srečala predsednika italijanske in slovenske države, Sergio Mattarella in Borut Pahor in je Italija po sto letih sklenila Narodni dom v Trstu vrniti skupnosti Slovencev. Rimski mlini meljejo počasi, a ob pravem pristopu zmeljejo. Spravni dogodek leta 2020, poklon obeh predsednikov

štirim slovenskim žrtvam fašizma leta 1930 in usmrčenim Italijanom v bližnjem jašku pri Bazovici, je bil izveden z velikim državniškim občutkom za skupno usodo, s pogledom v prihodnost. Osebno sem vesel, da je pisatelj Boris Pahor to lahko doživel.

V tem kratkem sestavku ni moč zajeti vseh aspektov njegovega ustvarjalnega dela. Kot študent sem rad prebiral »njegovo« revijo *Zaliv*, ki jo je skrbno urejal in skrbel za njeno izdajanje. V zadnjem času je Alenka Puhar pripravila imenitno monografijo, ki se ozira nazaj k tržaškima revijama *Most* in *Zaliv*, ki sta ju v šestdesetih in sedemdesetih letih urejali skupini slovenskih izobražencev v Trstu in Gorici, zagovorniki demokracije ter idejne in nazorske pluralnosti, kar ni bilo všeč strukturam takratne uradne oblasti v Sloveniji. Velik odmev pa je doživela posebna izdaja *Zaliva* leta 1975, ki sta jo pripravila Boris Pahor in Alojz Rebula, z naslovom *Edvard Kocbek, pričevalec našega časa*. Pobudo zanjo je dal pisatelj Rebula, izšla pa je ob 70-letnici Edvarda Kocbeka, s katerim je bil Pahor v osebnem prijateljskem stiku. Bil je eden redkih, ki je Kocbekovo zbirko novel *Strah in pogum* iz leta 1951 pozitivno ocenil in delo pohvalil, medtem ko je politika v Sloveniji Kocbeka takrat ostro napadla in ga izključila iz javnega življenja. Pahor je vedno nastopal kot kritik vseh oblik totalitarizma. V tej posebni izdaji *Zaliva* pa je Kocbek, kot ustanovni član OF in partizan, javno povedal in priznal, da so po končani vojni novi nosilci oblasti usmrtili približno 11.000 domobrancev. V času, ki je bil v Jugoslaviji in nasploh v Evropi še zelo kompleksen, ko sta bila Tito in Kardelj še živa in so bili izvensodni množični poboji po vojni skrbno nadzorovana tabu tema, je bilo takšno priznanje v tržaški reviji, tik ob meji, šokantno. Pahorju in Rebuli so za nekaj časa prepovedali vstop v Jugoslavijo.

Boris Pahor ni bil katoliški pisatelj, kakor njegov kolega Rebula, vendar je ohranjal spoštljiv in odprt odnos do človekove vere v višji smisel. V tem pogledu lahko razumemo tudi njegov prijateljski odnos s Kocbekom. Pahorjev agnosticizem, kot včasih kje preberemo, se je ves čas prelival v hvalnico bivanja in v občudovanje narave, v kateri se, preko mnogoterih odtenkov lepote, manifestirata lastnosti svetega in božjega. V tem pogledu lahko Pahorja postavimo v bližino francoskega teologa in filozofa Teilharda de Chardina, ki je govoril o duhovnem dinamizmu v vesolju, o razvojnem stvarjenju in točki omega, h kateri sta po notranjem duhu usmerjena tako človek kot vesolje v celoti.

Na osnovi takšnih duhovnih izhodišč Boris Pahor obravnava tudi telesno lepoto in ljubezen, z velikim spoštovanjem do ženske, ki v njegovih delih pogosto nastopa kot lična figura in vzgib radosti po življenju. Izkušnja taborišča, pa tudi zapletena, ideološko ozka in do narodnosti zadržana politika v povojnih desetletjih sta Pahorja krepili v spoštovanju svobode in tudi lastne, osebne drže v svetu. Njegov implicitni duhovni nazor pa nam pojasnjuje tudi veliko spoštovanje in vrednotenje naše slovenske zemlje, ki je bila zanj skoraj sveta, kakor tudi njegovo navdušenje nad slovenskimi gorami, od primorskih hribov do Triglava, v katere je zelo rad zahajal. Boris Pahor ni bil le občutljivi pričevalec dogodkov, ki so v prejšnjem stoletju zaznamovali slovensko družbo in kulturo, ampak se v njegovih delih na svojstven in dragocen način spajata človekov duhovni nagib ter enkratna telesnost in družbena stvarnost.

Boža Herek

Zbogom, profesor Vejica

V spomin dr. Tomu Korošču (31. julij 1938–28. maj 2022)

Treba je biti pripravljen, ker je to veliko. Treba je znati čakati, ker je to še več, izkoristiti pravi trenutek, pa je vse. Pogosto ne vemo, kdaj smo pripravljeni, zakaj je treba čakati kakega človeka ali priložnost tako dolgo in da smo izkoristili pravi trenutek.

Dr. Tomo Korošec; foto: Bojan Herek

Kaj je zaznamovalo življenje jezikoslovca, zaslužnega profesorja, častnega občana Laškega, dr. Toma Korošca? Zagotovo medvojno izgnanstvo v zgodnjem otroštvu, ko so njegovo družino iz rodnega Laškega za štiri leta izselili v zdajšnji srbski Šid. Spomini na to, kako so tolkli lakoto, ponižanje in pomanjkanje? Kot otrok se tega niti ni zavedal. Šele dolgo potem, ko je bil že odrasel mož in mu je pod roke prišel očetov izgnanski dnevnik, mu je postalo jasno, kaj je pretrpela njegova družina, zlasti starša, v času izgnanstva. Vsebino majhnih beležnic, pisanih z drobno, filigransko pisavo, je ne tako dolgo nazaj prebral in tako pripravil za vnos besedila, ki je zdaj pred izidom.

Veliko velikih dogodkov je bilo v njegovem življenju pred tem: brezskrbna najstniška leta, že bolj delovna srednješolska in študentska, pa diploma iz slavistike v začetku šestdesetih let (1963), vzporedno s tem družina – žena in hči. Takoj zatem odhod v Prago po znanja, ki jih je desetletja za tem uspešno presajal na njivo našega jezikoslovja: vrnitev po dveh letih, delo na SAZU-ju in filozofski fakulteti in odhod na FSPN (1977), kasnejšo Fakulteto za družbene vede. Leto prej je opravil doktorat. To, kar se je naučil v Pragi, je povsem spremenilo njegov pogled na jezik in ga naredilo za jezikoslovca velikega formata. Jezik v njegovem dojemanju ni bil več zgolj okrasek, ki ga je treba loščiti in čediti, da se ne umaže, temveč povsem pragmatično orodje, ki v rokah trenutnega govorca služi pišočemu in trenutnim okoliščinam, vendarle mora biti uporabljen skrbno in po pravilih. Kaj se z njim dogaja, ko je orodje v rokah novinarja in drugih govorcev, to so bila poglavitna vprašanja, ki si jih je postavljal v prvih letih službovanja na FSPN-ju. Najprej novinarski jezik in vzporedno vnovično postavljanje slovenskega vojaškega izrazja, pa oglaševalski jezik, tvorba in analiza besedil. Utemeljitev besediloslovja. Tvorjenje besed. Posrečeno mora biti, je rad poudaril. »Če se ena beseda ne posreči, poskusimo drugače,« je z žarom razlagal v svojem portretnem filmu. Zanj se je dolgo dal nagovarjati, misleč, da iz gradiva, ki smo ga snemali, in snemanj kar ni hotelo biti konca, tako ne bo kaj dosti ali pa vsaj ne kaj vrednega. Izdelek ga je navdušil.

Življenje nam ponuja večinoma majhne trenutke, v njem pa se nizajo tudi veliki dogodki. In priložnosti.

Ribolov, ki zanj ni bil zgolj zabava. V povojnih letih pomanjkanja tudi preživetje. Naučil ga je sodelovati z naravo. In mu dal zavedanje, da se od nje lahko naučiš največ, če le znaš opazovati in spoštovati pravila. Brez teh pač v življenju ne gre.

Kot zrel mož, pred nekaj leti, je mladeniču, ki ga je naključno spoznal prav na snemanju svojega portetnega filma, izročil vso svojo ribiško opremo. In tako sklenil svoje ribiško početje.

Vseskozi je trdo delal. Zvečer, po večernih poročilih, je na kuhinjski mizi razporedil svoje gradivo in delal pozno v noč. Dan za dnem, leto za letom. Študentje smo bili deležni svežih spoznanj takoj, že naslednje jutro. To je privilegij, ki se ga večina zave šele čez dolga leta.

In spoznanje, da je jezik treba res uporabljati skrbno, nenehno preverjati, ali delaš prav, škiliti v kakšno slovnico, slovar, če so vejice postavljene pravilno, če ima besedilo glavo in rep. Vsebino in sporočilo. Če se ga da brati med vrsticami, predvsem pa z užitkom.

Njegova spoznanja, povezana v dejstva, razprave, predavanja, vse to so bile podlage za knjige. Stilistika poročevalstva. Biblija za vsakega resnega poklicnega novinarja. Takega, za kakršne dandanes tako ni več ne mesta ne prostora. Sodoben žurnalizem ukazuje: ne pisati in govoriti analitično in razumsko. Temveč delati hitro, površno in aktivistično. Vse za neko idejo, četudi ni prava, še manj etična.

Pa slovarji, dolga leta zbiranja gradiv v škatlah, najprej delo pri SSKJ, nato samostojno vojaški in čez leta še *Ribiški slovar*. Vmes natančno knjižno delo o vojaku Andreju Komelu Sočebranu (iz 19. stoletja), velikem Slovencu, avtorju 23(!) knjig o vojaštvu v slovenskem jeziku. Muharjenje. Vmes še veliko razprav, člankov, uvodnikov, spremnih besed. Lektoriranja besedil. Različnih, brez števila.

Treba je znati čakati, saj življenje ponuja marsikaj. Tovarištvo, recimo. Knapovska govorica, pri kateri je odkril veliko več kot le sporazumevanje, saj gre bolj kot za to za solidarnost in visoka etična načela.

Ta načela v zadnjih letih vse bolj postajajo izumrle lastnosti, ki jih sodobni svet pozablja in namerno izrinja na obrobje svojega početja, je rad poudaril. In pribijal, da je to propad civilizacije, saj da je nemarno izražanje in površni odnos do materinega (ne maternega!) jezika temelj vsega, kar smo prinesli na ta svet z materinim mlekom in nas zaznamuje za vse življenje. Da moramo vzgajati sami sebe, če nas že ne vzgajajo drugi. Da je treba svojega duha hraniti z dobrim, saj je slabega že tako preveč.

Slikanje, v zadnjem obdobju življenja. Tudi na to poglavje je čakal dolgo in se ga lotil z žarom, znanjem in vso natančnostjo. Zanj so bila to imenitna potovanja v neznane svetove oblik, kompozicij, barv, izginjajočih podob. Doživiš in naslikaš. Ohraniš svoja doživetja drugim.

Treba je biti pripravljen. Ker je enkrat treba oditi v božjem imenu, kot je rad rekel že ob koncu predavanj svojim študentom.

Oditi k svojim, na ono stran, k očetu, teti in mami, k prijateljem. In zreti na Hum, enkrat od spodaj, ker je tako neznansko lep, še bolj pa od zgoraj, saj ponuja kraljevske razglede daleč naokoli, saj se lepota stvarstva rodnega kraja ne neha nikjer in nikoli.

Zbogom, profesor Vejica in hvala …

Dr. Cvetka Rezar Mlakar

Kajetan Gantar

(11. oktober 1930–16. junij 2022)

V 92. letu starosti je mohorsko družbo zapustil akademik dr. Kajetan Gantar, častni član Celjske Mohorjeve družbe. V uredništvu revije Zvon *in pri Celjski Mohorjevi družbi ga bomo ohranjali v hvaležnem spominu za njegovo veliko predanost najstarejši slovenski založbi. Ob prejemu Prešernove nagrade za življenjsko delo februarja 2022 smo v prvi letošnji številki* Zvona *objavili pogovor z njim.*

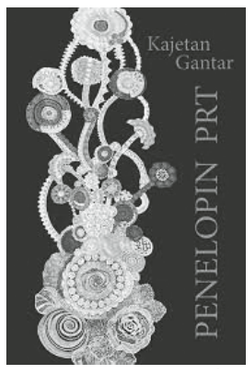
Svoje življenje je dr. Kajetan Gantar strnil v treh knjigah spominov.

Kajetan Gantar, *Utrinki ugaslih sanj: spomini na mladost*, Slovenska matica, 2005

Kajetan Gantar, *Zasilni pristanek*, Slovenska matica, 2011

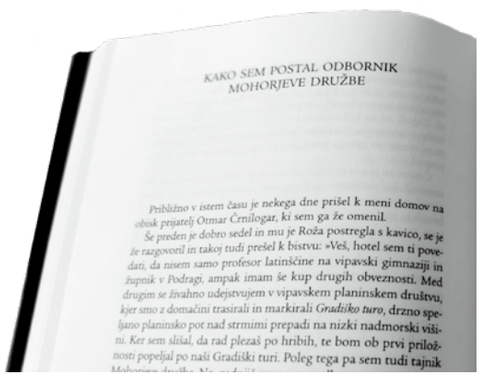
Kajetan Gantar, *Penelopin prt*, Slovenska matica, 2021

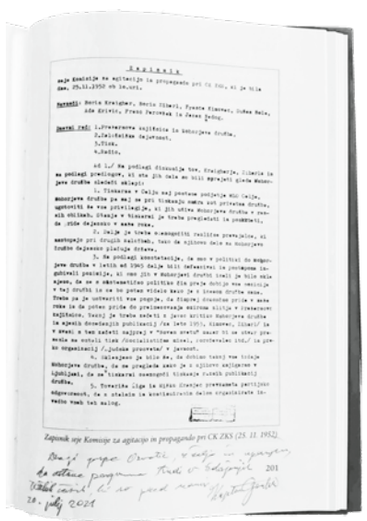
Dr. Gantar je prevedel tudi del *Hieronimovih pisem*, ki so leta 2021 izšla pri Celjski Mohorjevi družbi.

Ravnateljica dr. Tanja Ozvatič z dr. Kajetanom Gantarjem na prireditvi ob 170-letnici Mohorjeve družbe v Celjskem domu septembra 2021; foto: Andraž Purg

KAKO SEM POSTAL ODBORNIK MOHORJEVE DRUŽBE

Približno v istem času je nekega dne prišel k meni domov na obisk prijatelj Otmar Črnilogar, ki sem ga že omenil.
Še preden je dobro sedel in mu je Roža postregla s kavico, se je že razgovoril in takoj tudi prešel k bistvu: »Veš, hotel sem ti povedati, da nisem samo profesor latinščine na vipavski gimnaziji in župnik v Podragi, ampak imam še kup drugih obveznosti. Med drugim se živahno udejstvujem v vipavskem planinskem društvu, kjer smo z domačini trasirali in markirali *Gradiško turo*, drzno speljano planinsko pot nad strmimi prepadi na nizki nadmorski višini. Ker sem slišal, da rad plezaš po hribih, te bom ob prvi priložnosti popeljal po naši Gradiški turi. Poleg tega pa sem tudi tajnik

Zapisnik seje Komisije za agitacijo in propagando pri CK ZKS (25. 11. 1952).

V drugi knjigi svojih spominov *Zasilni pristanek* je Gantar opisal tudi, kako je postal odbornik Mohorjeve družbe. V znamenje velike pripadnosti je v knjigi napisal osebno posvetilo spodbude ravnateljici dr. Tanji Ozvatič, da bi Celjsko Mohorjevo družbo zmogla trdno voditi tudi skozi sodobne preizkušnje.

Dr. Barbara Zlobec

Musis amicus

Musis amicus *je naslov zbornika, ki je kot posebna številka revije* Keria *izšel ob osemdesetletnici profesorja dr. Kajetana Gantarja. Ta izraz sem izbrala za naslov nekrologa, ker bi res težko našli besedo, ki bi bolje kot ta Horacijeva sintagma opisala bogato duhovno obzorje, globino strokovnega znanja in pronicljivo kulturno radovednost, ki so zaznamovali bit nestorja slovenske klasične filologije, čigar življenjska pot se je sklenila 16. junija letos.*

Muze so mu dejansko stale ob zibelki že v njegovi številni družini v Ljubljani, kjer se je 11. oktobra 1930 rodil profesorju slovenščine, ki je bil tudi sam velik ljubitelj književnosti. Rodil se je torej in odraščal med knjigami. Njegova mladost je bila vse prej kot brezskrbna, saj se je oče v Celju zaradi narodne zavednosti med prvimi znašel na seznamu oseb, določenih za izgon, in je bil z nekaterimi družinskimi člani poslan v Srbijo, medtem ko je mladi Kajetan ostal v Ljubljani pri teti in nadaljeval šolanje. Po vojni pa je šolanje na Škofijski klasični gimnaziji v Škofovih zavodih moral prekiniti, saj je spremljal očeta v begunstvo. Begunsko gimnazijo je obiskoval pri Lienzu. Po povratku v Ljubljano je okusil udbovske zapore, končno pa je maturiral na šentjakobski gimnaziji. Kljub tem težkim življenjskim preizkušnjam, ki so zaznamovale njegovo otroštvo in mladost in ki mu tudi kasneje niso bile prihranjene, je vedno ohranil velik optimizem in čut hvaležnosti za vse, kar mu je poklonilo življenje.

V mladostnih letih so se porodile prve literarne ambicije in prvi pesniški poskusi; v študentskih letih se je med drugim seznanil s Kajetanom Kovičem in Janezom Menartom.

Muze včasih usmerjajo svoje varovance na nepričakovan in presenetljiv način, kot je razvidno iz anekdote, ki jo je rad pripovedoval sam profesor Gantar. Ko se je odločal za univerzo, je slučajno šel mimo Državne založbe, kjer so ljudje v vrsti čakali na Sovretove podpise v prvi slovenski prevod *Iliade*. In odločitev je padla: profesor Gantar se je zapisal antiki in dejansko postal Sovretov naslednik. Leta 1953 je prejel študentsko Prešernovo nagrado in diplomiral leta 1954.

Po diplomi na ljubljanski klasični filologiji je prva leta družino preživljal s tajniškim delom na upravni enoti, nato je služboval kot gimnazijski profesor na Ptuju. Šele leta 1962 je bil izvoljen za asistenta za latinski jezik in književnost na Filozofski fakulteti v Ljubljani; takrat je imel objavljenih že nekaj znanstvenih razprav, pa tudi več prevodov, saj je bila medtem pesniške poskuse že nadomestila nova strast – prevajanje. Na ljubljanski univerzi je zatem postal izredni in redni profesor, večkrat pa je bil tudi predstojnik oddelka za klasično filologijo, med letoma 1983–1985 pa tudi prodekan Filozofske fakultete.

Predolgo bi bilo naštevati njegove znanstvene in poljudne publikacije. Njegov opus namreč obsega ogromno količino znanstvenih razprav, objavljenih v najuglednejših slovenskih in mednarodnih revijah, tri avtobiografske spise in tolikšno število prevodov, da lahko z gotovostjo trdimo, da je bil prispevek Kajetana Gantarja k slovenskemu poznavanju antične grške in rimske književnosti ter filozofije neprecenljiv. Med grškimi avtorji

mu je bil najdražji Homer, med rimskimi pa Horacij, ki mu je posvetil tudi obsežno monografijo (*Študije o Horaciju*). Njegovo delovanje je zaznamovala tudi tenkočutna *pietas*, saj je predelal in z diskretnimi posegi oživil in ponovno objavil številna dela svojega učitelja Antona Sovreta. Med ostalimi prevodi naj omenimo Hezioda (*Teogonija*, *Dela in dnevi*), Pindarja, Sapfo, Ajshila (*Uklenjeni Prometej*, *Peržani*), Sofokla (*Antigona*, *Kralj Ojdip*, *Elektra*), Evripida (*Ifigenija v Avlidi*), Aristotela (*Poetika*, *Nikomahova etika*), Teofrasta, Teokrita (*Idile*), Plutarha, Prokopija, Plavta (*Hišni strah*, *Komedija o loncu*), Terencija, Katula, Propercija, Ovidija (izbor iz *Metamorfoz*), Psevdo-Longina (*O vzvišenem*). Iz grščine je prevedel za standardno in kasneje jeruzalemsko izdajo *Apostolska dela* in tri knjige *Stare zaveze* (Esterino, Juditino in Tobijevo), iz latinščine pa več srednjeveških besedil.

Med dijaki, ki imajo latinščino in grščino na predmetniku, je bil znan in priljubljen prav zaradi prevodov in obširnih spremnih študij. Po vsej verjetnosti v njegovih izbrušenih prevodih še nis(m)o začutili njegovega posluha za slogovne razpone in odtenke, vsakogar pa so prevzeli njegov umetniški čut, spevnost in jezikovna suverenost, saj je Kajetan Gantar, kot je bilo zapisano v utemeljitvi letošnje Prešernove nagrade za vseživljenjsko delo, ustvarjal »z vero v izrazno moč slovenščine«.

Povedano seveda še bolj velja za študente, ki s(m)o cenili ne samo njegovo globoko znanje na literarnem, zgodovinskem in jezikovnem področju, ampak tudi njegov mogočni pedagoški eros, s katerim je hrabril, navduševal in podpiral vsakogar. Tudi po diplomi je ohranjal stike s svojimi študenti, se zanimal za njihovo poklicno pot in se veselil njihovih uspehov. Vedno je bil odprt za debato in radovedno zvedav tudi v pogovoru z mlajšimi sogovorniki, pa čeprav nis(m)o imeli njegovih izkušenj in znanja. Njegova iskrena preprostost v človeških stikih mu je omogočala, da se je, prefinjeni kozmopolit, vedno znal približati tudi malemu človeku, s človeško toplino in humorno bližino.

Dolgo bi bilo tudi naštevati številne nagrade, ki jih je prejel, in odgovornosti na kulturnem področju, ki jih je požrtvovalno sprejemal in izvrševal. Naj omenim samo nekatere. Leta 1969 je prejel Sovretovo nagrado za antologijo in prevod *Rimske lirike*, za prevod dveh Plavtovih komedij pa 1972 nagrado Prešernovega sklada. Letos mu je bila, kot že omenjeno, podeljena Prešernova nagrada za vseživljenjsko delo. Leta 1997 je bil izvoljen za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti, v letih 1999–2005 pa je bil tudi podpredsednik te ustanove. Bil je tudi častni član Celjske Mohorjeve družbe in častni senator Teološke fakultete Univerze v Ljubljani, 2020 pa še častni član Društva slovenskih katoliških pedagogov in 2022 zaslužni član Slovenske matice.

Kajetan Gantar pa ni bil samo intelektualec, učenjak in kozmopolit: bil je tudi ljubeč mož ženi Roži, s katero je bil poročen več kot 60 let, in ljubeč oče trem otrokom Celini, Damjanu in Marjani, z veliko nežnostjo pa je pripovedoval o številnih vnukih. Bil je tudi velik ljubitelj potovanj, gora, sankanja in smučanja.

Ob zaključku si dovolim še osebno noto. Čeprav je bil na podelitvi Prešernove nagrade že vidno utrujen, sem ga prosila za sodelovanje na Noči klasične gimnazije, ki jo vsakoletno organizirajo vsi klasični liceji v Italiji, tudi slovenska liceja v Trstu in Gorici. Kot organizatorka goriškega dogodka sem mu predlagala predavanje na daljavo, vendar je moj predlog zavrnil, saj je bil človek, navajen na pogled iz oči v oči in na stisk rok. A naposled je prevladala njegova prirojena radodarnost, s katero se je razdajal: 6. maja nas je obiskal na klasičnem liceju Primoža Trubarja v Gorici in s skoraj mladostno zagnanostjo spregovoril o svoji ljubezni do antike. Za njegov obisk smo mu bili izjemno hvaležni, podaril nam je nepozaben spomin.

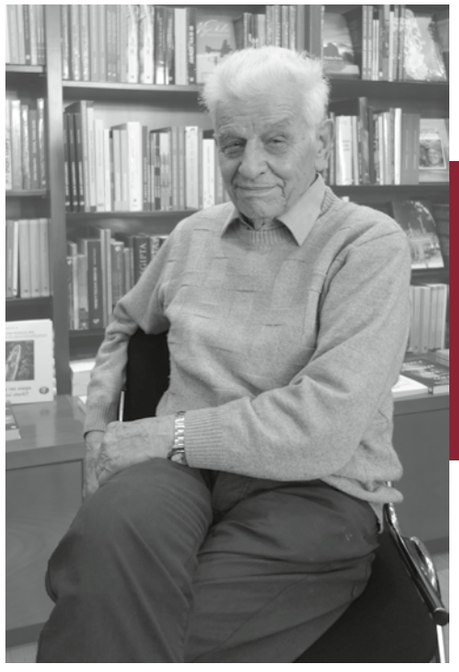
Dragi profesor, bili ste človek pokončne drže in z velikim srcem, naj vam bo zemlja lahka!

Dr. Miran Špelič OFM

Exegi monumentum

Te Horacijeve besede nam je pri seminarju latinske poezije potegnil iz starodavnosti, razlagal in jih prenesel v naš čas naš dragi profesor Kajetan Gantar. Ni nas bilo veliko v predavalnici, čeprav smo imeli seminar vsi letniki skupaj. Morda le pet ali šest. In je nevede ali pa tudi zavedno gradil spomenik tudi sam, pa ne spomenika človeškemu napuhu ali prazni želji po dolgem preživetju, ampak kar nekaj spomenikov, pred katerimi se lahko tudi Horacijev kar skrije.

Ta antični lirik je zapel, da ne bo umrl ves in da bodo njegove pesmi trajnejše ne le od kamnitega, ampak celo od bronastega spomenika. V bistvu se, vsaj kar zadeva njegove pesmi, ni zmotil; preživele so hude čase preseljevanja ljudstev in se prepisovale in ponatiskovale celo v času antiki nenaklonjenih vladavin.

Kajetan Gantar; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Naš profesor pa ni pisal zgolj svojih pesmi, ampak si je skromno postavljal spomenik s tem, da je pesmi drugih prestavljal v naš jezik in predstavljal bisere tedanjosti v sedanjost. Ko drugi naštevajo tu velikane poganske antike, si bom dovolil povedati, katero njegovo delo mi je prvo prišlo v roke in kateri je bil njegov zadnji prevod ali vsaj eden zadnjih, ki je ugledal dan. Prvo je bila predelava Sovretovega prevoda Avguštinovih *Izpovedi* (ki jih mora imeti vsak kulturni narod tudi v svojem jeziku!), ki me je kot srednješolca navdušil za patristiko; slednje pa prevod skupine Hieronimovih in Avguštinovih pisem, ki je izšel lani pri Celjski Mohorjevi družbi.

Drugi spomenik je njegova avtobiografska proza, kjer se neobičajno pestra življenjska pot sreča z natančnim spominom in to nadgradi bogat jezikovni izraz.

Njegov največji spomenik pa je njegova sposobnost posredovanja. Koliko generacij študentov se je zvrstilo skozi njegove predavalnice in nihče ni iz njih odšel enak, vsakemu je naložil v mošnjo uma svoje bogastvo, s svojim zgledom pa ga obvezal, da to počne še naprej; in tu je trajnost njegovega spomenika. Kot se je sam skliceval na Sovreta, Grošlja in druge, tako se mi sklicujemo nanj. Z odgovornostjo in hvaležnostjo!

Vsi ti spomeniki pa vendarle niso nič v primeri s spomenikom, ki si ga ni zgradil sam niti mu ga ne gradimo njegovi, pač pa mu ga vso večnost gradi njegov Stvarnik, Učitelj in Odrešenik. V to upamo in za to molimo!

Hvaležen nezaslužen skromen dedič

Dr. Ferdinand Šerbelj

Lombardski slikar Giulio Quaglio (1668–1751)

Giulio pripada znani družini slikarjev Quaglio (Quallia, Quales, Qualius), scenografov in bakrorezcev, iz gorske vasice Laino, ležeče med alpskima jezeroma Lugano in Como. Tamkajšnji slikarji so bili »sezonski« umetniki, ki so v poletnih mesecih delovali v sosednjih deželah Italije, Švice, Avstrije in Bavarske. Oba Giulieva strica, njegov soimenjak in Domenico, sta bila slikarja. Tako je Giulio Quaglio že s solidnim znanjem stopil v delavnico odličnega bolonjskega slikarja Marcantonia Franceschinia (1648–1729). Slikarsko veščino in razgledanost v tem poklicu je dopolnjeval še v drugih mestih kot tudi v nepogrešljivih Benetkah. Leta 1692 se je pojavil v gospodarsko in umetnostno cvetočem furlanskem Vidmu, kjer je v nekaj letih, prej v emilijanski kot beneški maniri, freskiral plemiške palače in cerkve. Z njim je Videm že pred prihodom (1729) mladega Giambattiste Tiepola postal in ostal pomembno žarišče baročnega slikarstva.[1]

Quaglieva odmevna dejavnost na Furlanskem ga je pripeljala na sosednjo Goriško. Leta 1700 je v nadžupnijski cerkvi v Gradišču ob Soči poslikal prezbiterij in slavoločno steno (uničene 1772, fragmenta ohranjena v tamkajšnjem muzeju). Leta 1702 je Quaglio v Gorici, kjer je v prenovljeni nadžupnijski cerkvi, od leta 1751 stolnici goriške nadškofije, samo v eni sezoni poslikal slavolok, obsežni strop ladje in polja nad bočnima galerijama (matroneja), a to, do takrat njegovo najobsežnejše delo je bilo med prvo svetovno vojno leta 1916 povsem uničeno. Ohranjena pa sta odlična fotografska posnetka stolnične notranjščine in stropa (oba 1916) in kakovosten akvarelni posnetek stropa iz sredine 19. stoletja (nadškofija v Gorici). Iz stilnega vidika je bil ravni strop pomemben, saj je Quaglio tu prvič na vsej površini naslikal enoten prizor *Nebeške glorije*, kjer se vrvež nebeščanov v barvnih sferah iluzionistično dviguje proti Sveti Trojici (lesen strop pa ne bi prenesel dodatne obremenitve štukaturne dekoracije). S poslikavami v Gradišču in v Gorici je nastopilo tudi novo poglavje v Quaglievem slikarstvu, kajti od tu naprej masivna štukatura ni več sooblikovalec dekoriranega prostora, s čimer so se sprostile površine za širšo pripoved. Quaglio je bil namreč spreten risar, zanesljiv tudi na večjih kompozicijah. Njegov kolorit je topel in njegov čopič ob zanesljivi in krepki modelaciji in ob dinamično zamaknjenih figurah dosega učinek prikupne pripovedi.

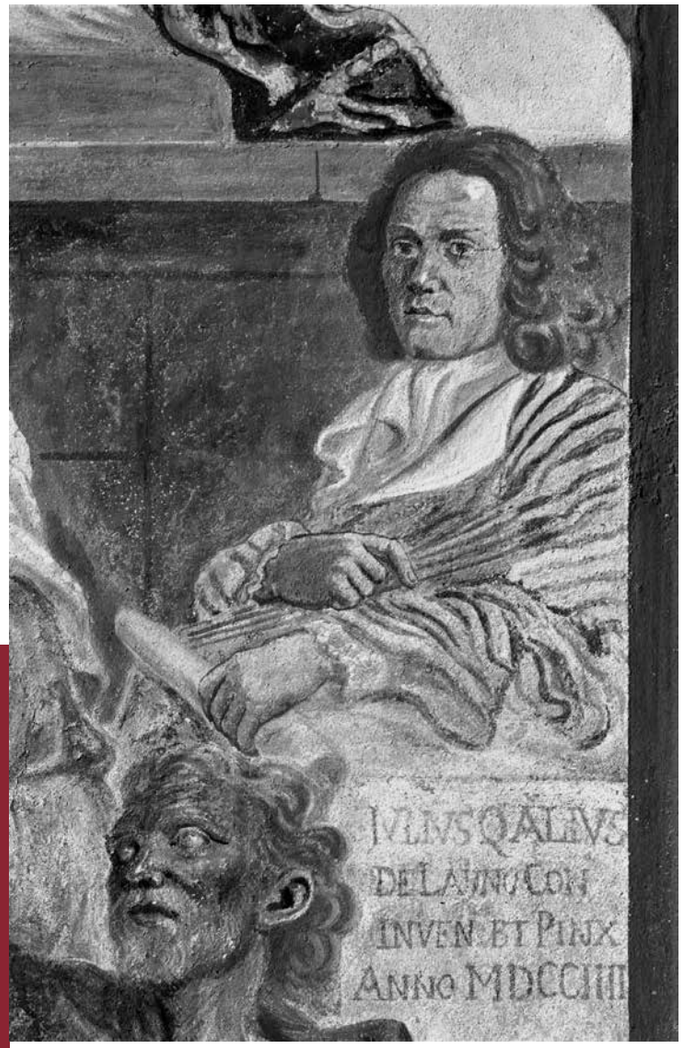
V Ljubljani, ki je imela preko Gorice živahne stike z Italijo, so v tem času na novo stavili ljubljansko stolnico in Quaglio, takrat že na glasu izvrstnega freskanta, je bil povabljen, da jo poslika. V letih 1703–1706 je poslikal

prezbiterij, 520 m² ladijskega oboka in še 52 m² retrofasade. V prezbiteriju je ob Miklavževih legendah naslikal avtoportret s pomenljivim namigom; tako kot je sv. Miklavž obdaril reveže, tako je s poslikavo »njegove« stolnice dal njemu možnost zaslužka. Kompozicijsko je obok ladje izveden v maniri rimskega stropnega iluzionizma, kar je in ostaja v našem prostoru nasploh prvi primer z iluzionističnimi efekti poslikanega prostora. Sodobnike pa je navduševala naslikana kupola, ki je bila tako prepričljiva, da je skozi njeno okno skušala zleteti lastovica, kar je seveda le takratni izraz navdušenja nad Quaglievo mojstrovino, a z izgradnjo prave kupole leta 1841 je bilo to slikarsko čudo odstranjeno. Leta 2008 so po obsežnem restavratorskem posegu freske ladijskega oboka temeljito utrdili in očistili, s čimer so zaživele v prvotnem barvnem sijaju, kakor jih je videlo slikarjevo oko. Stolnična zvonika, ki poleg novejše kupole, dominirata na zahodnem pročelju, sta bila pozidana v letih 1704–1705 in za njun vrhnji del z etažo za zvonove je načrte pripravil Quaglio. V letu zaključka prve faze v Ljubljani je Quaglio jeseni 1706 poslikal kapelo sv. Jožefa v katedrali sv. Justa v Trstu, kjer je majhen prostor iluzionistično sijajno »razširil«. Po petnajstletnem premoru je bil Quaglio leta 1721 povabljen v Ljubljano, da poslika obok semeniške knjižnice. Obok se iluzionistično odpira v sinje višave z alegoričnimi figurami na oblakih, ki se preko naslikanega simsa, na katerem sedijo cerkveni učenjaki, vijejo v prostor knjižnice. Freske s pohištveno opremo in knjigami tvorijo edinstveno umetniško doživetje tega izjemnega prostora. Velja omeniti, da so freske, ki jim ni škodil ljubljanski potres leta 1895, ohranjene v prvotni barvitosti, saj se v knjižnici zaradi njene specifičnosti ni kurilo, kot tudi ni uporabljala svečava za osvetljevanje. Po semeniški knjižnici je Quaglio ljubljansko obdobje sklenil leta 1723 s poslikavo stranskih kapel v stolnici, s čimer je bila to prva pri nas povsem poslikana cerkvena notranjščina.

Pred odhodom domov je Quaglio jeseni 1704 poslikal še dvorano v ljubljanski palači grofov Barbo (izgubljeno) in časovno na podoben način je po opravljenih delih v stolnici naslikal še monumentalno in scensko bogato *Snemanje s križa* (1706), naslikano čez vso oltarno steno v grajski kapeli v Puštalu pri Škofji Loki. In če se omejimo le na Slovenijo, omenimo še freske na oboku prezbiterija romarske Marijine cerkve v Obršljanu pri Komnu (1724), s katerimi pa se je ob pomočniški roki sina Domenica iz naših krajev za vedno poslovil. Na zgodbo o izgubljeni Quaglievi freski na pročelju župnijske cerkve v Cerknem pa kaže pozabiti, kot atributivno tudi na obstoječo oltarno sliko *Marija med staršema z vizijo Boga Očeta*.

To so dela, ki jih je kot freskant s svojo ekipo izvrševal v ugodnih mesecih leta, med »prezimovanjem« na domu v daljnem Lainu pa je ustvarjal v olju in dela ob vrnitvi na delovišča prinesel s sabo. V ljubljanski stolnici so njegove oltarne slike; izjemna slika *Kristus s sv. Dizmom v predpeklu*, ikonografsko zanimiv *Kristus Odrešenik* in *Obglavljenje sv. Barbare*. Za kapelo v palači grofov Lantieri v Vipavi je naslikal delo *Mati božja z detetom med svetniki* (1702, Muzej Kromberk pri Novi Gorici), ni pa ohranjena podoba *Prihod Sv. Duha* (1704), ki jo je naslikal za glavni oltar kartuzijanske cerkve v Bistri pri Vrhniki.

[1] Temeljna literatura: Izidor Cankar, Giulio Quaglio. Prispevek k razvoju baročnega slikarstva, *Dom in svet*, 33, 77–83, 131–137, 186–192, 240–245; Giuseppe Bergamini, *Giulio Quaglio*, Tavagnacco (UD) 1994; Ana Lavrič, *Ljubljanska stolnica. Umetnostni vodnik*, Ljubljana 2007; več avtorjev, *Restavriranje Quaglievih poslikav v ljubljanski stolnici*, Ljubljana 2012; Ferdinand Šerbelj, Giulio Quaglio a *pars Imperii, Giulio Quaglio. Pittore europeo a Udine*, Udine 2019, 124–145.

Giulio Quaglio, *Lastna podoba*, 1704, ljubljanska stolnica (ZVKDS RC, Ljubljana, foto T. Benedik)

Za Giulia Quaglia je ljubljansko obdobje najobsežnejši opus kot tudi najpomembnejše delo v njegovem življenju. Njegova zapuščina pri nas, seveda ob angažiranju ljubljanskih Operozov (*Academia operosorum Labacensium*, ustanovljena leta 1693), idejnih pobudnikov gradnje baročne stolnice, je najbolj naglasila usmeritev v italijanski barok. Zato mu priznavamo mesto najpomembnejšega predstavnika zrelobaročnega slikarstva na Slovenskem. To pa ni ostalo brez vpliva na domače okolje. Lahko si predstavljamo, kakšna atrakcija je bila poslikana stolnica tako za domače kot za potujoče umetnike, ki je bila bogata slikanica in ikonografski vir za mnoge slikarje. To velja za Franca Jelovška (1700–1764), ki naj bi po uku v Ljubljani nadaljeval šolanje pri Quagliu, za kar je zgovoren primer poslikava oboka v ljubljanski šentpetrski cerkvi (1731–1734), ki so jo dolgo pripisovali samemu Quagliu. Trajni vpliv na mlajše slikarje je tudi primer poslikave oboka v kapeli sv. Frančiška Asiškega v dvorcu baronov Smledniških, danes Lazarinijev, kjer se je Anton Cebej (1722–po 1774) še petdeset let kasneje, okoli leta 1772, povsem zgledoval pri Quaglievi kompoziciji semeniške knjižnice v Ljubljani. Še celo naš »zadnji baročni« slikar Matevž Langus, ki je v olju manjšega formata ohranil podobo Quaglieve »kupole« (shranjeno pri ljubljanskih uršulinkah), se je pri poslikavi resnične kupole v letih 1843–1844 zgledoval pri nepreseženem čopiču mojstra Quaglia.

In še p*ost scriptum*: Giuglio Quaglio je v zakonu z Margeritho Novo imel sedem otrok, od teh dve hčeri, od sinov sta dva postala duhovnika, Raffaele, Giovanni Maria in Domenico pa so nadaljevali očetov poklic, a o njihovem delu so skromna poročila. Po smrti prve žene (po 1714) pa je slikar nadaljnja leta preživel ob ženi Giovanni Forabosco. V starosti triinsedemdeset je Giulio umrl na svojem domu 3. julija 1753.

Dr. Nina Novak Kerbler

O živih in neživih samostalnikih moškega spola

V prejšnjem jezikovnem kotičku smo že predstavili kategorijo živosti, ki je značilna za žive samostalnike moškega spola in se izraža v tožilniku edine (npr. vidim profesorja*, imam* psa *ipd.), ki je pri teh samostalnikih enak rodilniku (ne vidim* profesorja*, nimam* psa *ipd.), medtem ko je tožilniška končnica pri samostalnikih moškega spola (vidim* dežnik*, imam* kruh *ipd.), ki poimenujejo nežive stvari, enaka imenovalniški (to je* dežnik*, všeč mi je* kruh *ipd.).*

Obravnavali smo poimenovanja, pri katerih se po Toporišičevi *Slovenski slovnici* pri pregibanju upošteva kategorija živosti, in sicer gre za poimenovanja avtomobilov, bolezni, športnih društev, vin, naprav, kart, planetov ipd.

V tokratnem kotičku nadaljujemo obravnavo »živih« samostalnikov moškega spola, pri čemer bomo na podlagi primerov iz pogovornega jezika in pisnih besedil ponazorili, za katere se kategorija živosti pogosto uporablja napačno, in opozorili na tiste izjeme v rabi, ki jih pogosto ni mogoče pojasniti.

Poimenovanja hribov in vzpetin

Kadar je zemljepisno ime homonimno z osebnim imenom ali samostalnikom moškega spola, ki označuje človeka, se kategorija živosti običajno, še posebej v praktičnosporazumevalni rabi, prenese tudi nanj. Taka raba je po navedbah Helene Dobrovoljc (*Jezikovna svetovalnica*, marec 2016) »omejena na praktično sporazumevanje, v uradnih imenih, npr. ulic in cest, je uporabljena neživa oblika: Cesta na Urh. Pogosto gre za zemljepisno osamosvojene objekte (cerkev svetega Jošta), ki se v pogovorni rabi poenobesedijo tako, da izgubijo občnoimensko jedro oziroma vrstni izraz (cerkev), pa tudi pridevnik sveti: *Gremo k cerkvi svetega Primoža. → Gremo na svetega Primoža; Gremo na Primoža*«.

Napačno	Pravilno
Odpravili so se na Urban/Urh/Jošt.	Odpravili so se na Urbana/Urha/Jošta. Odpravili so se na hrib svetega Urbana/Urha/Jošta.

Napačno	Pravilno
Cesta na Urha	Cesta na Urh
Šel je na Rožnika/Triglava/Nanosa.	Šel je na Rožnik/Triglav/Nanos.

Po mnenju Dobrovoljčeve naj bi bilo »[t]o praktičnosporazumevalno krajšanje večbesednih izrazov /.../ odraz jezikovne gospodarnosti in sproščenosti«, z normativnega vidika pa naj ne bi bilo odsvetovano. Ker pa so okrajšani izrazi lahko tudi vir nesporazuma, Helena Dobovoljc v položajih, v katerih želimo biti popolnoma nedvoumni, priporoča uporabo neskrajšanih oblik.

Poimenovanja nagrad

Helena Dobrovoljc v *Jezikovni svetovalnici* julija 2015 navaja, da se kategorija živosti upošteva tudi pri sklanjanju poimenovanj nagrad, v *Slovenski slovnici* in pravilih *Slovenskega pravopisa* (*SP*) pa ta niso omenjena. Dobrovoljčeva med primeri navaja samo nagrade *viktor*, *oskar* in *kresnik*, pri katerih je tudi v geselskem delu *SP* in *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (*SSKJ*) navedeno, da se sklanjajo kot živo, to pravilo pa je treba upoštevati tudi za poimenovanja, kot sta *bob leta* in *zlati boben*, pri katerih v rabi prihaja do odstopanj.

Napačno	Pravilno
Dobila je viktor/oskar/kresnik.	Dobila je viktorja/oskarja/kresnika.
Bob leta 2020 je prejel /.../ Zlati boben so podelili /.../	Boba leta 2020 je prejel /.../ Nagrado Bob leta 2020 so podelili /.../ Zlatega bobna so podelili /.../ Nagrado zlati boben so podelili /.../

Iz spodnjih primerov, ki smo jih našli v besedilnem korpusu *Nova beseda*, je očitno, da se kategorija živosti pri pregibanju poimenovanj nagrad ne uporablja dosledno. Kot živo se običajno sklanjajo poimenovanja nagrad, ki tudi v splošnem zaznamujejo bitja, npr. oskar, viktor, zlati medved ipd., izjema je nagrada *kresnik*, poimenovanja nagrad (oziroma deli teh → *bob*, *boben* ipd.), ki sicer zaznamujejo »neživo« (*bob leta*, *zlati/srebrni boben* ipd.), pa se dosledno sklanjajo kot »neživo«.

Oskarja za glavno žensko vlogo je med nominirankami /.../ (*Delo*, 2000)
V igri za kresnika so tako kot doslej tudi dela, ki so sicer izšla šele letos, a imajo zapisano lansko letnico. (*Delo*, 2000)
Nekaj znanih književnikov in programskih sodelavcev je zelo pozitivno ocenilo letošnji kresnik – Drago Jančar je evropski pisatelj. (*Delo*, 2001)
Še najbolje so se slovenske [agencije] odrezale v kategoriji zunanjih oglasnih sredstev, kjer je agencija Original prejela en zlati in en srebrni boben, Mayer Mccann enega srebrnega, pri TV oglasih pa je Pristop, d. o. o., iztržil en zlati boben. (*Delo*, 2007)
Igralec Matjaž Javšnik (na fotografiji) je tisti, ki je z izjavo »Ljudje imajo največ povedati o ljudeh, ki jih ne poznajo«, očitno najbolje zadel bistvo, saj si je s prepričljivo večino glasov prislužil bob leta 2009, nagrado za najboljšo izjavo, objavljeno lani v mariborskem *Večeru*. (*Delo*, 2010)

Poimenovanja praznikov

Kategorija živosti se upošteva pri sklanjanju praznikov *pust* in *miklavž*, kar je mogoče pojasniti s tem, da lahko samostalnik *pust* poimenuje tudi moško lutko iz cunj oziroma v nekaterih narečjih maškaro ali pustno šemo, *miklavž* pa je okrajšano poimenovanje za praznik svetega Miklavža. Podobno kot za miklavža bi pričakovali tudi za božič, vendar pa se ta praznik v tožilniku sklanja samo kot neživo. Enako velja tudi za druga poimenovanja praznikov moškega spola.

Napačno	Pravilno
Otroci so tudi v šoli praznovali pust.	Otroci so tudi v šoli praznovali pusta.
Kaj boš za pust?	Kaj boš za pusta?
Kaj si dobil za miklavž?	Kaj si dobil za miklavža/ob prazniku svetega Miklavža?
Za prvega maja bodo šli na Rožnik.	Za prvi maj bodo šli na Rožnik.
Za božiča so dobila darila.	Za božič so dobili darila.

Pomanjševalnice

V pravilih *SP* je sicer v členu 789 navedeno, da imajo kategorijo živosti »tudi drugi samostalniki v otroškem govoru, prim. vzemi stolčka«, vendar pa v geselskem delu tega normativnega priročnika pri primerih, kot so *stolček*, *voziček* in *avtomobilček*, to pravilo ni upoštevano, zato ga pri navajanju zgledov ne bomo upoštevali. Čeprav ni popolnoma jasno, zakaj naj bi se nekatere pomanjševalnice lahko sklanjale kot živo, je taka raba v pogovornem jeziku zelo pogosta.

Napačno	Pravilno
Prinesi stolčka.	Prinesi stolček.
Si pojedla sirčka/krompirčka?	Si pojedla sirček/krompirček?
Boš čajčka?	Boš čajček?
Kje si pustil avtomobilčka?	Kje si pustil avtomobilček?

Skladenjsko okrajšani izrazi

Kot smo že omenili, je krajšanje večbesednih izrazov v pogovornem jeziku posledica jezikovne gospodarnosti in sproščenosti in z normativnega vidika ni odsvetovano. Helena Dobrovoljc v *Jezikovni svetovalnici* iz marca 2016 navaja, da se kategorija živosti uveljavlja pri teh skladenjsko okrajšanih izrazih:
»* obleči balonarja 'balonarski plašč' (verjetno zaradi homonimnosti s človekom, ki se ukvarja z baloni),
* izgubiti daljinca 'daljinski upravljalnik',
* voziti krpana 'avtobus', rešilca 'reševalno vozilo', viličarja …«

V normativnih priročnikih je dejstvo, da se navedeni izrazi sklanjajo kot živo, navedeno samo pri *krpanu*, *rešilcu* in *viličarju*, pri *balonarju* in *daljincu* pa ne. Ob tej nedoslednosti je moteče tudi to, da pri samostalnikih, za katere velja kategorija živosti, niso navedeni zgledi, iz katerih bi bila razvidna raba v tožilniku ednine.

Gesli iz *SP*
rešílec -lca m z -em živ. (ȋ) prakt. sp. rešilni avtomobil
daljínec -nca m z -em (ȋ) prakt. sp. daljinski upravljavec

Dobrovoljčeva v zgoraj omenjeni *Jezikovni svetovalnici* dodaja, da kategorija živosti »[š]e zlasti /…/ velja za poimenovanja, nastala iz imen:
* jesti matevža 'jed', ementalca, tolminca 'sir';
* piti burgundca, bizeljčana 'vino';
* kupiti hotaveljčana 'marmor', velenjčana 'premog';
* nositi perzijanarja 'plašča iz perzijskega krzna';
* najti ajdovčka, turka 'goba';
* jahati arabca, frizijca 'konj'.«

Navedene primere smo poiskali v normativnih priročnikih in ugotovili določene nedoslednosti, ki pri uporabnikih povzročajo zmedo. Pri nekaterih geslih je na primer dejstvo, da se sklanjajo kot živo, navedeno samo v *SP*, medtem ko v *SSKJ* te navedbe ni (npr. *burgundec*), pri nekaterih ta posebnost ni navedena v nobenem od normativnih priročnikov (npr. *ementalec*), naveden pa je zgled za rabo v tožilniku ednine in iz njega je razvidno upoštevanje kategorije živosti, pri nekaterih kategorija živosti ni omenjena niti v geslu niti ni razvidna iz zgledov. Moteče je tudi dejstvo, da pri teh in drugih samostalnikih, za katere velja kategorija živosti, niso navedeni zgledi, iz katerih bi bila razvidna raba v tožilniku ednine (npr. *jurček*), saj so prav taki zgledi bistveni za uporabnike.

Geslo iz *SSKJ*²
émentalec -lca m (ȇ)
gastr. *ementalski sir*: narezal jim je ementalca

Geslo iz SP
émentalec -lca m z -em snov. (ȇ) prakt. sp. *ementalski sir*

Geslo iz *SSKJ*²
burgúndec -dca m (ú)

kakovostno vino, po izvoru iz Burgundije: privoščiti si burgundca; buteljka burgundca/beli burgundec

Geslo iz *SP*
burgúndec -dca m z -em živ., snov. (ú) |vino|

Geslo iz *SSKJ*²
júrček[1] -čka m (ú)
1. *užitna goba s svetlo rjavim ali s temno rjavim klobukom:* nabirati, rezati, sušiti jurčke / jurčki s smetano
♦ bot. jesenski jurček *s temno rjavim klobukom, Boletus edulis*; poletni jurček *s svetlo rjavim klobukom, Boletus reticulatus*
2. *kar je po obliki podobno jurčku:* napraviti jurčke iz sladkorja in čokolade; jurček za krpanje nogavic *goba*

Geslo iz *SP*
júrček[1] -čka m živ. (ú) nabirati ~e |gobe|

Samostalnika *pajac in žerjav*

Helena Dobrovoljc v *Jezikovni svetovalnici* iz julija 2016 na podlagi primera *pajac* ugotavlja, da »samostalniki, ki v enem od svojih pomenov pomenijo živo bitje, tudi pri pregibanju v drugih pomenih navadno razvijejo žive oblike v tožilniku: oblekel je pajaca«. Nadaljuje, da »vsekakor /…/ obstajajo izjeme od nakazanih pravil, ki jih ni mogoče vedno pojasniti, npr.: *pust, lulek, lulček, puto* ('kip'), *rešilec* ('avto'), *robot, smrček* …« Taka izjema je očitno tudi samostalnik *žerjav*, pri katerem pri pregibanju v skladu z navedbami v normativnih priročnikih ločujemo med živim bitjem (Videl je *žerjava*.) in delovnim strojem (Videl je *žerjav*.). Zakaj tako ločevanje velja za samostalnik *žerjav* in ne tudi za druge podobne samostalnike, ni jasno, še zlasti ker druga taka poimenovanja naprav (npr. *francoz*) sklanjamo kot živo.

Geslo iz *SP*
žerjàv -áva m živ. (à á) |ptič|; neživ. |naprava|

Napačno	Pravilno
Kupili so mu gumijasti cirkuški pajac.	Kupili so mu gumijastega cirkuškega pajaca.
Oblekel si je pajac.	Oblekel si je pajaca.
Opazoval je žerjav ('žival').	Opazoval je žerjava ('žival').
Opazoval je žerjava ('naprava').	Opazoval je žerjav ('naprava').

Drugi primeri napačne rabe

Za konec predstavljamo še nekaj primerov iz pogovornega jezika, v katerih se neživi samostalniki moškega spola v tožilniku ednine napačno sklanjajo

kot živo. Taka raba je še posebej pogosta pri poimenovanjih hrane in pijače in poimenovanjih lokacij.

Poimenovanja hrane in pijače

V pogovornem jeziku se samostalniki moškega spola, ki poimenujejo hrano in pijačo, na primer *krompir*, *riž*, *čaj* ipd., v tožilniku ednine pogosto sklanjajo kot živo, še zlasti v vprašalnih in velelnih povedih. V nekaterih primerih gre za izpust količinskega izraza, v drugih odstopanj od pravil ni mogoče pojasniti, v nobenem primeru pa sklanjanje tovrstnih samostalnikov moškega spola kot živih z normativnega vidika ni utemeljeno.

Napačno	Pravilno
Boš/Bi čaja/krompirja/riža?	Boš/Bi čaj/krompir/riž? Boš/Bi malo/še čaja, krompirja/riža?
Pojej tega šparglja!	Pojej ta špargelj!
Si dobila bombona?	Si dobila bombon?

Poimenovanja lokacij

Pri poimenovanjih hribov in vzpetin smo navedli primere, v katerih se ta poimenovanja v pogovornem jeziku poenobesedijo in izgubijo občnoimensko jedro oziroma vrstni izraz in tudi pridevnik *sveti* (na primer: *Gremo k cerkvi svetega Primoža*. → *Gremo na svetega Primoža; Gremo na Primoža)* ter se sklanjajo kot živo. Pri spodaj navedenih poimenovanjih lokacij, torej gostinskih lokalov, podjetij, parka ipd., ki se v pogovornem jeziku prav tako sklanjajo kot živo, pa ne gre za zemljepisna imena, ki bi bila homonimna z osebnim imenom. Pri nekaterih je morda mogoče govoriti o krajšanju večbesednih izrazov (npr. *Maxi* za Mercator Maxi, nekoč Veleblagovnica Maximarket ali *Lidl* za Lidl Slovenija), čeprav je vprašljivo, koliko so navedena »uradna« večbesedna poimenovanja v zavesti govorcev. Bolj smiselna je razlaga, da gre za izpust občnoimenskega jedra oziroma vrstnega izraza (trgovina, park, lokal, park ipd.), vendar pa sklanjanje teh izrazov kot živih z normativnega vidika ni utemeljeno.

Napačno	Pravilno
Gremo v Takosa/Cutty Sarka.	Gremo v Takos/Cutty Sark. Gremo v lokal Takos/Cutty Sark.
Šla ga bom kupit v Lidla/Mercatorja/Spara/Maxija ipd.	Šla ga bom kupit v Lidl/Mercator/Spar/Maxi ipd. Šla ga bom kupit v trgovino Lidl/Mercator/Spar/Maxi ipd.
Šla sta v Tivolija.	Šla sta v Tivoli. Šla sta v park Tivoli.

Dr. Primož Kuret

Olivier Messiaen

Ob tridesetletnici smrti (1908–1992)

Med najzanimivejšimi skladatelji preteklega stoletja je bil Francoz Olivier Messiaen. Svojo glasbo je sam opredelil takole: »Težim za glasbo, ki naj zaziba, ki naj poje; glasbo, ki je nova kri, nova značilna kretnja, neznan vonj, vedno budna ptica; glasba cerkvenih oken, tekmovanje barv; glasba, ki oblikuje konec dob, vseprisotnost, poveličana telesa, božanske in naravne skrivnosti; teološko mavrico.«

Rojen je bil v Avignonu 10. decembra 1908 očetu Pierru, ki je prevajal Shakespeara v francoščino, in materi pesnici Cecile Sauvage. Zgodaj je pokazal zanimanje za literaturo in glasbo. Ko se je družina preselila v Pariz, je Olivier kot enajstletni deček vstopil v pariški konservatorij, kjer je briljantno opravil vse študije iz klavirja, orgel, harmonije, kontrapunkta in kompozicije, in leta 1931 postal organist v pariški cerkvi Sainte Trinité. Tu je ostal vse življenje in vsako nedeljo orglal. Tu je bil njegov dom, iz mnogih možnosti je našel celotno izrazno paleto za svojo glasbo. Skupaj z Andréom Jolivetom in drugimi somišljeniki je osnoval skupino La jeune France (Mlada Francija), ki je v tridesetih letih težila po glasbi kot govorici in izrazu občutja ter se upirala neoklasicizmu Stravinskega in Milhauda. Svoji službi organista je ostal do konca zvest. Kot organist je orglam izvabljal nove, vznemirljive glasove: ptičji glasovi so jubilirali iz piščali, opojni zvok je stopil na mesto kontrapunkta. Čutno veselje in atonalne ekstaze se kažejo v skladbi *Vingt régards sur l'Enfant Jésus* (Dvajset pogledov na otroka Jezusa) za klavir. Predeloval je indijske in peruanske elemente, družil frančiškansko mistiko s stiliziranimi ptičjimi glasovi kot motivičnim materialom. Glasbena govorica je nova, lastna sta ji strastna ekstaza, čezmernost oblike, razrešitev tonalne harmonije, kjer kadenca in tonalnost ne igrata nobeni vlogi več. Tu so novi gradbeni elementi. Messiaen komponira modalno in poliritmično. Modi, vrsta tonov, na katerih sloni vsa stara glasba od Grkov, gregorijanskega korala do srednjeveškega večglasja, nadomestijo prevlado dura in mola.

Messianova glasba ima moč, ki ustreza globoko zakoreninjeni veri. Ta lahko gore premika, poje v neskončnih lokih in izraža veselje, prvinsko, prekipevajoče veselje. Sam je priznal, da ni njegova stvar pisati skladbe trpljenja in žalosti. Preveč je imel rad sijajnost v nebeškem smislu. Slavil jo je v *Couleurs de la cité céleste* (Barve nebeškega mesta) ali v *Des canyons aux étoiles* (Od kanjonov do zvezd), v *Transfiguration de Notre Segneur Jésus Christ* (Preoblikovanje našega gospoda Jezusa Kristura) ali v *Trois Petites Liturgies de la présence divine* (Tri majhne liturgije Božje prisotnosti).

Toda tudi posvetnemu veselju je bil naklonjen. Njegova monumentalna *Turangalila-simfonija* iz leta 1948 z elektronskim glasbilom Ondes Martenot pripoveduje na svoj način o ljubezni. V *Jardin du sommeil d'amour* (Vrt ljubezenskega spanca) igrajo godala enoglasno, neskončno melodijo, polno sladkobe in hrepenenja. Finale nasprotno vihra v hitrem 3/16 taktu. Kaskade akordov se zgrinjajo na nas. V evforiji in navdušenju se dvigujejo skoraj iz tal in končajo v čistem Fis-duru.

Med njegovimi deli pa ima posebno mesto *Kvartet s konca sveta* iz leta 1940, nastal v nemškem ujetništvu. Izvedli so ga prvič 15. januarja 1941 v ujetniškem taborišču v Görlitzu. Messiaen je sam igral klavir, sojetniki violino, klarinet in čelo. Nenavadna zasedba je nastala iz preprostega razloga, da so bili na voljo samo ti trije glasbeniki pa še ti s polomljenimi instrumenti in komaj uporabni. Bil je mraz, obleke v cunjah, lakota in strah vsepovsod. Celo v takih razmerah je Messiaenu uspelo napisati od znotraj svetlečo glasbo, ki veruje na jutri. Tolažba, ki naj bi jo dala, je za nas danes skoraj nepredstavljiva. V zadnjem od osmih stavkov igra violina melodijo, ki se zdi, da se ne bo končala. Hvalnica nesmrtnemu Jezusu Kristusu. Glasba se razvija počasi, vodi nas v druge, nikoli prej dostopne regije. Končno se počasi izvije melodija navzgor, se dviga više, vedno više, kjer se mudi in izzveni zelo dolgo tja v daljavo, na konec časa, tam, kjer se začenja večnost. Iz ujetništva so ga izpustili maja 1941, postal je profesor na pariškem konservatoriju in se upokojil 1978.

Že njegova mati se je zanimala za ornitologijo in tudi sam je že v mladosti prisluškoval ptičjemu petju. Bil je prepričan, da so ptiči največji skladatelji, večji kot ljudje. Iznašli so vse, lestvice, moduse, gregorijanski koral, četrttone in vodilni motiv. Vsak od njih ima svojo lastno zvočno barvo in svojo lastno temo. Vse to obstaja že dolgo. Mi moramo samo paziti, moramo samo slišati. Njihovo jutranje prebujenje je veličasten primer kolektivne improvizacije, vedno znova drugačno, v svoji številnosti in zvočni množini nedosegljivo. Messiaen je napisal skladbo o ptičjem prebujanju *Reveil des oiseaux* (Prebujenje ptičev) za klavir in orkester. Skladbo sestavljajo samo ptičji spevi. Vse je sam slišal in porabil leta, da je spoznaval ptičje petje. Študiral je njihove melodije in jih prenesel v znano notno pisavo ter jih predstavil v znanih instrumentih. Skoraj ni Messiaenovega dela, kjer ptičje petje ne bi igralo nobene vloge. Veliko del jim je posvetil, tako *Catalogue d'oiseaux* (Katalog ptičev) ali *Oiseaux exotiques* (Eksotični ptiči). Messiaen je verjel, da so ptiči večji komponisti kot ljudje, saj so izumili vse: tonovske načine, moduse, gregorijansko petje. Druge skladbe pa vsebujejo odločilne impulze ptičjega petja, tako denimo njegova edina opera o sv. Frančišku, ki pridiga ptičem. Vidi jih kot posrednike med nebom in zemljo, kot znanilce Boga in njegovega veličastja. Občudoval je astronomijo, planete in njihovo gibanje kot tudi gibanje atomov in ritem človeškega telesa. Zanimali so ga ritmi starih Grkov in Indijcev. Rad je imel naravo v vseh njenih pojavih. Natančno jo je opazoval in se skušal od nje učiti. »Želim ne pozabiti, da pripada glasba času, da je del časa kot naše lastno življenje. In da je narava, vedno neizčrpna v barvah in zvokih, oblikah in ritmih, nedosežen zgled za celotni razvoj in stalno spreminjanje, da je narava najvišji zgled.«

Z leti sta se zvočni opoj in eksotika umirili v sistemu, ki ga je Messiaen predstavil v skladbi *Modes de valeurs et d'intensités* in nauku o ritmu *Technique de mon language musical* (Tehnika mojega glasbenega jezika). Tako je vzpostavil most do serialnega reda. Razvil je sedem modusov, zgrajenih na temperirani poltonski lestvici, ki ne urejajo samo melodike, ampak tudi trajanje tona in dinamiko. Mode je razširil z dodatki in posnemanji iz narave. Iz ptičjega petja je destiliral melodične in ritmične formule. Za svoje ritmične moduse je segel po hindujskih ritmih. »Bistvo mojega ritmičnega sistema je v tem, da ne pozna niti mere niti časa. Študiral sem ritmiko Hindujcev, Grkov, Romunov in Madžarov, tudi ritmiko v gibanju zvezd, atomov in človeškega telesa.« Njegovi »ritmični« individui (skupine z določenimi ritmičnimi vrednostmi) se združujejo v diferenciranih, druga na drugo na postavljenih zvočnih plasteh in sestavljajo ritmične kanone, rake in druge poliritmične strukture. Spet je segel v kompozicijsko

tehniko izoritmičnega moteta francoskega srednjega veka. Podčrtal je predvsem opazovanja grške metrike, srednjeveškega nauka o nevmah in indijske sisteme. Melodične elemente je odkrival v ptičjem petju in gregorijaniki, harmonije pri Debussyju in označil svojo glasbo kot projekcijo naravnih dogajanj in kot gorišče zgodovinskih spodbud, osnovano v glasbeni radovednosti, ki jo je posredoval tudi svojim učencem (Boulez, Xenakis in Stockhausen).

Za Messiaena je glasba vedno barva. Bolj kompleksen je zvok, bolj kompleksne so barve. In orgle so veličastna omara barv, število možnih kombinacij je neskončno. Messiaen je hrepenel po veličini in želel prodreti v druge dimenzije. Zanimivo je delo *Et expecto resurrectionem mortuorum*, rekviem iz leta 1964 v spomin na padle v obeh svetovnih vojnah. Osrednja izpoved je vera v vstajenje mrtvih. Zahteva 18 pihal in 16 trobil, podobno kot za veliki pihalni orkester, zvonove, šest gongov in tri tamtame ter tri kromatične *cencerros*, mehiške zvonove, ki zvenijo zelo ostro in kovinsko.

Iz globine kličem k tebi, Gospod; Gospod sliši moj glas.

Glasba se razvija počasi kot procesija ob udarcih gonga. Vodijo globoki glasovi, na koncu se dvigne melodija v belo, bleščečo luč. Pihala intonirajo petje urapuru, ptiča iz obširnih območij Amazonke. Legenda pravi, da ga slišimo samo v uri smrti. Njegovo petje je omamno, melodija ima velike skoke, vsak odlomek konča z dolgo zategnjenim *u-u-u-a*. Iz globine se oglasijo tube in fagoti, nato gong in tamtam začneta z rednimi udarci mogočen *crescendo*. Trije skrivnostni udarci, vedno globlji in dolgi kot simbol troedinosti Boga. Sledi velikonočna koračnica z vsemi zvonovi in trobili. Na koncu se melodija dvigne v belo, bleščečo luč.

Messiaenov razred so obiskovali številni. Med najbolj znanimi so bili Iannis Xenakis, Pierre Boulez in Karlheinz Stockhausen. O njegovem pouku so povedali: »Poleg drugih pridobitev smo hvaležni Messiaenu za prve spodbude pri reševanju ritmičnega in polifonega načina pisanja … Tako je realiziral svoje prve ritmične kanone v avgmentacijo; z diminucijo ali dodajanjem pike so postali izhodišče za obsežno poliritmično tehniko. Principi serialne tehnike, ki smo jih nato postavili, bi bili nerazumljivi brez ustvarjalnega nemira in tehnike, ki jo je Messiaen prenesel na nas« (Boulez 1952). Stockhausen je dejal, da je Messiaen zbudil mrtve. Nevme gregorijanske notacije je interpretiral tako, da je lahko naredil iz tega klavirsko skladbo *Neumes rythmiques* (1949) (Ritmične nevme); naredil jih je za elemente lastne glasbe. Indijski ritmi: spremenil jih je v elemente za lastno skladbo. Na Ognjenih otokih je zapisal ritme in nekatere melodične formule, iz tega je naredil dve klavirski skladbi (*Ile de Feu* I/II, 1950). Modusi vseh časov in ljudstev, ptičje petje; vsepovsod je imel Messsian s seboj svojo malo beležnico in notiral, kar je slišal. Nato je doma urejal, spreminjal in komponiral svoje »objekte«. Messiaen je razžarjen talilnik. Zveneče forme jemlje vase in jih odraža v obliki svojega glasbenega razuma (Stockhausen 1958). Leta 1932 se je poročil s skladateljico Claire Delbos, ki je po operaciji izgubila spomin in leta 1959 v umobolnici umrla. Leta 1961 se je poročil s pianistko Yvone Loriod, ki je izvedla številna njegova dela in mu pomagala tudi pri študiju ptičjega petja.

Za Messiaenovo razumevanje glasbe so bistveni: vir inspiracije, osrednja moč in izžarevanje glasbe metafizično-religiozne narave. Glasbeno ustvarjanje je zanj dejanje vere, na drugi strani pa tudi veselje nad čutnostjo opisujoče rafinirane glasbe. V Messiaenu so videli gorečega kristjana, čigar izviri do glasbenega ustvarjanja so Bog in ljubezen do narave. Messiaen je markantna osebnost novejše glasbe zaradi svoje izvirnosti, elementarne duhovne sile in obogatitve glasbene govorice, s katero je odprl nove izrazne svetove. Umrl je pred 30 leti 27. aprila 1992 v Clichyju.

Aleš Čeh

Velikana skandinavskega filma

Ko se pred poletjem v rubriki Sedma umetnost podajamo na sever Evrope, se znajdemo v težavah. Predstaviti Ernsta Ingmarja Bergmana v tovrstni rubriki je ontološka nujnost, a njegova življenjska in umetniška pot dolžino enega članka v Zvonu *absolutno presega, presega celo prostor celotne revije. Da bi razumeli zapisano, poglejmo nekaj statističnih podatkov o njegovi karieri: svojo umetniško pot je kot režiser začel leta 1941, od takrat je režiral vrtoglavih 45 celovečernih filmov, štiri dokumentarce, več kot 170 gledaliških predstav in za številne od naštetih napisal tudi scenarije, s katerimi se ni vpisal samo v kanon zahodnega filma, temveč tudi umetnosti kot take. Je med najproduktivnejšimi režiserji 20. stoletja, najbolj presunljivo pa je dejstvo, da kljub skupaj z dokumentarci skoraj 50 posnetim celovečernim filmom v kakovosti in ostrini režije ni nikoli nazadoval. Njegovi zgodnejši filmi potrjujejo umetniško prezenco, ki jo izkazujejo tudi poslednji. Kljub nemogoči nalogi, da režiserjev opus zajamemo, poglejmo nekaj njegovih ključnih življenjskih postaj in del.*

Bergman se je rodil leta 1918. V svojih spominih, zbranih v knjigo *Laterna magica*, ki je v slovenščini izšla leta 2009 pri založbi Modrijan, neposredno opisuje otroštvo, ki ga je zaznamoval naporen odnos z očetom pastorjem. Ta ga je usmerjal v skladu z nepopustljivo versko vzgojo, o kateri je Bergman kasneje premišljeval v več svojih filmih, največ v delno avtobiografskem remek delu *Fanny in Aleksander* (1982). Družinski odnosi predstavljajo osrčje njegovih filmov, saj so bili odnosi prav tako kompleksni tudi v njegovem zasebnem življenju. Imel je osem otrok s petimi različnimi ženami. Njegov nenavaden značaj izkazuje tudi delovni tempo, ki ga je razdelil zelo arbitrarno – pozimi se je posvečal gledališču, poleti filmu. Njegovi spomini pričajo, da je bil v zasebnem življenju naporen, večkrat nerazumevajoč ali celo grob, kar je najbrž posledica težkega in neprizanesljivega otroštva, zaradi spominov na katerega je še leta kasneje opisoval številne depresivne epizode in misli na samomor. S svojimi filmi je do uspešnih karier pomagal tudi številnim sodelavcem, med drugim igralkama Bibi Andersson in Liv Ullmann, ki sta kasneje postali zvezdi tudi v tujini. Ker je velikokrat pod svoje okrilje vzel mlado ekipo, ki je sicer kdaj delala bolj amatersko, a z velikim entuziazmom, so njegovi filmi imeli razmeroma nizke proračune, ki so jih odobravali tako razpisi javnih financ na področju filma kot redkejši zasebni investitorji. *Prizori iz zakonskega življenja* (1973), osupljiva študija kompleksnega in na koncu dneva nesrečnega zakona, so bili na televiziji predvajani v skoraj peturni verziji, za snemanje pa so porabili znesek, ki bi ga lahko z upoštevanjem inflacije danes zaokrožili na mizernih 100.000 EUR. V njegovi zgodnji ustvarjalni dobi se ga sodelavci spominjajo kot izredno natančnega in občasno celo avtoritativnega, v poznejšem delu pa je svoj pristop bistveno sprostil in je posamezne tehnične

nianse glede svojih filmov prepustil celo presoji sodelavcev.

Slovita personifikacija Smrti v *Sedmem pečatu*

Najbolj prepoznaven avtorjev film je *Sedmi pečat* (1957), predvsem zaradi tipske personifikacije Smrti, ki z vitezom Ekerotom odigra partijo šaha za življenje in smrt. Pogovori, ki potekajo ob igri in ki raziskujejo življenje viteza in njegove oprode v času križarskih vojn in kuge, ponujajo zanimive premisleke o veri, morali in življenju. Bergman se v skoraj nobenem filmu ni izneveril vprašanjem o obstoju Boga in vlogi dvoma v religioznem doživljanju človeka. Film meša globoke pogovore s skorajda humornimi prizori, ki vse skupaj razbremenijo, na koncu pa zaokrožijo v estetsko osupljiv teološki film. Teološko tematiko je poglobil v filmu *Onstran zrcala* (1961), ki spremlja shizofreno Karin, ki dopustuje na odmaknjenem otroku. Njen oče želi njeno bolezen izkoristiti za nov roman, njen brat pa trpi za spolnimi frustracijami. Njihov disfunkcionalni odnos se poveže v teološkem razsvetljenju, ki ga doživi Karin, ko tozadevno vidi Boga v grozljivi podobi pajka. Stiske doživlja tudi protagonist v filmu *Winter Light* (1963), ki spremlja duhovnika ob doživljanju eksistencialne krize v duši in znotraj zaupane mu skupnosti. S svojo režijo in tematikami, ki jih je izbiral, je Ingmar Bergman ljudi večkrat tudi vznemiril. V *Viru dekliškosti* (1960), ki je postavljen v srednjeveško Švedsko, se oče kruto maščuje za posilstvo in umor svoje hčere. Film, ki sicer tematizira tudi sam koncept maščevanja, je bil v izrazu tako neusmiljen, da so ga v ZDA za predvajanje v kinih cenzurirali, čeprav je ameriška filmografija tradicionalno znana kot zelo eksplicitna.

Po avtobiografskih motivih je Bergman leta 1982 posnel več kot peturni film, ki je bil za namen predvajanja v kinematografih skrčen na vsega skupaj tri ure, a v antologijski zbirki filmov, The Criterion Collection,[1] si lahko ogledamo tudi film kot neskrajšano celoto. Naslovil ga je *Fanny in Alexander*, film pa je upodabljal odraščanje bratca in sestre Alexandra in Fanny najprej z očetom in materjo, po smrti očeta pa s tiranskim in versko skorajda blaznim očimom. Bergman je s slednjim filmom na platnu pustil svojo dušo in na nek način zaokrožil desetletja svojega dela, ko se je vrnil v travme svojega otroštva.

Med Bergmanovimi največjimi vzorniki v izrazu ponosno stoji ime danskega režiserja Carla Theodorja Dreyerja, prepoznavnega po nemem črno-belem

[1] Ker gre že za tretji tematski članek o umetniškem filmu v *Zvonu*, se mi zdi nujno, da krajše nagovorim tudi The Criterion Collection. Criterion je ameriško podjetje, specializirano za restavracijo in izdajanje klasičnih in umetniških filmskih del v domače nosilce, kot so v Sloveniji še vedno najpopularnejši DVD-ji. Izdali so že več kot 1000 filmov, ki jih vedno opremijo s komentarji, spremljajočimi eseji in študijami, tako da so izdaje namenjene tako vsakdanjim gledalcem kot akademikom. V Sloveniji so njihovi izdelki žal težje dosegljivi, saj redne distribucije ni, zato je treba filme po spletu naročiti iz tujine. A če bomo njihovo izjemno delo ozaveščali, bo morda kdaj dostopno tudi v Sloveniji in celo v slovenščini. V njihovi zbirki najdete vse filme, o katerih pišem v rubriki Sedma umetnost.

Presunljiv pogled Renée Jeanne Falconetti v *Trpljenju device Orleanske*

filmu *Trpljenje device Orleanske* (1928), ki ga je filmski kritik Paul Schrader utemeljil kot temeljni kamen zahodnega filmskega kanona. Ni malo kritikov tistega časa, ki so *Trpljenje device Orleanske* interpretirali kot prvo pravo pasijonsko igro na velikem platnu, saj ima zgodba, ki upodablja poslednje dni Ivane Orleanske, francoske narodne junakinje in svetnice, ki jo je proangleška duhovščina po kronanju Karla VII. na montiranem procesu obtožila krivoverstva in jo s sežigom na grmadi usmrtila, številne značilnosti pasijonskih iger. Osrednje veličastje filma se razkrije s francosko igralko Renée Jeanne Falconetti, ki je naslovno svetnico upodobila v sosledju izjemne obrazne mimike in mešanice agonije ter zveličanosti. Raziskovalci filma niso povsem enotni, ali je njena do igralskih vrhuncev prignana obrazna mimika posledica režiserjevega krutega pristopa pri snemanju – med drugim anekdote s snemanja pričajo o tem, da je igralko po več ur silil klečati na hladnem kamnu in koruzi, da bi iz nje izvabil obup – ali preprosto njene igralske nadarjenosti. Še bolj enigmatično je dejstvo, da Falconetti svojega obraza po Ivani ni »podarila« nobeni filmski vlogi več. Kariero filmske igralke je po *Trpljenju device Orleanske* namreč nenadno zaključila. Film je vznemirjal tudi francosko in skandinavsko duhovščino v nemirnem času med obema vojnama. Pariški nadškof je film za katoliško javnost cenzuriral, obenem pa so ga cenzurirale tudi državne institucije, kar je, glede na v filmu prikazano zgodbo, ironično. Sledilo je nekaj let vihrave zgodovine, med katero so bile uničene vse izvirne kopije filma, ostale so zgolj cenzurirane … Filmski kritiki in akademiki širom sveta so obžalovali malomarnost, zaradi katere se je izgubil izvirnik tako pomembnega dela, dokler se ni leta 1981 zgodil čudež. Naključni zaposleni v nekem zavodu za posameznike z duševnimi motnjami v Oslu je pregledoval omare hišnikov in v njih našel zaboj, na katerem je bilo zapisano ime filma *Trpljenje device Orleanske*, v njih pa so bili filmski koluti. Ker se sam na film ni spoznal, je kolute poslal Norveškemu filmskemu inštitutu, kjer so jih spravili v predal in jih skoraj štiri leta ignorirali, dokler se ni nekdo od zaposlenih odločil, da preveri kolute, in ugotovil, katera od cenzuriranih kopij filma se na njem skriva. Ob ugotovitvah je dih filmskega sveta zastal – na kolutih je bil namreč zapisan izvirni film, prva verzija *Pasijona Device Orleanske*, edina obstoječa necenzurirana kopija morda celo najpomembnejšega filma zahodne umetnosti.

Poleg Ivane Orleanske ne moremo mimo *Besede* (*Ordet*, 1955), magično-realističnega filma o verskem razkolu z motivi Romea in Julije. Spremljamo družino Borgen, ki jo na danskem podeželju v začetku 20. stoletja sestavljajo pobožni vdovec Morten s tremi otroki: Mikkelom, sinom, ki je zavrgel vero, a je srečno poročen z Inger; domnevno duševnim bolnikom Johannesom, ki se je začel ob študiju Kierkegaarda predstavljati kot inkarnacija Jezusa Kristusa; in Andersom, najmlajšim sinom, ki je zaljubljen v hčer vodje lokalnih luterancev, Anno. Njen oče, Peter, njuno prigovarjanje na zaroko večkrat zavrne, saj pravi, da se

lahko poročita le v primeru, da se tako Morten kot Anders pridružita luterancem in zatajita svojo krščansko ločino. Mikkelova žena med porodom doživi zaplete, zaradi česar najprej umre njen novorojenček, kasneje pa tudi sama, kar je v zlobi prerokoval tudi vodja luterancev Peter. A prav on ob smrti dekleta spozna, da je Borgenovim storil krivico, zato se ob njeni krsti končno strinja s prej omenjeno zaroko. Ob tem se ob krsti pojavi tudi Johannes, ki z naivno molitvijo Inger obudi od mrtvih. Kot priče absolutnega čudeža upanja in molitve družina Borgen in luteranci zakopljejo sekiro religioznega razkola. Film sicer odlikujejo izjemno dolgi in statični kadri, ki lahko komu izpadejo dolgočasni, v resnici pa razkrivajo avtentično sliko življenja v nekem drugem, počasnejšem času. Danski režiser je ob vseh pohvalah, ki jih je bil deležen, upal, da bo *Ordet* tlakoval pot njegovemu naslednjemu, v življenju največjemu projektu …

Carl Theodor Dreyer je v intervjuju leta 1967 povedal, da že približno sedemindvajset let vsak dan razmišlja o svojem največjem delu, žal nikoli realiziranem filmu o življenju Jezusa Kristusa. Čeprav je scenarij spisal do konca in ga lahko danes beremo celo v angleškem prevodu, finance za ambiciozen projekt med njegovim življenjem niso bile odobrene. Dreyer je Kristusa želel prikazati bolj človeškega kot dotedanje filmske upodobitve, hkrati pa se je poigraval z zlasti v predvojnem času nevarno mislijo, da bi izpostavil Jezusovo judovsko poreklo, kar je bila najbrž posledica nacistične okupacije Danske, ki se je začela ravno v letih, ko je začel pisati scenarij. Njegov film bi tako upodabljal boj med tistimi, ki imajo moč (Rimljani), in tistimi, ki razglašajo človekovo svobodo od politično-družbenega ustroja človeštva. V scenariju Kristus ne bije političnega ali revolucionarnega boja, temveč striktno boj za svobodo duha. Razlogov, da film ni nikoli ugledal velikega platna, je ogromno, a večina se jih strne na Dreyerjeve pretirane ambicije in nekompromisnost. Pri pridobivanju sredstev namreč ni odstopal od želje, da se film v celoti posname v Izraelu z izključno judovskimi igralci, kar je bila za tisti čas in financerje preambiciozna želja. Nekatere anekdote pričajo o tem, da je Dreyer film omenjal celo na smrtni postelji. V svetu filma se pogosto zgodi, da že napisane scenarije odkupijo in realizirajo drugi režiserji, a z Dreyerjevo zapuščino se doslej ni upal spopasti še nihče.

Bergman in Dreyer predstavljata stebra skandinavske filmografije. Ta nas še danes navdušuje s filmi, ki mešajo grobo realističnost in magični realizem. »Povedal vam bom nekaj banalnega,« zapiše Bergman v svojih dnevniških osnutkih, »v šoli se naučimo vsega o telesu in o poljedelstvu na drugem koncu sveta ali o decimalkah števila pi, ničesar pa o duši.« Oba velikana skandinavskega filma sta tuhtanje o največjih globinah duše več kot uspešno vzela za svoje poslanstvo. O njunih filmih se krešejo mnenja. Nekateri jih vidijo kot najgloblji filmski izraz vere, drugi v njih vidijo protikatoliški ali celo protiverski izraz, nekateri jih prebirajo skozi feministično, drugi teološko optiko. Tako kot največji umetniki tudi Bergman in Dreyer nista imuna na politične intervencije, vsaka politična opcija lahko njuna dela uporabi kot argument, zakaj je prav njihovo gledišče pravo in gledišče drugega napačno. Takšno polemiziranje je seveda možno, hkrati pa njuno umetnost skrči na nehvaležno polje političnega prerekanja. A kdor bo njune filme gledal s srcem in dušo, bo spoznal, da sta skandinavska velikana nad političnimi prerekanji in obkladanji našega časa, da sta hkrati od vseh in od nikogar. Filme sta preprosto snemala za vse nas – za vse čase.

Mag. Lidwina Müller

Boris Pahor, Nekropola: pogled drugega

Prevedel dr. Denis Poniž

Roman Nekropola *je napisan kot prvoosebna pripoved, ki temelji na travmatskih avtobiografskih dejstvih. Pripovedovalec se identificira z enim od likov in vstopi scela v dogajanje. Prvoosebni pripovedovalec je lahko v pripovedi navzoč na več načinov – v tem romanu se enači s protagonistom in je ves čas v samem središču dogajanja. Zato se tudi bralec lahko poistoveti z dogajanjem, doživlja na narativni ravnini tisto, kar je doživljal pisatelj na realni. Zdi se mi, da je bil to Pahorjev osnovni namen, saj bi knjigo lahko napisal v perspektivi drugih pripovedovalcev, recimo avktorialnega, kar bi romanu dodalo nove razsežnosti. Vendar v tem primeru bralec ne bi mogel v enaki meri dojeti dogajanja, pa tudi sočutje in podoživljanje vsega, kar se je dogajalo, ne bi bila tako intenzivna. Med branjem sem imela večkrat občutek, da sem sama prestopila v vlogo pripovedovalca, znašla sem se sredi dogajanja in videla stvari, ki jih, hvala Bogu, v svojem življenju nisem bila nikoli prisiljena gledati. Prav tako sta se pojavila strah in sočutje, velikokrat sem hotela preprosto pobegniti iz tega sveta groze.*

Pripovedni čas sproža več vprašanj. Del romana, ki se dogaja v koncentracijskih taboriščih in pri prevozih med tabori̇šči, je seveda napisan v preteklem času in je časovno skrčen, saj je dogajalni čas bistveno daljši od pripovednega. Ob tem Boris Pahor beleži tudi svoje vtise, ki jih je dobil, ko je po vojni obiskoval taborišča, in jih ubeseduje v sedanjem času. Bralec tako dobi občutek, da deli izkušnjo teh obiskov, da skupaj s pisateljem posluša vodiče in komentarje drugih obiskovalcev. Kot Pahorjev spremljevalec čuti toploto sončnih žarkov na koži, se sprehaja med barakami in prestopa v tiste čase. Ta občutek premika v središče dogajanja je prav gotovo nastal tudi zato, ker je Boris Pahor napisal mogočno pripoved, v kateri je podrobno opisal dogodke, osebe, kraje itd. ter s tem še bolj okrepil in hkrati olajšal vživetje bralca. Bralec se nenadoma znajde proti svoji volji v barakah, skupnih prostorih za prhanje, v živinskih vagonih in še bi lahko naštevali.

Med pripovedovanjem Pahor prestopa med časi. Uporablja analepse, saj so opisani dogodki časovno starejši od povojnega obiska taborišča. Ti preskoki so povezani tudi s komentarji obiskovalcev, njihovim obnašanjem, vse to prebuja in oživlja dogodke iz preteklosti. V spominu mi je ostal vzklik obiskovalke »Ubogi!«, ko je videla peči za sežiganje umrlih taboriščnikov. To je moral biti za Pahorja zelo nenavaden prizor, ki ga je v hipu prestavil v pretekli čas in njegovo grozo. Morda se je med obiskom koncentracijskega taborišča celo nehote predal takim in podobnim spominskim slikam, saj so ga ves čas obkrožali (nezavedni) sprožilni elementi. Pravzaprav sem imela večkrat občutek, da Boris Pahor pripoveduje, kakor da govori v sanjah, tako strašljivo nevsakdanji so bili opisani dogodki. Pomislila sem, da

so opisi teh skrajnih situacij posledica halucinacij, ki jih je povzročila neznanska lakota, ko se znajde v stanju, kjer ni več mogoče ločiti realnosti od sanj, saj se vse tedanje taboriščno življenje ter ritem spanja in budnosti zlijejo v celoto, ki jo prekinjajo samo še kratki, nepomembni dogodki, kot so prhanje, apel itd.

Boris Pahor v pripoved pogosto vpleta tudi primerjave, s katerimi opisuje osebe in predmete z drugega zornega kota, s tem pa jih še bolj poudari. Tako recimo opisuje mladega fanta kot fižolovko v SS uniformi ali telo izsušenega jetnika kot leseno ogrodje, na katero je namesto glave nataknjena lesena krogla s štrlečimi obraznimi kostmi, vse pa ga spominja na glavo mladega pastirja, ki mu je nekoč iz leskovine izrezljal piščal. Te primerjave so včasih zelo nenavadne in surove ter z realnostjo pogosto nimajo veliko skupnega. Morda je njihov narativni namen v tem, da ustvarijo tako imenovana »prazna mesta«, ki povečujejo bralčevo pozornost in ga še aktivneje pritegnejo v pripoved. S tem je prekinjen tok konvencionalne naracije, za bralca še en izziv.

Moj pogled na roman je psihološki. Boris Pahor v sebi nosi, kot še marsikateri slovenski avtor, določeno krivdo, da je preživel pekel koncentracijskega taborišča. Zdi se mi, da krivi samega sebe, kar je mogoče razbrati iz izjave, da je bil tudi sam del te zlobne igre. Pahor je recimo s sestradanimi verižnimi kadilci menjaval cigarete za komis, ki je bil pomemben za preživetje, pri čemer je čutil, kako ga drugi taboriščniki prebadajo s pogledi, kar pa je lahko spet samo preblisk slabe vesti. Kot pri drugih taboriščnikih je bilo tudi njegovo ravnanje odraz lakote, vendar je prepričan, da se mora za svoja dejanja vendarle zagovarjati. Te teme se loti večkrat, tudi v zvezi s kosi kruha, ki so jih bolničarji jemali umrlim bolnikom, in je po njihovi smrti ostal v bolniški baraki. To poudarja s ponavljajočimi se stavki o tem, da so ta kruh pojedli, pri tem pa razmišlja, da drugi taboriščniki mislijo, kako so že ves čas računali nanj. Seveda tudi on poje svoj del kruha, pri tem pa občuti prezir do samega sebe in krivdo zaradi storjenega dejanja. Ta nepopisna krivda ga zasleduje vse do sedanjosti in je nekaj, kar ne more podoživeti tako, kot je to doživel sam avtor.

Danes si le malokdo lahko predstavlja, kaj pomeni biti tako grozljivo lačen, da so vsa dejanja podrejena lakoti ali je lakota njihov najgloblji vzrok. Sam Boris Pahor je zapisal, da malokdo lahko razume, kako je človekovo bistvo samo še lakota, ko misliš le na želodec, ko se ves spremeniš v ta želodec. To je bestialni načrt mučiteljev, ki povzroči fizični in moralni propad človeka. In prav metodo stradanja so uporabljali nacisti in njihovi pazniki v koncentracijskih taboriščih, ko jetnikom niso odvzeli samo dostojanstva, družine, temveč so jih spremenili v nezaupljive, prežeče in na koncu skoraj kanibalske prikazni skrajne človeške bede.

Hrana je tema, ki se prepleta skozi ves roman, to pa je, skladno s Pahorjevo izjavo, kaj dejansko pomeni lakota, pričakovano in se prekriva s strukturo pripovedi o grozi in nemoči. Taboriščniki so dobivali le minimalne obroke hrane, pri tem pa so morali opravljati garaško delo v kamnolomih. Vedno znova lahko naletimo na opise, kako surovo so taboriščnike mučili s stradanjem. Tako so razširili vesti, da je enolončnica zastrupljena, ker bi radi na hitro pobili čim več ljudi, po drugi strani pa so morali taboriščniki gledati, kako se pazniki pred njihovimi očmi mastijo s povsem drugačno hrano, kot so jo dobivali sami. Usahla trupla, s »kožo, ki je postala pergament, in stegni v debelini gležnjev«, so Pahorja napeljala k temu, da se je na poseben način uprl sistemu. Večkrat opisuje gozd in mu očita, da s svojo bujnostjo

prikriva grozo in pokvarjenost mučiteljev, ali pa v soncu se kopajoče krošnje svobodnih dreves primerja s svojo ujetostjo ali nemočjo.

Ves čas prisotna lakota, ki predstavlja velik del Pahorjeve pripovedi, je za nas, ki živimo v civilizirani in s preobiljem preplavljeni družbi, težko predstavljiva. Mogoče jo lahko razumejo le tisti, ki imajo določene motnje prehranjevanja, saj tem ljudem hrana ali stradanje predstavljata večji del življenja oziroma zapolnjujeta njihov smisel. Seveda ne smemo pozabiti, da je velika razlika med prostovoljnim stradanjem (ki ga danes radi imenujemo post ali dieta) in prisilnim stradanjem kot načinom fizičnega in psihičnega mučenja. Pri prostovoljnem stradanju se oseba že po nekaj dneh znajde v tako imenovani postni evforiji (zaradi izločanja določenih hormonov), ki stradanje/post olajša. O tem so Pahor in sojetniki lahko samo sanjali. Rada bi opozorila na Franza Kafko in njegovo novelo *Gladovalec* (*Ein Hungerkunstler*). Kafka v tej noveli opisuje gladovalca, ki sebe in svojo »umetnost« stradanja prikazuje občinstvu in za to prejema plačilo, vendar kljub temu ni nikoli popolnoma zadovoljen in je ves čas malo zlovoljen. Za vzrok izvemo proti koncu pripovedi in je skrit v tem, da nikoli ni našel jedi, ki bi mu zares teknila, pa tudi postiti se ni smel dlje, kot mu je dovoljeval njegov »impresarij«, torej natančno štirideset dni, saj je bil sam prepričan, da lahko strada v nedogled.

Med takim stradanjem, ki je umetnost ali poklic, nemara poklicanost, in stradanjem taboriščnikov v koncentracijskih taboriščih je neprimerljiva razlika. Jetniki se za stradanje niso odločili prostovoljno, čeprav so bili postavljeni pred »občinstvo«, ki so ga predstavljali pazniki in vsi, ki so bili del kolesja uničevalnega nacističnega stroja, ter vsi tisti, ki se temu ravnanju niso zoperstavili. Obe vrsti občinstva povezuje hlastanje za bizarnim, sprevržena želja po opazovanju trpljenja drugih, s čimer taki ljudje potisnejo v nezavedno lastno trpljenje. Le malokdo od teh ljudi se ni naslajal ob trpljenju drugih. V obeh pripovedih lahko opazujemo primerjavo med šibkim/bolnim in njegovim nasprotjem, ki je ena sama moč. Boris Pahor na več mestih opisuje zdrave in močne arijske paznike, pri Kafki pa se na koncu srečamo z mladim panterjem v kletki, ki tudi predstavlja silovito življenjsko energijo. Primerjavi imata seveda tudi svoje omejitve, saj tudi pazniki v taboriščih niso bili povsem svobodni, niso se tako počutili, panter v kletki pa tudi ni svoboden, čeprav ga dobro hranijo. Lahko bi dodali, da je Kafkova novela neke vrste prerokba, saj so se stvari, ki jih opisuje v *Gladovalcu*, čez nekaj desetletij uresničile v vsej grozovitosti.

Zaradi vedno bolj oslabljenih teles in ločitve po spolih je bila jetnikom odvzeta še ena pomembna komponenta življenja, spolnost. Pahor na več mestih opisuje zakrnele zunanje spolne organe jetnikov in kako so jetnike še bolj mučili z rednim britjem in bolečim razkuževanjem, ker so se pazniki bali uši in bolezni, ki jih prenašajo ti zajedavci. Stradanje, uboji, odrekanje spolnosti so v jetnikih povzročali neizmerno duševno trpljenje (in to se ni dogajalo šele po osvoboditvi), saj so bili jetniki prikrajšani za vsakršno poželenje, veselje in normalno čustvovanje. Zato me ne čudi, da Pahor ne more in ne želi govoriti o sreči. Ta del njegovega jaza je bil zatrt na najbolj surov način, zato Pahor morda nikoli ni imel možnosti, da bi se ustrezno razvil, kar je zelo zaznamovalo njegovo kasnejše življenje.

Prav gotovo je bilo za Pahorja nenavadno tudi to, da je prav njegova slovenska identiteta, ki je doživela fašistično zatiranje v dvajsetih letih 20. stoletja, pripomogla k temu, da je v koncentracijskem taborišču smrti preživel vse grozote. Na

njegova jetniška oblačila je bila v rdečem trikotniku natisnjena črka »I«, ki je označevala Italijana, in preteči je moralo kar nekaj časa, preden je bilo sojetnikom jasno, da kot pripadnik slovanske jezikovne skupine razume tudi Hrvate, Poljake, Ruse. To, da je znal nemško tudi pisati, mu je pomagalo pri tem, da so ga vključili v taboriščno administracijo, saj je bilo treba vse uradne dokumente napisati v nemščini. Kar je njegovo identiteto nekoč zelo obremenjevalo in ga, po lastnih besedah, spravljalo v pričakovano nesrečo, mu je navsezadnje rešilo življenje. Impresivno je, da je Pahor kot človek z odličnim spominom za imena mnogo sotrpinov navedel z imeni in jih tako plastično opisal, da postanejo neločljivi del njegove pripovedi. Verjetno je to del želje, da bi ti sotrpini ne bili nikdar pozabljeni. Komajda lahko govorimo o prijateljstvih, za kaj takega so bile okoliščine pretežke – in tudi iz opisov zavistnih pogledov pri deljenju kruha in juhe lahko sklepamo, da se resnični prijateljski odnosi niso mogli razviti. A vendar se zdi, da so mnoge opisane osebe Pahorju pomagala prebroditi najtežje čase ter mu pomagale preganjati občutek popolne osamljenosti. In tudi pisatelj je tako oblikoval svoj odnos do drugih taboriščnikov. Taboriščniki pa so si v mnogih situacijah pomagali, kar je v turoben vsakdanjik prineslo vsaj malo človečnosti. Po Pahorjevem mnenju si ti ljudje zaslužijo, da niso pozabljeni, saj so mu pomagali preživeti.

Pahorjeva pripoved v romanu *Nekropola* je po eni strani opis izseka človeškega življenja, po drugi strani pa Pahor s svojo pripovedjo odpira družbenokritično stališče. Pri tem nimam občutka, da ga razžirata sovraštvo do rabljev in zagrenjenost zaradi izgubljenega časa, ampak le prikazuje, kako je za njegovo duševno zdravje pomembno, da te dogodke popiše v obliki literarne pripovedi in tako sklene to poglavje svojega življenja. Paznikom ničesar ne šteje v zlo, a jih prikaže kot marionete zločinskega sistema, v grozodejstvih katerega včasih z veseljem sodelujejo ter se naslajajo nad trpinčenji in usmrtitvami. Zato ni vedel, kako naj se odzove, ko mu je mlad, svetlolas Nemec za oskrbo nekega bolnika odstopil del svojega obroka riža. Nenadoma ga je prešinila misel, da se želi mladi Siegfried, kot ga poimenuje, z obrokom riža, odkupiti. Pisatelj sicer vzame riž, pri tem opisuje, da se mu zdi, kot da bi v rokah držal mehko živo bitje, preplavi ga neopisljiva toplota. Ni pa zapisal, ali je riž pojedel ali ne. Ta dogodek se mi je vtisnil v spomin, saj je opis zdravega Nemca in shiranih taboriščnikov, ki niti potrebe več ne morejo opravljati, kot se spodobi, tako rekoč simbolno sporočilo o tem, kaj se je dogajalo v taboriščih smrti.

Pred časom sem si ogledala dokumentarni film o bitki za Stalingrad. Skoraj nepredstavljivo je, da je sla po oblasti ene same osebe povzročila smrt in trpljenje toliko nemočnih ljudi, ki niso mogli odločati o svoji usodi. Pri tem ne mislim samo na vojake, temveč tudi na družine padlih na obeh straneh, vojne ujetnike in trpljenje civilnega prebivalstva.

Zato je Pahorjevo sporočilo zame tako pomembno, saj so z njim lažje predelali ta grozljivi čas, tisti, ki tega časa niso doživeli, pa so dobili celovito podobo o krutostih in nesmislih vojne. Čeprav sem o tem veliko slišala in brala, obiskala sem koncentracijsko taborišče Teresienstadt, pa ima *Nekropola* v mojih predstavah o vojnem času posebno vlogo, saj je to prvo poročilo, napisano skozi optiko jetnika. Čeprav se mi je včasih zazdelo, da Pahor opisuje samo skrajnosti, pa sem se takoj zavedla, da je to golo, neponarejeno sporočilo, da so bile skrajnosti kruta resnica časa. Vtisi in občutja ob branju so bili boleči, a zanje sem pisatelju hvaležna, saj spada med tiste preživele, ki hočejo ohraniti spomin na grozote in s tem ne dovolijo, da bi utonile v pozabo.

Dr. Aleš Maver

Ukrajina je daleč, a kljub vsemu blizu

Slovencem bi delali krivico, če bi jim očitali, da se jih trpljenje Ukrajincev v zadnjih mesecih ni dotaknilo. Tudi vsaj do besedne obsodbe brutalne Putinove agresije na sosedo so se prebili mnogi, ki so še tik pred 24. februarjem letos v režimu ruskega samodržca videli alternativo domnevno dekadentnim zahodnim liberalnim demokracijam, pri čemer so to alternativo slikali bodisi kot desno bodisi kot levo. Da je bilo omenjeno mogoče, spada med največje mojstrovine skrbno negovane propagande sovjetoidnega tipa.

Nekoliko v ozadje se je spričo razmer pomaknilo celo tisto dojemanje razmerij vsaj v slovanskem delu nekdanje Sovjetske zveze, ki je bilo po moji oceni do letošnje zime večinsko. Slovenska javnost je tri vzhodnoslovanske države, Rusijo, Ukrajino in Belorusijo, rada dojemala preprosto kot »Rusijo«, za zamisli o tem, da bi si Ukrajinci in Belorusi svojo vlogo predstavljali drugače od tiste folklornega priveska mogočne ruske države, pa pogosto ni bilo prav veliko posluha. Začudenje nad nekakšnimi nepotrebnimi »separatističnimi prebliski« se je pogosto razširjalo še na kak drug narod, ki je del zgodovine preživel v Sovjetski zvezi.

Je vsak Slovenec rusoljuben?

Slovenska popustljivost do ruskih imperialnih ambicij je glede na slovenski zgodovinski položaj hkrati povsem groteskna in razumljiva. Če se dotaknem najprej druge točke, je očaranost nad Rusijo pod Alpami sorazmerno lahko pojasniti. Še v teh dneh kakšnega prijatelja, s katerim – kajpak iz varnega fotelja – zaskrbljeno opazujeva položaj na frontah in se veseliva vsake vasi, ki jo je ukrajinska vojska osvobodila in za katero prej nisva še nikoli slišala, zasačim pri izjavi, da je vsak Slovenec po malem rusofil. Sam se sicer takoj potrkam po prsih in zatrdim, da zame to ne velja. Globok kulturni in civilizacijski padec v sovjetsko brezno po revoluciji, ki ga je Putinov režim uspešno obnovil praktično na vseh ravneh, je tisti branik, zaradi katerega na Rusijo že več kot dvajset let težko gledam s kakšno posebno naklonjenostjo. Bežno se spomnim sorazmernega navdušenja nad največjo državo na svetu v drugi polovici devetdesetih let, ko se je nekako najbolj zdelo, da se bo pod Jelcinovim vodstvom usmerila nazaj na slavna pota monarhije in pravoslavja in sočasno prevzela precej zahodnih demokratičnih vzorcev. Vrhunec in labodji spev gojenja te iluzije je bilo skoraj otroško veselje, ko je na parlamentarnih volitvah leta 1999 neki meni tedaj komaj znani Vladimir

Putin s svojo listo poskrbel za to, da komunisti niso bili več najmočnejša stranka v dumi. Isti človek je že dobro leto za tem postal zaslužen, da sem upe o nesovjetoidni prihodnosti Rusije začenjal pokopavati. Celo v letih največjega navdušenja nad matjuško na vzhodu, za katero je bilo nemalo zaslužno moje tedanje branje ruskih klasikov, pa se nikoli nisem mogel znebiti nelagodja ob imperialnih podtonih pri marsikaterem med njimi. Ni mi recimo šlo v glavo, kako da je Nikolaj Gogolj, ki je kariero začel v ukrajinščini, v *Mrtvih dušah* najprej na prafaktorje mojstrsko razstavil stranpoti ruskega političnega in administrativnega sistema, a nazadnje vendarle odpel hvalnico veličini tega istega sistema.

Da se je mnogim Slovencem zdelo in se jim zdi drugače, gre pač na rovaš dejstva, da so grožnje slovenskemu narodnemu obstoju praviloma prihajale s severa in zahoda. Odmaknjeni slovanski velikan na vzhodu, ki bi v stiski in revi lahko priskočil na pomoč, je imel zaradi tega v glavnem pozitivno vlogo. Seveda je drugačna oblika ruskega krščanstva delala navidezno bližino odmaknjeno še bolj, kot je bila že zemljepisno. Toda prav zaradi občutka ogroženosti ravno iz tistih okolij, iz katerih je med Slovence prišlo njihovo lastno krščanstvo, je bil njegov prestiž manjši kot denimo pri ravno tako slovanskih Poljakih ali Hrvatih, pravoslavje ali vsaj vzhodni obred pa sta bila večkrat obarvana v naravnost nostalgične barve (šlo je sicer za nostalgijo po nečem, česar v resnici najbrž nikoli ni bilo). Še dodaten adut Rusije v očeh Slovencev je bil, da so bili bližnji stiki z njo redki, zato je celo po drugi svetovni vojni preživela kakšna idilična predstava, ki jo je resničnost za zgodovinsko enako ali še bolj rusofilske Čehe neusmiljeno razbila neposredno na terenu.

Zgodovinska upravičenost rusofilije med mojimi rojaki kajpak ne ukinja njene absurdnosti, ko gre za že omenjeni slovenski pogled na ruske sosede. Da bi prav Slovenec na vsa usta razlagal, da so Ukrajinci ali Belorusi dejansko Rusi, bi moralo zbujati z nejevero pomešan krohot. Njegova zgodovinska izkušnja je namreč bistveno bolj podobna tisti manjših vzhodnoslovanskih narodov kot ruski.

Drugačno razmerje med narodom in državo

Priznam, že s prostim očesom se da videti dva razloga, zaradi katerih utegnejo imeti moji rojaki težave z bolj ali manj očitnim. Prvi, pomembnejši, je, da je razmerje med narodom in državo v ukrajinski zgodovini drugačno kot v slovenski. Drugi pa je, da sorazmerna bližina ukrajinskega in ruskega jezika, ki bolj kot na razmerje med slovenščino in nemščino spominja na razmerje med slovenščino in hrvaščino ali srbščino, preprečuje videti okoliščino, da je večji ruski jezik ukrajinskega v ne preveč odmaknjeni preteklosti v javni rabi dušil enako, kot so slovenščino dušile nemščina, italijanščina in madžarščina.

Ko govorimo o razmerju med narodom in državo, lahko rečemo, da trenutno poteka ukrajinska osamosvojitvena vojna. S slovenskega vidika se zdi taka trditev neresna. Ukrajina je neodvisnost vendar razglasila že

dva meseca za Slovenijo, kar pomeni, da je kot država vpisana na zemljevid že več kot trideset let. Razlika pa je v tem, da so imeli Slovenci bistveno boljše zgodovinsko izhodišče. Že v času avstrijske ustavne dobe od druge polovice 19. stoletja naprej so lahko razvili vso bistveno nacionalno infrastrukturo, lastne šole, časopise, založbe, cerkvene in posvetne ustanove in politične organizacije. To se je, sicer v zelo različnem obsegu, posrečilo na skoraj celotnem slovenskem narodnem območju. Izjemo sta predstavljali predvsem Beneška Slovenija in Prekmurje, veliko slabši kot drugod je bil položaj tudi na Koroškem. Čeprav je obdobje po prvi svetovni vojni prineslo veliko nazadovanja, v političnem oziru celo v novi južnoslovanski državi, da ne govorimo o usodi Slovencev v Italiji in Avstriji, teh pridobitev ni bilo mogoče povsem izničiti in so postale podlaga nastanka slovenske države v začetku devetdesetih let.

Ukrajinci svoje nacionalne infrastrukture zaradi precej manj ugodnih zgodovinskih okoliščin niso mogli razviti pred oblikovanjem lastne države. Izjemo so predstavljala območja, ki so spadala v habsburško monarhijo. V tem smislu je imela Galicija oziroma njen vzhodni del za Ukrajince takšno vlogo, kot jo ima v slovenskem primeru Kranjska. Boljši kot drugod je bil ukrajinski položaj še v habsburški Bukovini. Vendar so bili celo v Galiciji Ukrajinci v senci poljske prevlade, ki jo je bolj ali manj podpiral dunajski dvor. So pa tam nastale ukrajinske izobraževalne, kulturne in cerkvene ustanove ter politične organizacije in svobodno delovale. Tik pred prvo svetovno vojno, leta 1914, so Poljaki v Galiciji končno pristali na sporazum z Ukrajinci, na tako imenovano »galicijsko poravnavo«, ki bi bistveno povečala ukrajinski delež v deželnih ustanovah, zlasti v deželnem zboru (tam so imeli Ukrajinci le nekaj odstotkov poslancev, čeprav so predstavljali skoraj polovico prebivalstva dežele). Podobno poravnavo so že prej dosegli Romuni, Ukrajinci in Nemci v Bukovini. Ključno vlogo v uveljavljanju Ukrajincev v habsburški monarhiji je odigrala grkokatoliška duhovščina. V zadnjih desetletjih monarhije so otroci duhovnikov že postajali tudi jedro posvetne ukrajinske inteligence. Na sicer poljski univerzi v Lvivu je od konca 19. stoletja obstajala stolica za ukrajinsko zgodovino, na kateri je deloval vodilni ukrajinski zgodovinar Mihajlo Hruševski, »uvožen« iz vzhodne Ukrajine pod rusko oblastjo.

V habsburški monarhiji je živelo le kakšnih petnajst odstotkov vseh Ukrajincev. Ostalih petinosemdeset je spadalo v Rusko carstvo. Tam pa ni bilo govora o kakšnih možnostih za javno uveljavljanje ukrajinske kulture ali jezika v javnosti, saj je po ruski pridobitvi ukrajinskih ozemelj v njej najprej še prevladovala poljščina, od srede 19. stoletja pa ruščina. Ruske carske oblasti so hkrati zagovarjale tezo, da ukrajinskega jezika sploh ni, čeprav so njegovo rabo ne glede na takšno izhodišče večkrat prepovedale. Toliko bolj presenetljivo je, da so nekatere najpomembnejše pobude za razvoj sodobne ukrajinske kulture prišle iz vzhodne Ukrajine. Od tam je bilo prvo besedilo sodobne ukrajinske književnosti, travestija Vergilijeve *Eneide* iz leta 1798, prva ukrajinska slovnica iz leta 1818 in predvsem ključni opus »ukrajinskega Prešerna«, pesnika in slikarja Tarasa Ševčenka (1814–1861). Ob robu je treba sicer povedati, da je bil ravno tako nenavadno velik

delež koroških Slovencev pri slovenskih kulturnih pridobitvah v večini 19. stoletja. Nekaj možnosti za ustanavljanje ukrajinskih kulturnih in političnih organizacij se je pojavilo šele po revoluciji leta 1905.

A medtem ko Slovenci kljub razvitemu narodnemu življenju ob koncu prve svetovne vojne niso zares mislili na oblikovanje samostojne države, pač pa so rešitev svojega narodnega vprašanja iskali v povezovanju z drugimi južnoslovanskimi narodi, so Ukrajinci, in to tisti v Ruskem carstvu, ob koncu leta 1917 naredili odločilne korake k samostojnosti. Seveda je k temu veliko prispevalo dejstvo, da je ruski imperij preprosto razpadel. Ukrajinska država sicer ni bila rojena pod srečno zvezdo in Ukrajincem se ni posrečilo, kar se je posrečilo številnim manjšim narodom. Njihovo samostojnost je zmlela nezdrava ujetost med Poljake in boljševike, v veliki meri tudi negotovost, ali naj ima prednost reševanje socialnega ali narodnega vprašanja. Vplivne so bile končno razlike med nekdanjimi podaniki habsburškega cesarja, ki so bili že razvit narod, in med njihovimi kolegi iz imperija Romanovih, ki niso imeli nikakršnih izkušenj z upravljanjem lastnih zadev. Neuspešno ukrajinsko osamosvojitev po prvi svetovni vojni lahko brez posebnega pretiravanja razglasimo za eno večjih geopolitičnih nesreč 20. stoletja. Je pa kratko obdobje neodvisnosti prineslo pospešeno uveljavljanje ukrajinščine v javnosti in vzpostavljanje kulturne, predvsem izobraževalne infrastrukture v tem jeziku.

Skupna izkušnja razdeljenosti, nato pa še rusifikacija

Epilog propada samostojne ukrajinske države je Slovencem domač. Ukrajinci so bili razdeljeni med štiri različne države, Sovjetsko zvezo, Poljsko, Romunijo in Češkoslovaško. V sovjetski Ukrajini, v kateri jih je bilo največ, bi lahko prvo fazo označili kot nekakšne medene tedne, zlasti v primerjavi s položajem Ukrajincev na Poljskem in v Romuniji. Boljševiki so, da bi razgradili podstat imperija carjev in da bi razširili svojo podporo med neruskimi narodi, v dvajsetih letih izvajali politiko »korenizacije«, tj. uveljavljanja jezikov in kultur teh narodov. V primeru sovjetske republike Ukrajine je to pomenilo izjemno emancipacijo ukrajinščine v uradih in šolah. Mnogi lokalni partijski šefi so se sprva neradi učili jezika, o katerem so prej ruske oblasti trdile, da ga sploh ni.

Toda medeni tedni so bili kratki. Stalin si je že ob koncu dvajsetih let premislil in »korenizacijo« je zamenjala surova rusifikacija neruskih okolij. Komaj oblikovane kulturne elite neruskih narodov so bile celo fizično iztrebljene. Razsežnost tega puščanja krvi nacionalnim kulturam je najrazvidnejša iz podatka, da je od kar številne ekipe, ki je v dvajsetih letih pripravljala slovar beloruskega jezika, preživel zgolj en asistent. Izjemno boleče vse do danes odmeva seveda tudi holodomor, načrtno povzročena lakota v žitnici Evrope. Ta je namreč močno vplivala na demografsko podobo ukrajinskega juga in vzhoda, ki si ga skuša sedaj prisvojiti Rusija.

Rusifikacija je nato vsaj do perestrojke v drugi polovici osemdesetih let ostala uradna sovjetska politika. A če je takoj po koncu druge

svetovne vojne, ko je Sovjetska zveza pridobila celotno ozemlje današnje Ukrajine, vključno z osrednjimi območji ukrajinskega narodnega gibanja v Galiciji, pritisk ruščine v javnosti nekoliko popustil, je v šestdesetih letih dobil nov, usoden pospešek. Okrepil se je pritisk na starše, naj zahtevajo za svoje otroke pouk v ruskem jeziku, in izginjali so mediji v ukrajinščini.

Konec Sovjetske zveze so Ukrajinci pričakali v položaju, ki ga lahko na slovenskem narodnem ozemlju še najbolj primerjamo s stanjem na avstrijskem Koroškem. Ukrajinščina je jezik vsakdanjega življenja ostala praktično samo na zahodu države, v Galiciji in Voliniji, ki sta med obema svetovnima vojnama pripadali Poljski, v Bukovini, ki je bila v istem obdobju del Romunije, in v Zakarpatju, ki je nekakšno ukrajinsko Prekmurje, saj je stoletja spadalo v okvir dežel krone sv. Štefana. Še za ljudi iz moje generacije je bilo celo precej zahodno od Kijeva samoumevno, da je njihov prvi jezik ruščina, ker se zunaj domačega okolja z ukrajinščino niso mogli nikjer srečati. (V življenju sem srečal kar veliko ljudi, ki so med obema svetovnima vojnama živeli za rapalsko mejo in se šolali v italijanščini, zaradi česar do konca življenja niso znali dobro pisati slovensko.) Kljub temu se je praktično v vseh delih Ukrajine, ki so kdaj spadali v okvir poljsko-litovske unije, ohranila močna ukrajinska narodna zavest. Tukaj pridemo do za Slovenca najteže umljivega pojava, ko je človek, ki ne zna ukrajinsko, navdušen Ukrajinec.

Mukotrpno ločevanje od Rusije

Šele razglasitev samostojne ukrajinske države je omogočila postopno izgradnjo nacionalne infrastrukture, ki so jo, kot rečeno, Slovenci v veliki meri imeli že davno pred svojo neodvisnostjo. Začel se je tudi proces mukotrpnega spraševanja o tem, kakšen naj bo odnos do Rusije, s katero so bili Ukrajinci z izjemo tistih na zahodu, kjer se je bližnji stik z vzhodnimi sosedi začenjal bolj ali manj šele leta 1939, in to z ne preveč prijetno izkušnjo, zadnjih dvesto ali celo tristo let tesno povezani. Žal se je vedno znova pokazalo, zlasti v obdobju Putinove vladavine, da ruski sovjetoidni režim za Ukrajince ne predvideva samostojnega prostora pod soncem in nima namena trpeti kakršnih koli avtonomnih odločitev Ukrajincev. V zadnjih tridesetih letih se je bolj ali manj popolna ločitev od Rusije in morda še bolj od sovjetske dediščine pokazala kot nujnost. Za zelo veliko Ukrajincev, predvsem za tiste na jugu in vzhodu, se je omenjeno pokazalo ob ruski priključitvi Krima in tihi okupaciji dela Doneškega bazena leta 2014. Putinova februarska vojna, ki ni nič drugega kot poskus, kako s silo popraviti katastrofalno dosedanjo politiko ruskega samodržca do sosedov, s katero je odbil generacije Ukrajincev, je postorila ostalo. Paradoks je, da je ravno Putin ogromno postoril za zaokrožitev meja ukrajinske nacije in za dokončanje procesa oblikovanja ukrajinskega naroda. Pri tem ga je vodila ključna napačna podmena, da pomeni naklonjenost ruščini in ruski kulturi na jugu in vzhodu države željo po priključitvi (veliki) Rusiji.

Ukrajinska država je bila ves čas svojega dosedanjega obstoja hkrati soočena s položajem, ko je na večini njenega ozemlja v vsakdanu in v praktično vseh družbenih podsistemih prevladovala desetletja privilegirana in vsiljevana ruščina. Da bi razumeli, za kaj v Ukrajini gre, si je dobro priklicati v spomin jezikovni položaj v Mariboru in marsikje na Štajerskem ob koncu prve svetovne vojne. Jezik večine šol, prevladujočih medijev in skoraj vsega javnega življenja je bil nemški. Takojšnja vzpostavitev uradne dvojezičnosti, recimo leta 1923, bi pomenila zacementiranje prevlade dominantnega jezika. Enako je bilo v Ukrajini po letu 1990. Nova država je bila soočena s tem, da se v njej večina učencev izobražuje v ruščini. Zato so ukrepi za zaščito ukrajinščine, med katere spada predvsem ta, da je ta jezik edini uradni, v glavnem zgolj popravljali zgodovinsko pogojeno nesorazmerje. Vse do nedavnega niso omajali vodilnega položaja večjega vzhodnoslovanskega jezika v deležu izdanih knjig, v medijih in v vsakdanji rabi. Od šestih dosedanjih predsednikov Ukrajine sta imela ukrajinščino kot prvi jezik samo dva, pred kratkim umrli Leonid Kravčuk in Viktor Juščenko. Tudi sedanji predsednik Volodimir Zelenski je praktično do izvolitve za predsednika uporabljal zgolj ruščino, tudi v veliki večini svojih filmskih in televizijskih vlog. Zna biti, da se Putin bolj kot domnevnega preganjanja rusko govorečih boji delovanja demokratičnih institucij v ruščini, kar so lahko Rusi videli v Ukrajini. Končno je že to, da se je v Putinovem času na čelu države zvrstilo pet različnih ljudi, »slab zgled«.

Belorusko strašilo

Strašilen vzorec, kaj se zgodi, ko ruščina ob svoji zgodovinsko pogojeni dominaciji dobi status uradnega jezika, je za Ukrajince vseskozi predstavljala Lukašenkova Belorusija. Res je bilo zgodovinsko izhodišče beloruščine še veliko slabše od tistega ukrajinščine, saj Belorusi niso imeli svoje Galicije. Ko je Lukašenka leta 1995 uveljavil uradno dvojezičnost, so jo sočasno razumeli tako, da je dovolj, če so uradni dokumenti v enem od obeh jezikov. Sam predsednik recimo vse do zadnjih let prvega desetletja 21. stoletja ni imel beloruske različice svoje spletne strani. Posledica pa je, da se je v Belorusiji danes skoraj nemogoče šolati v beloruščini in da sta zgolj dva odstotka pravnih aktov v republiki izdana v tem jeziku. Tu je sicer treba pripomniti še, da je režim vse zasebne srednje- in višješolske ustanove v beloruščini že pred leti pregnal iz dežele. Da ukrajinska država ni hotela ponoviti podobnega eksperimenta, čeprav bi morda kratkoročno olajšal življenje tudi velikemu številu zagretih Ukrajincev, je povsem razumljivo. To ne izključuje možnosti, da bo v prihodnje zakonodaja do ruskega jezika velikodušnejša, čeprav je vsaj kratkoročno treba prej računati s trendom, da bodo številni ukrajinski govorci ruščine zaradi povsem zgrešene politike Putinovega režima prešli na ukrajinščino. Kot je servilna podpora ruskega patriarha agresiji nazadnje stisnila v kot Cerkvi v Moskvi doslej zvesto vejo ukrajinskega pravoslavja, ki je ob koncu maja razglasila popolno ločitev od patriarhata.

Dr. Edvard Kovač

Pokončni človek

Slovenski filozof Janez Janžekovič

Pokončni človek, tako bi lahko poimenovali slovenskega filozofa, čigar 120-letnico rojstva smo obhajali lansko leto, a nam je koronska kriza preprečila, da bi mu posvetili kakšen simpozij, študijski dan ali vsaj kakšno okroglo mizo njegovih učencev.

Janez Janžekovič je večino svojega življenja preživel v Ljubljani, toda vseskozi je v svojem govoru ohranil nadih štajerske govorice. Rodil se je namreč 4. marca 2001 v vasi Zagojiči, ki jo danes imenujemo Gorišnica, v Župniji sv. Marjete niže Ptuja. Iz njegove govorice je sevala človeška toplina in bogastvo izrazja. V svojem govoru je potrjeval tezo slovenista dr. Janeza Rotarja, da se najbolj zveneča in blagoglasna slovenščina izgovarja na robu Slovenije. Vsi njegovi študentje so ga poznali kot visoko pokončnega človeka, ki ni samo do svojega 88. leta, ko je umrl, hodil vzravnano, ampak je bil takšen tudi v svojih idealih. Zanj je bila značilna visoka etična drža. Tudi svojo skoraj jekleno logiko je utemeljeval iz svoje etične zavesti. S tem pa je filozofijo vrnil k njenim začetkom, v Sokratov čas, ko je bila filozofija tudi človeška modrost. Zato je za filozofijo rad uporabljal starejši slovenski izraz modroslovje.

Iz svojega otroštva je še v zrelih letih ohranil navado, da je po domačem kraju hodil bos. To je bil najprej znak solidarnosti z revnimi sovrstniki, ki so hodil v šolo s čevlji na ramenih, da jih ne bi prehitro izrabili, ter so se obuli šele v šoli. To je bilo znamenje velikega socialnega čuta, ki je bil zelo značilen za štajersko duhovščino. Pred vojno so tudi študentje v mariborskem bogoslovju imeli poseben socialni krožek in profesor Janžekovič je po vojni, ko je imel še univerzitetno plačo, podpiral družino v socialni stiski.

Vendar pa je obstajal še drug razlog za »bosonoge« sprehode. Šele ob koncu svoje profesorske kariere je slovenski filozof globlje odkril Pierra Teilharda de Chardina in to zaradi dopisovanja z njegovim priljubljenim mislecem Mauricem Blondelom. Janžekovič je spoznal, da mu neposreden stik z zemljo pomeni več kot samo dotik z anorgansko snovjo. Kontakt z zemljo se mu je razkrili kot neposredno srečanje s sledovi Duha, ki ga je v zemlji zaznaval francoski paleontolog in mistik. Tega Duha je nezavedno zaznaval tudi sam v svojem otroštvu, zato je kasneje s tolikšno pozornostjo spremljal dogodke v naravi in v njih odkrival veliko smiselnost ter potem razvijal svoje znamenite dokaze za Božje bivanje iz uvida smoternosti. K Janžekovičevemu odnosu do narave se bomo še vrnili.

Njegova življenjska pot je potekala podobno kot pri številnih nadarjenih slovenskih fantih tistega časa. Šel je v mesto študirat, vpisali so ga na klasično gimnazijo v Mariboru, in ker je čutil duhovni poklic, je vstopil tudi v malo semenišče. Tam je še naprej razvijal svojo slovensko narodno zavest, ki mu jo

je prebudila že njegova družina. Veliko domoljubje ga je vodilo, da se je trudil razvijati slovenski jezik in skupaj s kasnejšim kolegom na fakulteti, profesorjem Stankom Canjkarjem, sta pisateljevala. In ta je pozneje zapisal: »/D/okler ga ni zmamila filozofija«. Toda mikavnost filozofije je bila za Janžekoviča v njeni jasnosti, razločnosti in lepoti in takšna je bila tudi njegova literatura. Želja po lepoti jezika je Janžekoviča spremljala v vseh njegovih spisih. Spoj med lepoto, resnico in dobrim mu je narekoval čudovit slog, h kateremu se je tudi zavezal. Svoje študente je rad opozarjal na bogastvo slovenskega izrazoslovja, zlasti na odtenke, ki jih nimajo drugi jezik. Na primer za moralno zavest smo oblikovali svojo besedo »vest«. Ali pa za latinski *hecceitas* slovenski narečni izraz, ki pa ostaja jasen: »totost«.

Ljubezen do slovenskega jezika in tudi pisateljsko pero sta bila pogosta popotnica takratnih slovenskih duhovnikov. Zanje je bila materina beseda svetišče, ki ga ne smejo zapustiti. Leta 1921 je mladi Janez Janžekovič maturiral. Bil je izjemen dijak in sošolci so ga klicali »odličnjak«. Ta vzdevek je pisatelj Alojz Rebula spremenil v priimek, ko je v svojem romanu *Divji golob* našteval imena profesorjev na ljubljanski Teološki fakulteti. Sposobnost združevati filozofijo in ljubezen do slovenščine je Janžekovič občudoval tudi pri svojem učitelju v mariborskem bogoslovju Franu Kovačiču. Prav ta profesor ga je navdušil tudi za spoznavoslovje ali noetiko, ki jo je kasneje samostojno razvijal. Pozabljamo, da je bil Kovačič filozof in rodoljub, ki je kot prvi visokošolski profesor začel filozofijo predavati v slovenščini. Prvi je tudi leta 1905 napisal znanstveno filozofsko razpravo v slovenščini.

A kmalu je mladega Janeza Janžekoviča škof Karlin poslal študirat teologijo in filozofijo v Pariz, najprej na Teološko in nato na Filozofsko fakulteto Katoliškega inštituta. Kot bogoslovec je preživel v Parizu obdobje od leta 1922 do 1929, vmes pa je bil v Mariboru leta 1928 posvečen v duhovnika. Njegov doktorat iz teologije je že naznanjal njegovo filozofijo, saj je nosil naslov *Etika psalterija*.

Za praznike so tudi takratni bogoslovci hodili pomagat po pariških župnijah. Tudi v tem obdobju je bil Janžekovič pozoren do delavskih četrti. Kasneje je povedal, kako so morali biti zelo skromni, saj ni bilo sredstev za kaj več.

Janžekovič je našel v Parizu odlične neotomiste. V tistem času je v univerzitetnih krogih v Franciji prevladovala idealistično razmišljujoča filozofija, ki je izhajala predvsem iz Descartesovega racionalizma. Zato je tudi krščanska filozofija razvijala visoko intelektualnost in Janžekoviču omogočila, da je razvil izjemno ostro logiko, ki ga je potem odlikovala vse življenje. Tudi svoje učbenike je naslonil na tomizem Charlesa Boyera, ki je veljal za doslednega tomista. Toda, čeprav je bil Janžekovič v svojih predavanjih dosleden tomaževec, je vendar ostal samokritičen tudi do Tomaža in je znal povedati, da je bil Akvinec v spoznavni teoriji »naivni realist«. Zato je videl možnost, da znotraj spoznavoslovja pomaga razvijati tomizem tudi v preraščanju Tomaža. Svoj pogled na spoznavoslovje je strnil na 74 straneh leta 1970 v duhovniški reviji *Nova pot*. Presenetljivo je razpravo končal s pesmijo Vladimirja Truhlarja in s tem zelo dobro nakazal, kako obstaja še neka druga pot do spoznavanja sebe, zunanjega sveta in presežnega, to je poezija. Kakor da bi ob koncu svoje filozofske kariere obžaloval, da je opustil mladostno literarno žilico in da se

v svojem filozofskem snovanju ni bolj približal sv. Bonaventuri, ki se je znal nasloniti tudi na pesniško mistično izkustvo.

Janžekovič se je v svojem pariškem obdobju zanimal tudi za moderne filozofske tokove. In tukaj je nastala težava, kajti nova filozofija, ki se je dotikala življenja, se je razvijala zunaj takratne univerze. Univerza je ohranila svoje prvenstveno poslanstvo, da je oblikovala bodoče profesorje filozofije. Tukaj gre za svojstvenost francoskega šolskega sistema, kjer je na gimnazijski maturi filozofija še vedno obvezna za vse. Tako sta eksistencialista Gabrijel Marcel in Jean Paul Sartre zbirala svoj krog razmišljujočih kar v svojih domovih ali pa po kavarnah. Čeprav so imeli veliki filozofi vse akademske naslove, raje niso poučevali po šolah, kjer jih je vezal učni program, ampak so se odločali za izdajanje revij in časopisov. Tako je začel izhajati *Esprit* personalista Emmanuela Mounierja in Sartrov *Libération*. Potekala so javna predavanja in debate, ki so jih prirejali tudi politični simpatizerji marksizma. Janžekovič se teh javnih nastopov ni udeleževal, toda v univerzitetnem semenišču Des Carmes so mu bile dostopne revije in časopisi, zato se je iz svojih pariških časov navadil spremljati domače in tuje dogodke preko časopisa. Naš filozof tudi ni zahajal v gledališča, da bi potem s kolegi debatiral o eksistencialistični drami, toda nabavil si je izdajo Sartrovih in Marcelovih gledaliških iger in jih tudi prevajal. Zato je tudi v starejših letih pri svojem specialnem predavanju o filozofiji Gabrijela Marcela navdušeno »režiral« branje Marcelove igre.

Najbrž pa ga je od vseh sodobnih mislecev najbolj navdušil Maurice Blondel, sicer profesor v Grenoblu, za katerega je na zaupljiv način slišal le od svojih sošolcev. Prav Blondel mu je pomagal razlikovati med Tomažem in tomisti. Ta krščanski filozof je namreč rad molil k sv. Tomažu, naj ga varuje pred tomisti. Ime njegove teze je bilo *Dejanje* (*L'Action*). Gre za globoko intuicijo, da je namreč dejanje tisto, ki človeku pomaga tudi k intelektualnemu spoznanju, saj je vendar človek celostno bitje. Toda v ozadju je globoka misel Blaisa Pascala, da najglobljih resnic ne moremo spoznati, lahko pa jih živimo in potem o njih razmišljamo. Blondel je vplival tudi na personaliste, posebno še na Emmanuela Mounierja, ta pa na našega Edvard Kocbeka, ki je prav tako ustanovil svojo revijo *Dejanje*. Janžekovič je kasneje vzel etično dejanje za izhodišče v dialogu z marksisti in jim pojasnjeval, kako je mogoče preko etičnega ravnanja vzpostaviti sobivanje in dialog.

Prav tako pa se je po vojni, ko je v reviji *Nova pot* sistematično predstavljal krščanskega misleca Gabrijela Marcela, prvega francoskega eksistencialista, Janžekovič prepoznal kot personalist. Začel je namreč poudarjati nujnost odnosa med človeškimi bitji. Naj samo omenim, da je v strogi aristotelsko tomistični filozofiji relacija samo pritika, se pravi pripetljaj in ne nekaj, kar bi izražalo človekovo bistvo. Personalisti pa so poudarjali, da je prav medosebni odnos tisti, ki omogoča, da posameznik postane več kot posameznik, da se uresniči tudi kot oseba.

Povojni čas v Sloveniji ni bil le v znamenju preloma s prejšnjim družbenim in političnim redom, ampak je bila nasilno prekinjena tudi povezava z zahodnimi evropskimi miselnimi tokovi. Če pomislimo na predvojne revije *Čas* in *Dom in svet* ter druge, vidimo, kako so redno poročale o pojavljajočih se evropskih tokovih in kulturnih dogodkih. Tako zaznamo debato z Bergsonom,

predstavitve Bernanosovih knjig ali pa tudi analizo Heideggerjeve filozofije. Po vojni pa je postal marksizem ne samo prevladujoča filozofija, ampak tudi izključujoča kulturna tvarina. Še krog fenomenologa Franceta Vebra, o katerem je Janžekovič prav tako pisal, je bil počasi izrinjen z Univerze. Naš profesor je čutil dolžnost, da po reviji *Nova pot*, ki mu je edina odprla svoja vrata, duhovnike in redke krščanske intelektualce znova poveže z evropsko mislijo. V tem duhu ni samo pisal o kristjanih, kot so Blondel in Marcel, ampak prav tako o radikalnem ateistu, kot je bil Jean Paul Sartre. Na 60 straneh je leta 1954 predstavil njegovo temeljno knjigo *Bit in Nič* (*Être et Néant*) ter tako v poznejših letih omogočil skoraj neposreden stik s Sartrovo ontologijo, njegovim naukom o biti, mladim študentom. Kot je kasneje pripovedoval Taras Kermauner, so takratni študentje v kavarni Nebotičnik brali njegovo razpravo in se seznanjali z eksistencializmom. Ali kot je dodal Marjan Rožanc, so v svojih debatah govorili o Sartru, a obravnavali so Marcela, le slednji je bil namreč filozof medosebnega odnosa.

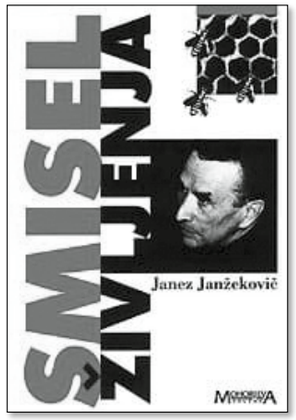
Nekateri so se spraševali, kako je lahko profesor Janez Janžekovič sodeloval z revijo *Nova pot*, ko pa je bila ta vendarle glasilo Cirilmetodijskega društva duhovnikov, ki so sprejeli socialistične okvirje svojega pastoralnega delovanja. Najprej naj omenimo, da ne on in ne profesor Anton Trstenjak nista bila nikoli člana tega društva. Temveč sta duhovnikom, ki so bili vanj včlanjeni, večkrat predavala. Povedati moramo, da so sprva samo člani tega društva smeli poučevati verouk, popravljati cerkve, bili zdravstveno zavarovani ipd. Po oceni profesorja Franca Perka so to društvo ustanovili duhovniki, da »bi rešili, kar se je rešiti dalo«. Slovenski škofje temu društvu niso bili naklonjeni, a so duhovnike, ki so bili njegovi člani, zagovarjali v Rimu. Njihova velika večina je ostala zvesta Cerkvi in se razveselila drugega vatikanskega cerkvenega zbora. Kako nam je profesor Janžekovič razlagal svoje ravnanje? »Potrebovali so me za ugled te društvene revije. Zelo težko sem se odločil za sodelovanje z njo!« Janžekovič ni vedel, ali bo smel res svobodno objavljati. Oblast je postavil na preizkušnjo in je najprej leta 1951 ponudil razpravo o ruskih dialektičnih materialistih Leonovu in Rozentalu. A uradni marksisti so kmalu ugotovili, da ne gre samo za kritiko stalinističnih filozofov, ampak tudi za kritiko vsega marksizma. In Janžekovič je znal komentirati: »In prav so imeli.« Toda Janez Janžekovič je bil predragoceno ime, zato so mu dovolili nadaljnje objave. Nato je v dialogu z marksizmom razvijal dvojno tezo: najprej, da sta formalno gledano marksistični materializem in krščansko verovanje nezdružljiva, toda na praktični ravni je njuno srečanje vendarle možno, če se odločita, da bosta delovala etično in se zavzemala za vsakega človeka ter socialno pravičnost. To je dokazoval z neizprosno logiko, zato je lahko ob stoletnici njegovega rojstva na znanstvenem posvetu na Reberci na Koroškem marksistični sociolog Mako Kerševan dejal, da jih je s svojim poštenjem in neizprosno logiko uspel prepričati. Vendar je šlo za posamezne intelektualce znotraj marksizma. V sedemdesetih letih, ko se je sklenil tako imenovani Kavčičev čas, je Janžekovič spoznal, da je ta dialog zastal, in se je vrnil nazaj k pravi filozofiji. Toda članki v reviji *Nova pot* so mu omogočili, da jih je kot preurejena besedila izdal v svoji znameniti knjigi *Smisel življenja* (1966; 2001), ki je imela velik odmev znotraj slovenskega krščanskega in kulturnega prostora. Knjiga je izšla v Redni zbirki

Celjske Mohorjeve družbe v nakladi nekaj deset tisoč izvodov. Ko se je upokojil, je prišlo priznanje tudi iz Rima, s profesorjem Trstenjakom sta bila kot duhovnika imenovana za papeška prelata. To odlikovanje sta razumela kot rehabilitacijo, saj so se nekateri čutili poklicane, da ju tožijo na Kongregacijo za nauk vere. Janžekovič, ki je do takrat odklanjal vsa priznanja, je ta dar Cerkve vendarle sprejel.

Ob sklepu moramo znova poudariti, da je bil profesor Janez Janžekovič vse življenje velik domoljub in tudi hud kritik nacizma. V svojem članku v začetku leta 1941 »Ob odločilni uri« v *Času* je napovedal vojno in zatrdil, da so svojo domovino krščanski ljudje pod grehom dolžni braniti. Ta članek so ponatisnili časopisi različnih političnih usmeritev, brali so ga po šolah in angleški konzularni list je napisal, da je v njem spregovoril »slovenski genij«. Njegovo rodoljubje pa se je še naprej kazalo v obrambi in razvoju slovenskega jezika. Zato ni samo cenil svojega predhodnika Frana Kovačiča v Mariboru, ampak tudi Aleša Ušeničnika v Ljubljani kot velika ustvarjalca slovenskega filozofskega jezika. Da bi nadaljeval njuno delo, je na prigovarjanje Antona Stresa ob koncu svoje kariere leta 1981 tudi sam napisal *Filozofski leksikon*.

Po 80. letu je profesor Janžekovič zaradi starosti opustil gojenje čebel, ki jih je toliko let opazoval in občudoval ter v njih zaznaval sledove Stvarnikove modrosti. Toda ljubezen do narave ga ni zapustila. Hodil je na trg po orehe in jih v parku Tivoli nastavljal vevericam ali pa mirno sedel na klopci v parku in v stegnjeni roki ponujal pticam zrnje. Res so priletele ptice in imele na njegovi dlani svatbo. Omenili smo že, da je v tem obdobju odkril Teilharda de Chardina. V razpravi, ki jo je posvetil Blondelu in Chardinu, priznava, da Chardina ni mogoče izraziti z aristotelsko ontologijo. Potem nujno zaidemo v panteizem. Toda če se predamo njegovi duhovni viziji, potem sledimo svetemu Pavlu in odkrivamo sledove navzočnosti Duha tudi v vsej naravi in nam vsa govori o Božji darežljivosti.

Pol leta pred smrtjo, v jeseni leta 1987, mi je dejal: »Nič še ni videti, od česa naj bi umrl, res slabo vidim, a od tega se ne umre.« Znova njegova čista logika s pridihom humorja. Vendar mi je večkrat zagotovil, da se smrti ne boji: »Naredil sem, kar sem mogel, sedaj ste vi na vrsti!« In tako se je zgodilo, 9. marca 1988 mu je postalo slabo in se je napotil v lekarno, a se je usedel na stopnice frančiškanskega samostana v Ljubljani, kjer je desetletja stanoval. Našla sta ga dva bogoslovca, poklicala patra Marjana, kot je pred časom naročil, in ga nesla v sobo. Svetniški pater Marjan je prišel, veliki slovenski filozof, ki je bil vedno pokončen, se ni mogel več dvigniti. Odšel je k Očetu, za katerega je zapisal, da nima nezaželenih otrok.

Smisel življenja, Celjska Mohorjeva družba, 2001

Naj bo ta spis skromen *homage* slovenskemu mislecu in izjemno etičnemu možu. Naj ga sklenejo besede slovitega francoskega filozofa Jacquesa Maritaina v pismu iz leta 1933. Njegov faksimile je objavil Alojz Rebula v knjižici *Našega tromostovja*: »Janeza Janžekoviča hranim v spominu kot odličnega duha. Bil sem izjemno zadovoljen z njegovim delom in menim, da je še posebno nadarjen za poučevanje filozofije.«

Dr. Andrej Rahten

Zaščitnik Slovenske krajine: Anton Korošec in Prekmurje

Občinski odbor v Murski Soboti je na seji 21. decembra 1940 sprejel sklep o preimenovanju Slovenske ulice *v* Koroščevo. *Odločitev je sprejel teden dni po smrti dr. Antona Korošca, štajerskega duhovnika, predsednika Senata Kraljevine Jugoslavije in prosvetnega ministra, ki je edini med slovenskimi politiki nosil naziv »narodni voditelj«. Občinski sklep naj bi odražal hvaležnost Prekmurcev spričo Koroščevih zaslug za priključitev jugoslovanski državi po razpadu habsburške monarhije. To sicer ni bila prva ulica, poimenovana po Koroščcu: že poleti 1919 je bila v Mariboru sprejeta podobna odločitev, hkrati s prvakom katoliških narodnjakov je svojo ulico v mestu ob Dravi še med svojim življenjem dobil general Rudolf Maister. Je pa sklep soboških občinskih odbornikov potrdil prepričanje, da je imela v Koroščevi politični karieri Slovenska krajina, kot so takrat večinoma imenovali Prekmurje, pomembno mesto.*

Spodnja Štajerska z Mariborom in Slovenska krajina sta veljali za redka diplomatska dosežka pogajanj na pariški mirovni konferenci, ki sta ob številnih razočaranjih pri razmejevanju s sosednjimi državami vendarle vsaj deloma kompenzirala številne slovenske ozemeljske izgube v ustanovni dobi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev ter med oblikovanjem versajskega sistema. Prekmurje je bilo kot nekdanje ozemlje v ogrskem kraljestvu dolgo časa izven državnopravnih konceptov večine slovenskih politikov. Kot je v eni od svojih razprav ugotovil zgodovinar Fran Zwitter, so se gospodarske in politične razmere prekmurskih Slovencev precej razlikovale od tistih, v katerih so živeli njihovi, v avstrijskem delu habsburške monarhije živeči sonarodnjaki. Slovenci do prevrata tako niso imeli posebne politične organizacije, uspeli pa so se uveljaviti v književnosti in cerkvenem življenju, kar je bila v glavnem zasluga narodnozavedne duhovščine. Josip vitez Pogačnik, predsednik Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Koroščev strankarski kolega, se je menda ob obisku prekmurskih politikov ob prevratu začudil, ko je izvedel, da tudi preko Mure živijo Slovenci. No, Korošec, ki je izhajal iz Prlekije, je tamkajšnje narodnostne razmere poznal precej bolje. Kot poslanec v dunajskem parlamentu je veljal za nasprotnika madžarske politične preponderance v habsburški monarhiji, kar je pred vojno opazil celo hungarofobični prestolonaslednik Franc Ferdinand in ga za takšno držo pohvalil. Ko se je kot načelnik Jugoslovanskega kluba poleti 1917 Korošec postavil na čelo deklaracijskega gibanja, je v svojih načrtih razmišljal tudi o Prekmurju.

Prav med narodnozavednimi prekmurskimi in štajerskimi katoliškimi duhovniki, med katere se je uvrščal Korošec, najdemo vrsto imen, ki so se po prevratu pri svojem političnem delovanju odločno zavzemala za priključitev

Slovenske krajine Jugoslaviji: Ivan Jerič, Jožef Klekl st., Franc Kovačič, Matija Slavič, če naštejemo samo politično najaktivnejše. Pripadali so Vseslovenski ljudski stranki, široki koaliciji pokrajinskih strank katoliških narodnjakov, ki jo je v novo državo pripeljal prav Korošec. Med prekmurskimi duhovniki je imel največji vpliv Klekl, ki je s svojo Kmečko zvezo deloval v okviru Koroščeve strankarske organizacije. Kleklov vpliv je temeljil predvsem na mreži zadrug in posojilnic, na medijskem področju pa so ga krepile *Novine*.

A če so morda slovenski katoliški narodnjaki računali, da bo zgolj na podlagi prevratnih zaslug njihova prevlada v Slovenski krajini samoumevna, so se zmotili. Štrene jim je namreč začel mešati Stjepan Radić, voditelj Hrvaške kmečke stranke, ki je s svojo karizmo in radikalnimi gesli proti centralistični politiki jugoslovanskih unitaristov ter velikosrbskih krogov kmalu po prevratu na svojo stran pridobil ogromno večino Hrvatov. S svojimi agitacijskimi izleti na Štajersko in v Prekmurje je hrvaški tribun razburjal Korošca in s tem otežil možnost njunega sodelovanja tudi na državni ravni. Seveda Korošec ni želel, da mora ozemeljske pridobitve, ki jo je Jugoslaviji dodelila pariška mirovna konferenca, braniti zdaj še pred Radićevimi posegi. Prekmurje je tako postalo arena silovitega slovensko-hrvaškega tekmovanja za politični vpliv.

Koroščeve načrte v Slovenski krajini je povrhu dolgo oteževalo tudi nerešeno vprašanje cerkvene jurisdikcije nad priključenim ozemljem. Ne glede na novo državno mejo se Vatikanu ni namreč prav nič mudilo, da bi Prekmurje ločil od sombotelske škofije, kjer je stoloval János Mikes, sicer znan privržence Karla Habsburškega in podpornik njegovih restavracijskih prizadevanj. Po večkratnih posredovanjih jugoslovanske diplomacije je Sveti sedež šele konec leta 1923 privolil, da Prekmurje preide pod jurisdikcijo lavantinskega škofa Andreja Karlina. V istem letu je po podatkih Rudija Čačinoviča Koroščeva lista na volitvah za beograjsko skupščino v soboškem okraju prejela 2944 glasov, v lendavskem pa 3648: Radić jih je v soboškem osvojil približno šestino več (3495), v lendavskem pa precej manj (1920). Kot beremo v razpravi Katje Peršak, Korošec in Radić v boju za Prekmurje nista izbirala besed v medsebojnem obtoževanju, kdo od njiju je bolj upravičen posegati v tamkajšnjo volilno dogajanje. Konec novembra 1924 je Korošec na enem od shodov velik del govora posvetil »Radićevemu hegemonizmu« in ga obtožil, da naj bi si želel prigrabiti Prekmurje in »ga uvesti v hrvatski narodni in kulturni krog«, nato pa še »vpreči Slovence v svoj hrvatski voz«. Ni skrival ogorčenja nad Radićevimi potezami, ki jih je označil za »grd imperializem«. Hrvaškemu tribunu je dal jasno vedeti, naj v pokrajino ob Muri ne posega: »Prekmurje se je zavedalo slovensko, se danes zaveda slovensko in ne bo zapustilo nikdar slovenske zajednice. In vsi Slovenci bomo budno stali na straži, da nam našega lepega Prekmurja nihče ne otme.« Korošec je ostro napadel Radićevo agitacijo med Slovenci tudi, ko je pred 2000 zborovalci govoril na velikem predvolilnem shodu v Murski Soboti 11. januarja 1925. Slovensko ljudsko stranko (leta 1920 so katoliški narodnjaki iz naziva stranke črtali besedico »vse«, kar je bila posledica velikih jugoslovanskih diplomatskih porazov glede Primorske in Koroške ter posledično državnopravnega razkosanja slovenskega etničnega ozemlja) je označil kot garanta, da Prekmurje ostane v Sloveniji. Tudi v glasilih katoliških narodnjakov so zelo kritično spremljali Radićevo

delovanje, češ da želi Prekmurce podjarmiti Hrvatom, da bi jim služili kot most do Avstrije. Koroščevo osrednje glasilo *Slovenec* je pred božičem 1924 tako zapisalo: »Kadar potrebuje Slovencev, jim priznava samostojnost, v srcu pa je imperialist in hegemonist.« Na februarskih volitvah 1925 je Koroščeva stranka osvojila v soboškem okraju 2622 glasov, v lendavskem pa 3668. Radić je v soboškem okraju svojo prednost glede na prejšnje volitve še povečal (4385), v lendavskem pa svoj zaostanek zmanjšal (2054). V mariborskem volilnem okrožju mu je takrat uspelo osvojiti tri poslanske sedeže v beograjski skupščini. Medtem ko je Kranjska v dvajsetih letih zanj ostala neosvojljiva trdnjava, pa je na Štajerskem in v Prekmurju očitno vztrajno povečeval število glasov. V Prekmurju jih je na omenjenih volitvah osvojil celo več od Koroščeve stranke (6439 : 6290).

Medtem ko je Korošec po nastanku nove države na Hrvaškem sodeloval predvsem s predstavniki sestrske Hrvaške ljudske stranke, je lahko Radić med slovenskimi politiki računal sprva predvsem na celjskega odvetnika Antona Novačana. Ko pa je ta po znani avdienci pri kralju Aleksandru v zameno za diplomatsko funkcijo opustil svojo republikansko držo, je moral Radić poiskati druge zaveznike. Podprla ga je Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev, v katero so se povezali ostanki Novačanove stranke ter pristaši avtonomistov Albina Prepeluha in Dragotina Lončarja. V ljubljanskem volilnem okrožju je na čelu njene liste stal Prepeluh, v mariborskem pa je nastopila neposredno Radićeva stranka. V Prepeluhovem glasilu *Slovenski republikanec* se je razvila ostra razprava o zaslugah za avtonomistična prizadevanja, pri čemer je bilo v središču pozornosti Koroščevo ravnanje vse od prevrata dalje. Ker je nastopal v volilnem boju kot Radićev zastopnik, si je v tisku Koroščeve stranke prislužil naziv »izdajnika enotne slovenske fronte«, ki naj bi Hrvatom olajšal izpolnitev zahtev za izvedbo plebiscita za Prekmurje.

Poleti 1926 so se tako številni Prekmurci začeli organizirati proti vse glasnejšim govoricam, da naj bi Slovensko krajino priključili Hrvaški. Protiodcepitveno gibanje je doživelo vrhunec na shodu v Murski Soboti 29. avgusta, na katerem se je menda zbralo več kot 6000 ljudi. Nastopil je tudi Korošec, ki je odločno zavrnil Radićeve prekmurske ambicije. Rojake je pozval:

> Ne dajte se zbegati od ljudi, ki vas vabijo pod Zagreb, ki vam pravijo – niste Slovenci, Hrvati ste. Stoletja vas niso poznali, se niso zmenili za vas. Tudi sedaj se ne bi brigali, če ne bi pričakovali od tega koristi za sebe. Toda sami ste jim danes pokazali, da ste in hočete ostati Slovenci. Ko dobi Slovenija svojo samoupravo, bo Slovenska krajina zopet zacvetela, nova lepša bodočnost jo čaka. To ji želimo vsi Slovenci ter kličemo: Živela Slovenska krajina.

Korošec je torej vztrajal kot odločen zaščitnik Slovenske krajine, ki je tako ostala pomembna ovira v že tako pogosto precej obremenjenih odnosih med katoliškimi narodnjaki in Radićevim gibanjem. Ob upoštevanju etnične raznolikosti tega nekdanjega ozemlja krone sv. Štefana pa je že s poimenovanjem opozarjal na njen prevladujoči slovenski značaj. Nedvomno je prav njegova odločnost v veliki meri zavrla hrvaške ozemeljske pretenzije. Da Radićeva agitacijska moč v Prekmurju usiha, je pokazala volilna kampanja poleti 1927. Njegovega avgustovskega shoda v Murski Soboti se je takrat udeležilo samo 250 poslušalcev. Za primerjavo:

Korošca je na predvolilnem shodu v Črenšovcih konec istega meseca menda poslušalo kar kakih 2000 ljudi. Slovenski prvak je takrat že zadovoljno ugotavljal, da moč Radićeve stranke v Prekmurju upada. Na volitvah 11. septembra je ta komaj presegla 500 glasov – in to v obeh prekmurskih okrajih skupaj.

Čeprav je bila komunikacija med Koroščem in Vladkom Mačkom, ki je Hrvaško kmečko stranko prevzel po Radićevi smrti poleti 1928, boljša, pa hrvaška agitacija v Prekmurju ni prenehala. Po uvedbi kraljeve diktature so sicer volilni boji tudi v tej pokrajini prenehali, a so se po Aleksandrovi smrti vrnili v stari maniri, čeprav ob spremenjeni volilni zakonodaji, ki je še bolj protežirala trenutne oblasti. Korošec je bil pri tem v času Stojadinovićeve vlade, v kateri je več let sedel kot notranji minister, seveda v prednosti.

Ob praznovanju 20-letnice Jugoslavije, ki jo je Koroščeva stranka obeležila z vrsto »narodnih taborov«, je bil eden od najodmevnejših prav tisti v Prekmurju, 11. septembra 1938 v Črenšovcih. Korošec je v govoru na taboru, ki se ga je udeležilo 20.000 zborovalcev, zatrdil, da njegov prihod ni del volilnega boja, ampak izraz slovenske in jugoslovanske zavednosti ter zvestobe kralju in dinastiji. Slovensko krajino je primerjal z nevesto, ki je bila dolgo »skrivna in odtegnjena«, slovenska ljubezen do nje pa »ponižna in tiha«. Šele pred dvajsetimi leti se je pridružila Sloveniji in Jugoslaviji, a zdaj da je ne bo mogel nihče več vzeti. Hrvatov tokrat ni omenjal, opozoril pa je na navzočnost judovske skupnosti in madžarske manjšine (po statističnih podatkih je bilo takrat v Prekmurju 84.110 Slovencev in 7607 Madžarov): »Toda teh Madžarov mi ne pritiskamo, ampak jih upoštevamo. Mislim, da se noben Madžar, ki živi pri nas v Jugoslaviji, ne pritožuje in ne more pritoževati. Mi smo polni obzirov do narodnih manjšin in izpolnjujemo njih upravičene želje.« Hkrati pa je opozoril

Anton Korošec na množičnem shodu v Črenšovcih 11. septembra 1938; vir: Spominska soba dr. Antona Korošca

tudi na Slovence, Hrvate in Srbe, ki živijo na Madžarskem, med katerimi naj bi bilo več kot 6000 Slovencev. Zavzel se je za reciprocitetno obravnavo manjšin na obeh straneh meje, kar bi pomagalo utrditi prijateljstvo med državama.

V Črenšovcih so Korošca pričakali kot »voditelja slovenskega naroda«, kar je bilo simbolično potrjeno z izročitvijo »dožnjeka«, venca iz pšeničnih klasov in poljskih cvetlic, kot so ga z nagovorom po koncu žetve po narodni tradiciji gospodarju izročali žanjci. Z vidika njegovih kasnejših političnih potez v luči krepitve moči tretjega rajha pa velja poudariti tudi njegovo stališče do položaja judovske skupnosti, kot ga je izrazil v govoru. Ugotovil je, da je Judov v Prekmurju »vsega 476«, drugod po Sloveniji naj jih ne bi bilo, v vsej Jugoslaviji pa jih je naštel približno 70.000. Obstoj »židovskega vprašanja« v državi je zanikal: »Jugoslavija je izmed redkih držav, katere to vprašanje ne vznemirja. To je najboljši dokaz, da židje pri nas uživajo polno zaščito zakonov, da se židje pri nas tretirajo kot ravnopravni državljani. Vse dobrote zakona se delijo enako židom kakor drugim državljanom, kajpada tudi vse strogosti zakona.« Torej je Korošec jasno podčrtal, da tudi za judovske sodržavljane velja pravna država, česar njihovi rojaki v tretjem rajhu že zdavnaj niso več imeli. Zavedajoč se usode slednjih, ki so iskali pribežališče drugod, pa je tudi jasno zavrnil možnost njihovega priseljevanja v Jugoslavijo: »Nobena država na svetu v današnjih prilikah ne želi, da se ji poveča število njenih manjšin, naj si bo to manjšina jezikovna, verska ali druga.« Po njegovem mnenju naj bi bilo »to v sedanjih prilikah pametno in zelo trezno stališče«. K njegovi treznosti so nedvomno pripomogli tudi nacistični bajoneti, ki so že pol leta Slovencem grozili s Karavank.

Značilno je bilo v tistem času tudi poudarjanje negativnih izkušenj Čehov in Slovakov, ki jih najdemo v tisku slovenskih katoliških narodnjakov. Slovaška politika navezave na Hitlerja očitno v Koroščevi stranki takrat (še) ni uživala naklonjenosti, pri čemer je gotovo imela pomembno vlogo zaskrbljenost, ker so Slovaki morali del svojega ozemlja na vzhodu z nacistično arbitražo odstopiti Madžarski. Dnevnik *Slovenec* je to 4. aprila 1939 pospremil s kratko notico, a z udarnim naslovom: *Slovaška podlegla Madžarom*. Dan kasneje je bila novica še krajša, a ponovno z dramatičnim naslovom: *Slovaška spet ponižana*. Korošec se seveda ni slepil pred tem, kakšna usoda bi lahko doletela Prekmurje, če bi Hitler nadaljeval z izpolnjevanjem želja madžarskega »regenta brez kralja in admirala brez morja« Miklósa Horthyja tudi na račun Jugoslavije.

Sredi decembra 1940, tik pred Koroščevo smrtjo, je Horthy slovenskega državnika odlikoval z *redom ogrske krone I. stopnje*. Korošec je odlikovanje prejel ob podpisu *Pogodbe o večnem prijateljstvu* med Madžarsko in Jugoslavijo, ko je bil v Beogradu na obisku zunanji minister István Csáky. Kdo ve, ali se je Korošec ob tem spomnil na prvo srečanje s Horthyjem v predsobi pisarne cesarja Karla. Takrat je dobil o tem avstro-ogrskem častniku, ki je postal zadnji poveljnik habsburške vojne mornarice, slab vtis, a tudi slednji ni imel o Slovencih dobrega mnenja. Ironija zgodovine je hotela, da je Murska Sobota med madžarsko okupacijo namesto *Koroščeve* dobila *Horthyjevo ulico*. Slovenski narodni voditelj je ostal tudi brez svoje ulice v Mariboru. V rojstnem Sv. Juriju ob Ščavnici pa je dobil svojo ulico, ki je danes sploh edina, šele v samostojni slovenski državi.

Dr. Tamara Griesser Pečar

Lambert Ehrlich

Lambert Ehrlich, duhovnik in koroški Slovenec, je v slovenskem zgodovinopisju zapustil močen pečat, kljub temu pa še ni dobil priznanja, ki bi si ga zaslužil. Osemdeset let je poteklo, odkar ga je 26. maja 1942 malo po osmi uri zjutraj na Streliški cesti v Ljubljani umoril vosovec Franc Stadler - Pepe, ki je slabih pet mesecev pozneje preoblečen v duhovnika ustrelil tudi nekdanjega bana Dravske banovine dr. Marka Natlačena. Ehrlich je vsako jutro imel mašo v Akademskem domu sv. Cirila, katerega ustanovitelj je bil. Vosovec Kamilo Kratochwill - Mile pa je ustrelil Ehrlichovega slučajnega spremljevalca, študenta Viktorja Rojica, ker so ga zamenjali z dr. Cirilom Žebotom, ki je sicer vsako jutro spremljal Ehrlicha k jutranji maši in potem na bližnjo Teološko fakulteto. VOS je Ehrlicha umorila pod lažno pretvezo, da je izdajalec. »Izdajalce« so umorili po tako imenovanem zaščitnem odloku, ki ga je sprejel Slovenski narodnoosvobodilni odbor 16. septembra 1941 in ki je določal hiter, ustni in tajni postopek na nekem tajnem sodišču, ki pa ga dejansko ni bilo. Pritožba ni bila mogoča. Smrtna kazen pa ni grozila samo tistim, ki so dejansko delali za okupatorje, temveč tudi tistim, ki so izven OF delali proti okupatorju. Namen »likvidacij« je bil, odstraniti nasprotnike revolucije in ustrahovati ljudi. Iz korespondence med Zdenko Kidrič, ki je vodila VOS, in Edvardom Kardeljem je razvidno, da je Kardelj delo VOS-a ves čas koordiniral. Najprej so v Slovenskem poročevalcu *objavljali komunikeje, v katerih so žrtve razglašali za izdajalce, po atentatu na Natlačena pa so s tem prenehali, ker so objave negativno vplivale na prebivalstvo in škodovale KPS.*

O »likvidaciji« Ehrlicha so premišljevali že vse od novembra 1941 in to ne samo v vrstah ožjega vodstva KPS. Zaradi daljnosežnih posledic so očitno iskali širši konsens. Sledile so večmesečne razprave o njegovi vlogi in takrat naj bi »likvidaciji« nasprotoval zgolj Edvard Kocbek. Črtomir Nagode, vodja Stare pravde, je v svoj dnevnik zapisal, da so Ehrlich in njegovi stražarji nevarni »zaradi njihovih strahotnih političnih ambicij« (ARS, AS 1931, Nagodetov dnevnik, 24). Po umoru pa Kocbek ni imel nobenega zadržka več. V svoj dnevnik je zapisal:

> Pred seboj vidim mrtvega Ehrlicha, ki sem nekoč tudi jaz z njim mnogo govoril. Kljub svoji vedno hitrejši poti v slovenski fašizem bi zanimivi mož še živel, ko bi nam fašizem ne bil vsilil neizprosne alternative: ali življenje ali smrt /.../ V tako razgibanem obdobju zgodovine se stališče pravnega pojmovanja popolnoma spremeni, postane namreč politično. Menja se v tem smislu, da se posameznikova blaginja zelo ostro podredi blaginji človeške skupnosti. Če je v mirnem času kazensko pravo postavljalo sankcije s stališča osebne človekove blaginje, potem je cilj revolucionarne justice javna, kolektivna blaginja. Pozornost politične justice je obrnjena na ogroženost ljudske skupnosti, ne pa na psihologijo obsojenca. To se pravi, da sme določena človeška skupnost z vso pravico seči po revolucionarnih sankcijah, kadar je njen obstoj ogrožen, posebno kadar bije boj na življenje in smrt. Kdor je v takem stanju odgovoren za kolektivno usodo, ima pravico biti neusmiljen, sme vzeti življenje posamezniku in odkloniti ozire na osebne kvalitete in namene. (*Tovarišija*, Izbrano delo 1, Ljubljana 1972, 41–42)

Pol leta prej, ko je vosovec Edo Brajnik 4. decembra 1941 v Ljubljani na Vodnikovi cesti ustrelil Fanouša Emerja, je v *Slovenskem poročevalcu* 9. decembra izšel komuniké, podpisan z »Informacijski biro OF«, ki je obtoževal Emerja, da je načrtoval umor Ehrlicha na pobudo dveh članov akademskega kluba »Straža«, namreč Franca Casarja in Cirila Žebota, z namenom, da bi te zločine »›bela garda‹ lahko naprtila OF v splošnem in Komunistični Partiji posebej«.

Kdo je bil Lambert Ehrlich, zakaj je tako pomemben za slovensko zgodovino in zakaj je deležen tolikega nasprotovanja? Ehrlich je bil duhovnik, profesor na univerzi, visoko cenjen znanstvenik, duhovni vodja akademskega kluba Straža, predvsem pa je bil velik Slovenec. Kot je napisal Janez Juhant v Ehrlichovi biografiji, je »kot človek, kristjan in duhovnik spodbujal mlade in druge ljudi za samostojno, odgovorno in odprto pot. Moč za to odprtost, ki niti v brezizhodnih trenutkih in položajih ni klonila, je našel v veri« (Janez Juhant, *Lambert Ehrlich – prerok slovenskega naroda*, Celovec-Celje-Gorica-Ljubljana-Medvode, 2022, 453). Danes nekateri iz leve politične opcije v nasprotju z dejstvi trdijo, da obstaja kontinuiteta med NOB in osamosvojitvijo, na drugi strani pa se zamolčijo prizadevanja Ehrlicha za Zedinjeno Slovenijo. Kot citira celo režimski publicist Franček Saje iz Casarjevega dnevnika, stražarja, ki je bil umorjen jeseni 1943, je Ehrlich v pogovoru z banom Natlačenom februarja 1942 vztrajal: »Izhodišče slovenskega programa mora biti samo Slovenija in slovenski narod« (Saje, *Belogardizem*, Ljubljana 1952,152). In pomožni škof Stanislav Lenič je v življenjepisu, ki ga je pod prisilo pisal v zaporu, zapisal: »Priznati moram, da noben mojih vzgojiteljev, ne v gimnaziji ne v bogoslovju, ni znal tako navdušeno govoriti o slovenstvu kot Ehrlich« (Tamara Griesser-Pečar, *Stanislav Lenič. Življenjepis iz zapora*, Celovec-Ljubljana-Dunaj, 1997, 57).

Običajen Slovenec Ehrlicha ne pozna, kar je brez dvoma tudi posledica poučevanja zgodovine v šolah. In če ga pozna, potem le skozi prizmo režimskega zgodovinopisja, ki ga je prikazovalo kot izredno negativno osebnost, za izdajalca, klerofašista, »ideologa avtoritarne korporativistične smeri« itd., povsem pa zamolči njegovo prizadevanje za slovenski narod. Ehrlich je bil znan narodnjak in ocena, da je deloval za okupatorja proti slovenskemu narodu, je več kot absurdna, saj je prav zaradi tega, ker se je jasno postavil na slovensko stran leta 1918–1920 na Koroškem, moral po neuspelem plebiscitu zapustiti svojo koroško domovino. Bil je član Milesove misije, ki je potovala po Koroški, da določi demarkacijsko mejo. Do nje je bil zelo kritičen, ker je po njegovem mnenju prišla na Koroško z že izdelanim načrtom. Prepričan je bil, da Slovenci niso dobili priložnosti, da svobodno izrazijo svoje želje glede meje, ker je misija večino časa preživela v nemško-avstrijskem delu Koroške in imela svoj sedež v Celovcu, kjer so Nemci nadzirali celotni gospodarski, vojaški in pravni aparat. Veliko lažje je torej nemško-koroška stran z misijo komunicirala in razvijala svojo izredno učinkovito propagando. Ehrlich je

bil tudi kot ekspert član jugoslovanske misije na mednarodnih mirovnih pogajanjih v Parizu.

Za Ehrlicha so bili totalitarni režimi – fašizem, nacizem in komunizem – nevarni. Na to je neprestano opozarjal. Ko mu ni uspelo, da bi odšel kot svetovalec slovenskih ministrov z jugoslovansko vlado v tujino leta 1941, se je vrnil v Ljubljano in v začetku septembra predlagal nekdanjemu banu Marku Natlačenu ustanovitev tajne narodne vlade, ki naj bi imela za cilj združeno Slovenijo. Napisal je tudi spomenico *Slovenski problem* in komaj nekaj tednov pred umorom je 1. aprila 1942 poslal Italijanom spomenico, v kateri je ostro kritiziral samovoljne ukrepe okupacijskih oblasti v Ljubljanski pokrajini in opozarjal na težak položaj prebivalstva, ki ga z ene strani stiska nasilje OF, z druge pa italijanske represalije. »Sinteza vseh dogajanj na celotnem slovenskem ozemlju nas sili do sklepa, da je končni cilj vseh kompetentnih faktorjev Osi: popolno uničenje slovenstva kot takega.« Na koncu pa je še predlagal ustanovitev avtonomne varnostne službe. Prav zadnje je bilo – in je očitno za nekatere še vedno, tudi na katoliški strani – sporno. Dejansko pa se je Ehrlich trudil, da bi Slovenci imeli »v primerni obliki tudi upravno oblast oz. morajo biti dejansko pritegnjeni k upravljanju pokrajine«. Že v prvem stavku pod naslovom »Predlogi za izboljšanje trenutne situacije« je navedel, kaj je bilo za njega bistveno: »zajamčiti Slovencem varnost življenja. V to svrho je treba vzpostaviti javno varnost« (ARS, SI AS 1660, Osebni fond Izidorja Cankarja, fasc 7/II). Podobno poročilo je na pobudo škofa Rožmana pisal tudi Svetemu sedežu. Škof Rožman ga je redigiral in po vsej verjetnosti prav sam maja 1942 nesel v Rim.

Ker je bil Ehrlich zelo vpliven v svojem obdobju, je bil nevaren za cilje, ki so si jih komunisti zadali, namreč da speljejo revolucijo in prevzamejo oblast. Sovraštvo komunistov do njega se je začelo že na univerzi. Marca 1931 je bil namreč od ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana imenovan za dušnega pastirja akademikov, kakor so takrat imenovali študente. Že zgodaj je opozarjal »na zablodo in zlobo marksizma-leninizma-stalinizma«. Ehrlich je okoli sebe zbiral posebno aktivne študente iz katoliških akademskih društev, ki so bili vključeni v Akademsko zvezo (AZ) na Univerzi v Ljubljani in jih je združil v študentski misijonski krožek. Kasneje so delovali kot posebna univerzitetna enota Katoliške akcije, »Mihaelova skupina«. S temi študenti je že leta 1930 ustanovil tudi Vincencijevo konferenco za pomoč potrebnim študentom in sam prispeval velik del iz lastnega žepa.

V AZ, ki je bila ustanovljena leta 1924, so bila včlanjena katoliška društva Danica, Zarja, Ciril-Metodovo društvo za bogoslovce, Savica in krščanskosocialistična Borba. V ospredju so bila liberalno usmerjena vsedržavna študentska društva, del mladine pa je bil komunistično usmerjen. Zadnji so novembra 1932 začeli izdajati podtalni list *Rdeči signali* s podnaslovom »revolucionarno glasilo slovenskih študentov«, ki niso napadali samo katoliških študentov, temveč tudi cerkvenega zastopnika AZ profesorja Ehrlicha. Na univerzi pa je delovalo med katoliškimi vrstami tudi križarsko mladinsko gibanje s svojim glasilom *Križ na gori*, pozneje *Križ*, ki je pod vprašaj postavljalo cerkveno avtoriteto, odklanjalo cerkveno hierarhijo in kritiziralo določene cerkvene odredbe. Za Ehrlicha je vse to predstavljalo veliko nevarnost za študente, zato se

je pri svojem delu z njimi osredotočil na prenovo katoliškega gibanja. Kmalu so komunisti in njihovi simpatizerji začeli izgubljati na terenu v katoliških društvih, čeprav so bili številni in so imeli najprej tudi največ odbornikov v AZ. O Ehrlichovi vlogi je Ciril Žebot napisal:

> Prof. Ehrlich je s svojim zgodnjim in vztrajnim opozarjanjem na zablodo in zlobo marksizma-leninizma-stalinizma Komunistični partiji preprečil, da bi po razbitju slovenske koalicije na univerzi januarja 1933 podtalno zavladala nad razcepljenjenimi in na vsiljeno ideološko borbo nepripravljenimi študentskimi društvi. Komunisti so se te važne vloge prof. Ehrlicha zavedali in partijsko vodstvo tega tudi pozneje ni pozabilo. Od tedaj so imeli profesorja prav posebej zaznamovanega. (Žebot, *Neminljiva Slovenija*, Celovec 1988, 69)

Čeprav je bil velik nasprotnik komunizma, ideologiji je nasprotoval iz verskih razlogov, podobno kot njegov koroški rojak škof dr. Gregorij Rožman, ni bil nasprotnik posameznih komunistov. Tako je npr. Borisa Kidriča na prošnjo njegovega očeta rešil iz zapora na Dunaju. Maja 1936 ga je namreč avstrijska policija aretirala in je bil leto dni v zaporu. Potem pa je bil soodgovoren za to, da je VOS Ehrlicha umoril.

Stražarji so sprva nastopili kot posebna skupina Katoliške akcije (KA) na univerzi, kot »Mihaelova skupina«, medtem ko so »Mladci« ob profesorju Tomcu predstavljali KA na srednji šoli. Izdajali so svoje glasilo *Straža v viharju* od 1. novembra 1934 do 4. aprila 1941. Formalno je bila cerkvena organizacija Straža ustanovljena 26. aprila 1936, akademski klub Straža pa na počitniškem tečaju leta 1937. Ehrlich je imel pri tem odločilno besedo, čeprav je bil v formalnem smislu v ozadju. Ko so prvi mladci prišli na univerzo leta 1933, so se po Tomčevem navodilu vpisali v društvo Danica z namenom, da Danico, v kateri so takrat prevladovali krščanski socialisti, počasi prevzamejo. V Zarji pa so prevladovali stražarji. Mladci so najprej sodelovali z Mihaelovo skupino, počasi pa se je začela rivaliteta med KA pod vodstvom profesorja Tomca in pripadniki profesorja Ehrlicha. V prepiru med obema katoliškima organizacijama Mladci Kristusa Kralja in Stražo, ki se v svojih ciljih nista tako zelo razlikovali – obe sta si prizadevali obnoviti življenje v smislu evangelija –, je na škofijski sinodi v Št. Vidu leta 1940 Rožman odločil, da velja organizacija ob Tomcu za edino predstavnico KA. Straža je bila potem pomožna organizacija KA. Napetosti med obema skupinama pa so se nadaljevale tudi v emigraciji.

Idejnih razlik med Tomcem in Ehrlichom ni bilo, zelo pa sta se razlikovala v načinu vzgoje in taktiki delovanja. Mladcem je bilo predpisano, kaj smejo in česa ne, merodajna je bila odločitev vodstva. Stražarje pa je predvsem motilo, da so si mladci lastili zasluge za katoliško obnovo med študenti. Obe organizaciji sta si bili torej zelo podobni v ciljih in odklanjanju komunizma, razlikovali pa sta se v uporabi sredstev. Z razliko od stražarjev se mladci niso smeli politično ali vojaško udejstvovati. Kdor je deloval politično, je prenehal biti član Tomčeve KA, ker je bila ta cerkvena organizacija za laični apostolat. Njihovo orožje proti komunizmu je bilo življenje v skladu s krščanskimi normami. Šele po italijanski kapitulaciji se je to spremenilo. Ehrlich je, kot je zapisal Juhant, »gojil širšo odprtost, ki je primerna za študente« (Juhant, *Lambert Ehrlich*,

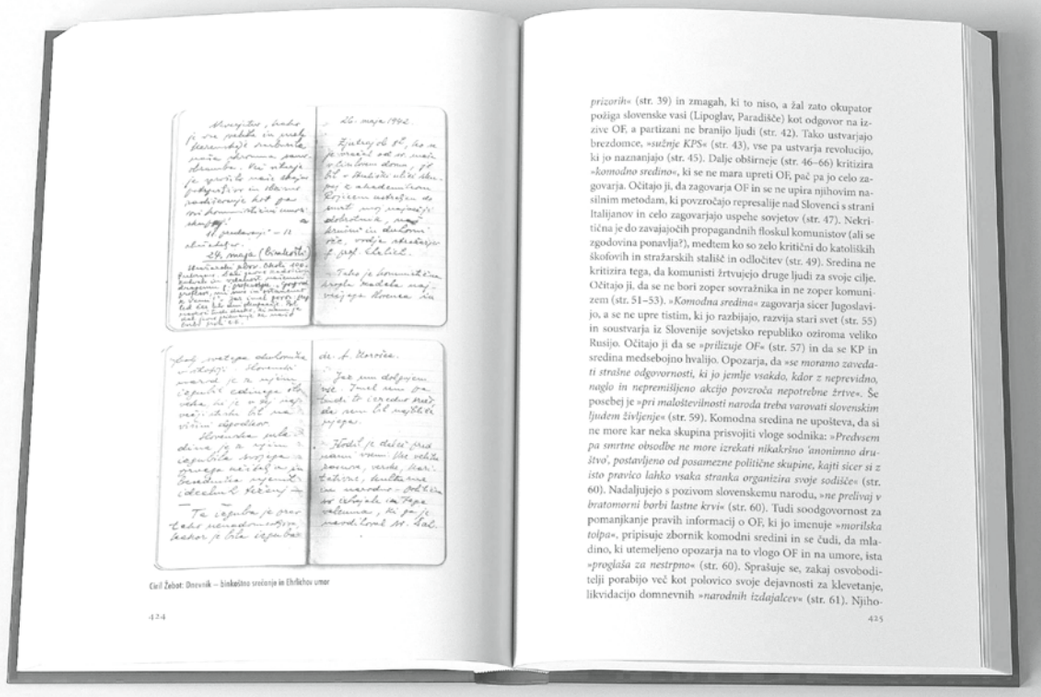
152). Vplival je »na mlade s svojo duhovno, asketsko in odprto osebnostjo in presenetljivo glede na ustaljene predsodke o njem ljudi vzgajal za odprte in dialoške osebnosti« (Juhant, *Lambert Ehrlich*, 155). Želel je ustanoviti močno študentsko organizacijo, ki bi nastopala disciplinirano in z jasno linijo.

Ko je bil Ehrlich umorjen, je bil Rožman v Rimu, zato je Ehrlicha pokopal generalni vikar Ignacij Nadrah. Na grobu je med drugim izjavil:

> Krščanstvo in komunizem sta dva nespravljiva sovražnika. Če zmaga krščanstvo, mora zginiti komunizem; če zmaga komunizem, bo njegova zmaga konec krščanstva. Tega se je profesor Ehrlich živo zavedal, zato je napovedal komunizmu neizprosen boj, ki ga je bojeval z občudovanja vrednim pogumom. To je bilo hudodelstvo in zato je moral umreti« (*Dr. Lambert Ehrlich. Stražar naših svetinj*, ur. R. Čuješ, Antagonish, Nova Scotia, 1992, 302).

»Ljudska oblast« mu je govor na grobu zelo zamerila, zato je po tako imenovani »osvoboditvi« že 14. junija 1945 pristal v zaporu. Do procesa pa potem ni prišlo in je bil septembra spet na prostosti.

Tudi po vojni Ehrlicha tako imenovana »ljudska oblast« ni pustila pri miru. V začetku leta 1946 je oblast pripeljala nemške ujetnike na Žale. Dobili so žganje, potem pa so morali ekshumirati posmrtne ostanke profesorja Ehrlicha, bana Natlačena, študentov Župca in Kiklja – in še nekaj drugih grobov. Trupla so naložili na kamion, odpeljali nekam proti Postojni in jih tam vrgli v neznano brezno. Takratni generalni vikar in kasnejši škof Anton Vovk je v slavnostni pridigi o Kristusovem grobu in vstajenju med drugim rekel: »V vseh časih so bili grobovi rajnih in pokopališča kraj spoštovanja in nedotakljivosti. Le včasih se je zgodilo, da so divje hijene vdrle na pokopališče in razkopale ter oskrunile grobove« (Čuješ, 304).

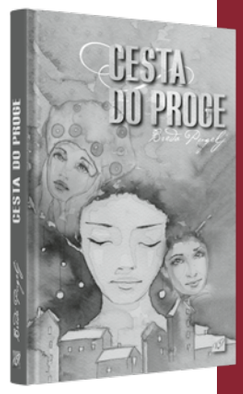

Iz knjige *Lambert Ehrlich – prerok slovenskega naroda*, Celjska Mohorjeva družba, 2022

Breda Pugelj

Cesta do proge

Izid: **julij 2022**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Saška Ocvirk**

VERONIKA

Veronika izpije zadnja dva požirka kave in odloži skodelico. Žlička, ki si je samovoljno prisvojila prostor sredi krožnička, zagrize v tišino. Veronikin pogled se nalepi na dno skodelice, kjer se nabira rjav krog. Žalni venec, ha, se posmehne sama pri sebi. Stop! Nobenih nepotrebnih sentimentalnih metafor. Ampak vseeno je čudno, da še nikoli ni opazila, kako se kava hitro nabira na robu dna. Najbrž so trenutki, ko pač marsikaj vidiš jasneje kot sicer. Vseeno. Ni pomembno.

Pogleda na uro, ki visi na steni nasproti. Kazalca in številčnica so prve trenutke motni kot mlečna luža z blatnimi progami. Oči ji zadnje čase res nagajajo. In niso edine. Potem se oči prilagodijo in mlečna brozga se zbistri. Pol osmih. Dobro. Še … še enajst ur in … ne, minut ne bo štela. Vsekakor pa danes ne sme hiteti. Vse lepo mirno, saj je bolj ali manj vse urejeno. Tistih nekaj malenkosti je pustila namenoma, da se dan ne bo vlekel. In tja ne sme priti prezgodaj. Lahko bi se ravno danes kdo po nepotrebnem znašel tam in jo vprašal, kaj počenja sama tu ob progi, ko se bo kmalu zmračilo. Vsaj tokrat … vsaj tokrat mora teči vse po načrtu. Zadnja priložnost. Ne sme zavoziti.

Vstane. Gre k vratom. Ozre se nazaj k mizi.

Skodelica in krožniček. Pa škatla z mlekom. Vrne se k mizi. Previdno. Pogleda levo roko, stegne prste, skrči prste. Še kar v redu. Črepinj danes res ne bi pometala, ampak posode od zajtrka ne bo pustila nepomite.

Si spet malenkostna? reče nekdo v njeni glavi, ki ga ne pozna, pa ga je kljub temu velikokrat ubogala, ne da bi sama vedela, zakaj.

Nobenih napak. Danes nobenih napak! reče brez glasu. Preveč jih je bilo, majhnih, takih, ki se jih je dalo zakrpati, in velikih, ki so nepopustljivo odločale. O vsem.

Vrne se k mizi in se za trenutek nasloni nanjo. Leva noga nagaja. Z vso težo se poskuša nasloniti nanjo. Brez posebnega uspeha. No ja, na njene muhe se je že navadila. Vzravna se. Potem odnese posodo od zajtrka v pomivalno korito in jo pomije. Sreča, ne krožniček, ne skodelica ji ne zdrsneta iz leve roke. Čeprav je večinoma pozorna, je v zadnjih mesecih kar nekaj stvari končalo v črepinjah. Levica res uspešno posnema nogo pod seboj.

Nekaj mleka je še ostalo. Naj ga zlije ali spravi za zdaj še v hladilnik? Si bo popoldne privoščila še eno kavo? Zakaj pa ne. Paziti mora, da se dan ne bo vlekel.

Potem gre v kopalnico. Domačo haljo obesi na obešalnik na vratih. Pižamo vrže na tla. »Odnesla te bom v smetnjak, ne skrbi, nošena pižama je preveč osebna, da bi se je dotikal kak tujec,« ji mimogrede pojasni.

Kozarec, voda, zobna krtačka …

Je res še vredno … Spet ta nadležni glas.

»Ja. Ja!!! In nehaj jezikati kot zoprn smrkavec! Ta dan naj bo lep.«

Koga hočeš preslepiti? Sebe, jasno.

»Ne bom poslušala! Oglašaš se tako samo takrat, ko je prepozno. Sicer pa ti bo kmalu odklenkalo. Ne bom te več slišala! Ha! Nikoli več!«

In zdaj si domišljaš, da boš zmagala?

»Ja!«

Veronika odločno drgne z zobno krtačko, kot bi z njo lahko izbrisala iz glave vse nepotrebne misli, izpljune vodo z ostanki zobne kreme in splaknjeno krtačko spusti v kozarec. Potem se ozre proti stropu. Bel omet je ponekod razpokan in tu pa tam celo malo odstopa. Vlaga zaradi vročega tuša? »Ubogi strop! Nikoli mu nisem posvečala pozornosti,« se ošvrka, »nikoli pomislila, da mogoče potrebuje nov belež. Zanikrna gospodinja pač!« Odkar se je vselila – pred več kot štiridesetimi leti – pač nikoli ni pogledala gor. Ampak zdaj ni vredno tuhtati o tem. Že kako leto se nekako poslavlja, se opravičuje za vse, kar je šlo narobe … Nepotrebno. Sentimentalno. Brezvezno obujanje spominov. In zdaj se je vsilil še tale razpokani strop? Da bi imela zdaj še zaradi njega slabo vest? Ni govora! Prišli bodo novi stanovalci in tako vse prenovili. »Veseli se, mogoče boš po novem zelen ali celo temno rdeč.«

Soba je urejena. Pospravljena. Nobene razmetane navlake, ne na predalniku ne na mizi pri oknu. Tam so se zadnja leta kopičili papirji okoli računalnika, s katerim nikoli ni sklenila iskrenega prijateljstva in ki zdaj zaprt sameva in se najbrž čudi svoji popolni praznini. Vse lepo pridno izbrisano. Vsi amaterski poskusi, da bi kot literaturo ovekovečila nakopičene stiske postarane oboževalke beletristike, so odleteli nekam v nič, kamor so tudi spadali. Veronika se za trenutek dotakne računalnika s prstom. Naj se mu opraviči? Upam, da te dobi pod prste nekdo, s katerim boš lahko sklenil pristnejši odnos, mu reče v mislih, zadovoljna, da ji besede niso zdrknile z jezika. V zadnjem času se je nekajkrat zalotila, da je nehote na glas nagovorila hladilnik ali ključ, ki ga je založila in ga dolgo iskala, ali krožnik, ki je v črepinjah obležal na tleh, in zvok lastnega glasu jo je vsakokrat zmotil. Ti zidovi so navajeni tišine. Že dolgo.

Veronikin prst potegne po računalniku dvakrat gor in dol, pogled se ustavi na prazni mizi.

Kup papirjev je že nekaj dni v njemu namenjenem kesonu. Nihče jih ne bo izbrskal in bral, o tem je prepričana.

Potem stopi naprej v manjšo sobo, ki je bila od vsega začetka spalnica. Postelja je razmetana in Veronika se tega za hip razveseli. Ta dan se ne sme vleči! Če roke mirujejo, misli potujejo. Ha-ha, le kdo si je to izmislil? Ni važno. Ampak tuhtanja danes ne potrebuje. Je mogoče s pospravljanjem preveč hitela? Vedno je želela imeti stvari pod nadzorom, celo življenje. Povsod, kamor je morala, je prihajala vedno vsaj pet minut prezgodaj, čeprav se še dobro spomni, da je nonico pred sto leti slišala reči, da prave dame vedno pet minut zamujajo. Nekaj let pozneje je pomislila, da se najbrž prave dame nikoli niso vozile z vlaki ali avtobusi. Mogoče pa tudi ta prevozna sredstva menijo, da so nekaj boljšega in imajo zato tolikokrat zamudo? To so dobre misli, si reče

Veronika, ves dan moram misliti samo na take neumnosti. Pravi sistem za današnji dan! In sploh – kdo pa pravi, da bi morala biti »prava« dama? Nonica bi si to želela pa mama mogoče tudi. Vedno jima je poskušala ustreči, vsem je vedno poskušala ustreči. »Bodi pridna!« je stavek, ki ga je kot otrok največkrat slišala. In vtisnil se ji je. Globoko. Mogoče je bilo ravno to narobe. Mogoče ji je zato tolikokrat spodletelo.

Stop. Zdaj so misli zavile v napačno smer! Veronika odločno usmeri pogled proti uri in začne računati. Ure. Minute je spet izpustila.

Sleče domačo haljo, odpre omaro in vzame s police svežo brisačo. Mimogrede ošvrkne temno obleko na stolu, ki jo je pripravila že sinoči. Izbira ni bila težka, njena omara nikoli ni bila natrpana.

Potem se vrne v dnevno sobo. Knjižna polica je skoraj prazna. Ko se je odločila in se začela pripravljati na današnji dan, je začela iskati tiste, ki bi jih s knjigami lahko razveselila. Takoj je seveda pomislila na »svojo« knjižnico, ki to že nekaj let ni bila več. A kadar se je spomnila nanjo, je bila še vedno »njena knjižnica«. Bili sta skoraj nekakšni dvojčici. Prostori, sprva namenjeni trgovini z mešanim blagom, ki so jo – še preden je bil blok sploh do kraja zgrajen – odpisali zaradi na novo načrtovane veleblagovnice v prav tako še ne dograjeni sosednji stolpnici – so dobili napis Podružnična knjižnica, novopečena knjižničarka, ki to še leto dni prej sploh ni hotela biti, pa pogodbo ali dekret, kot so takrat rekli, da bo postala njena prva vodja. Še eno pomlad pred tem je bila zagnana študentka drugega semestra primerjalne književnosti, zdaj pa že mati otročička, ki še pred poldrugim letom ni bil zabeležen v nobenem načrtu. Ne matere ne očeta. Babic pa še najmanj.

Tudi tista mladinska delovna brigada ni bila ravno namenjena oblikovanju nove populacije. Bila je dokaj nepomembna delovna akcija, daleč od slovitih podvigov Brčko–Banoviči, Šamac–Sarajevo in podobnih, o katerih se je na veliko pisalo in govorilo in ki jih je obiskal celo maršal oziroma predsednik zvezne države ter se nasmehljan fotografiral z udarniki, ki se jim je zato gotovo obetala štipendija do zadnjega leta šolanja. Ne, to je bila skromna delovna brigada, ki je gradila strelišče v prestolnici. Brigadirji, ki niso prebivali v soseščini, so tiste tedne prenočevali kar v študentskem domu, saj so bile sobe čez poletje v glavnem proste.

Domoljubno navdušenje za te akcije je bilo takrat že precej mlačno, ampak Veronika se je morala prijaviti. Ko je prišel na šolo poziv, naj se srednješolci, zlasti maturanti prijavijo, je bil sprejet z zadržanim posmehom. Ti časi so vendar minili. Prijavili so se samo slabši dijaki s tihim upanjem, da jim bo to prineslo nekaj prednosti pri vpisu na univerzo ali kako višjo šolo. Veronika je imela drug problem, nikoli čisto jasno izgovorjen, vedno pa dvoumno nakazan, večno navzoč. Črno piko. Nekje na čelu najbrž, saj so očitno vsi – ali pa vsaj mnogi – vedeli zanjo. Sama se je dolgo ni zavedala, saj je v ogledalu ni bilo opaziti, že kot majhna punčka pa je velikokrat začutila, da je nekaj, kar drugi vedo, ona pa ne, a pozneje je bila njen stalni spremljevalec. Njen nevidni tatu. Oče. Oče je izginil, ko so po cestah igrale godbe in zvočniki tulili domoljubne pesmi. Takrat Veronika in njen nono nekaj dni nista šla v park na sprehod, kot sta sicer imela navado, in mislila je, da je oče mogoče s tistimi, ki se tako glasno veselijo, pa ga zato ni domov. Ampak muzika je potihnila, navdušenje je plahnelo, očeta pa ni bilo. Izginil je, izpuhtel v neoprijemljivo besedo in v spomin na velikega moškega, ki jo je pobožal, kadar je prišel iz službe domov, potem pa se takoj posvetil mami in papirjem, ki jih je prinašal s seboj.

Danica Ozvaldič

Krojenje tišine

Izid: **julij 2022**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Saška Ocvirk**

Ob bistrem potoku je mlin

Nihče natančno ne ve, koliko let ti je bilo takrat. Najbrž letnice niso bile tako zelo pomembne, kot se zdijo danes, mnogo desetletij kasneje. Bile so dobre in bile so slabe letine, bila je vojna brez mož pod domačo streho pa stiske po njej in zaradi nje. Potem so se v krepko kmečko zavest pisali dobe in čas. Čas, ki se je neutrudno beležil na njihove skoraj kljubovalne obraze. Kljub sprejemanju od Boga danega namreč nihče ni križem rok čakal na sonce ali dež.

Bil je čas po in čas pred ter seveda čas vmes. In v tem vmesnem času se je moralo zgoditi. V tvojem spominu je ostalo, da si imel štiri leta, in zato se takrat začenja ta pripoved.

Zima 1923. Ledena sled za mlinom je žalosten odsev poletne veličine razigranega potoka. Droben curek si išče pot v zaledeneli strugi, dragocena voda, ki daje družini kruh. Dobesedno. Skromen kruh, hlebec, zaklenjen v kuhinjski kredenci kot v tabernaklju, katerega ključ ima samo atek. Za otroke pomeni potok poletno radost v plavanju ali – za mlajše – skoraj plavanju, pozimi pa v drsanju. Čeprav prepovedanem, ker so čevlji predragocena dobrina in je mamika zelo ponosna, da imate pri vas vsak svoj par. Atek skrbno hrani svinjske kože, iz katerih vam čevljar naredi čvrste čevlje, ki segajo do gležnjev. Odlični so, vendar nikakor ne za zimo, saj se zdi, da voda skoznje teče kot skozi sito. Zato si za drsanje na čevlje navežete stare krpe – ampak tudi teh ni na pretek in se je treba pri drsalnih akrobacijah izmenjavati. Krpo je po vsakem stiku z ledom težje zavezati, vse dokler ne postane tako trda od mraza – pa tudi prstom na rokah se ne godi bolje –, da se je ne da več krotiti.

Iz struge je s pomočjo betonskih kamnov speljana vodna pot do mlinskega kolesa. Pripovedovali so ti, da so ogromne kamne pripeljali z vlakom. Enkrat davno. To je bil dogodek za vso vas. Atek pozimi razbija led v tej narejeni strugi, da bi voda zmogla pot do stop. Vsaj malo, vsaj še kak teden. Reven je ta mlin, ki je odvisen od potoka. Rumena moka, ki se med mlinskima kamnoma sipa v neenakomernih presledkih, je groba. Bogati vozijo v mline, ki jih poganja elektrika. Taki meljejo na fino. Samo pšenico. Tisti, ki prihajajo k vam z vrečami zrnja na hrbtu, o bogatih govorijo s strahom, zato se ti zdi, da se je premožnih treba bati.

Takrat vas je bilo pet. Rozika je prišla še kasneje. Pravzaprav so bili še trije, a o dveh niste nikoli govorili. Nihče od vas. Kot da bi se bali govoriti o prezgodnji smrti, da je ne bi priklicali še nase, ali pa preprosto zato, ker je smrt pač del življenja. Samo štirinajst dni je živel bratec. Se kdo spomni imena? Drugi se je rodil prezgodaj in ga najbrž ni utegnil niti dobiti. Imena. Ne vemo. Ne spomnite se. Bila pa sta fanta. O tem ste si bili vsi edini, ne da bi vedeli, od kod vam ta gotovost. Potlačen spomin najbrž pomeni veliko bolečino, strah pred neznanim. Strah za mamiko, ki slabotna nekaj tednov ni vstala iz postelje in sta samo dekleti smeli k njej. Od izgub si mamika nikoli ni povsem opomogla. Telo je vsaj za silo ozdravelo, duša pa nikoli.

A vrnimo se v januar 1923. Ponoči je vrglo meter snega. Pršiča. Gaz do hleva je bila že shojena – živino je treba nahraniti zgodaj –, do ceste pa ni mikalo nikogar. Tudi prišel ni nihče. Najbrž tudi ne bo. Le zakaj bi? Mlin počiva. Tako kot potok, ki ga žene. Drobna dojenčica v mamikini postelji je sita in mirna. Vsi v mlinu bi v teh zimskih dneh počasi šteli ure, če ne bi ti tako neutolažljivo, žalostno jokal. Že tri dni. In tri noči. Le kaj ti je? Ti vendar ne jokaš. Najbolj vesel in živahen otrok si. Ko padeš, rečeš:

»Nič hudega.«

Ko te muca, naveličana igranja, popraska, se sliši samo: »Sssssssss,« muco spustiš, ji zažugaš in se spet zapodiš za njo.

Tudi ko se na popraskani koži pokažejo kapljice krvi. No, že pomaga, če rano malo podrgneš in ti mamika popihajo po njej. Svojima starejšima sestrama si v veselje in ponos, ko ju spremljaš k nedeljski maši in k večernicam. Vedno si vzameta čas, da te pred odhodom uredita. Pod brado ti privežeta črno pentljo in ti gresta z mokrim glavnikom skozi črne lase, ki silijo vsak v svojo smer. Sestri se s teboj postavljata pred ostalimi vaščani, saj je nedelja redka priložnost, ko se v cerkvi sreča vsa vas. Čisto na koncu si Milika poslini prste in naredi zadnji koder na tvoje čelo. Rad imaš mehke dotike njunih rok in nenehno čebljaš: »Kaj je to, kaj ono, zakaj tisto?«

Zdaj že veš, da med mašo ne smeš spraševati, zato se trudiš, da bi si zapomnil vprašanja in ju z njimi zasuješ na poti domov: »Zakaj je narisan ogenj na stropu, tik nad oknom, zakaj angel nosi v roki vago, kako kdo sploh riše po stenah in stropu, zakaj sta govorili čudno besedo ekumspiritotuo? Pa tisti fantje v belih oblekah z rdečimi ovratniki, so to tudi angeli?«

Največkrat se ti samo smejita in ti obljubita, da boš, ko boš večji, vse razumel. Ampak ti hočeš razumeti zdaj. Hlastaš za odgovori, za katere sestri pravita, da te čakajo nekje v prihodnosti. A zate je prihodnost samo beseda, ki je čisto nič ne razumeš. Posebej slovesno je, kadar je v vasi proščenje, kar se zgodi na dan svetega Jakoba in za veliko noč. Takrat je na trgu pred cerkvijo živ žav. Tekaš med stojnicami z medenjaki, pisanimi sladkimi paličicami in suhim sadjem, se igraš skrivalnice z vrstniki. Včasih dobiš sladko paličico. Tudi od sosedovega ateka, ki te za šalo vrže v zrak in potem spet ujame. Glasno se smeješ, da te v trebuščku zaščemi. Lani te je najbolj pritegnil možakar z veliko črno škatlo na stojalu. Fantje so ga jezili, cukali črno plahto, s katero se je pokril čez glavo, preden je zasvetila močna luč, ki se je mlad par na drugi strani ni prav nič ustrašil in se je čudno nepremično smehljal. Fotografski aparat. Tako ti je rekel možakar za njim. In zaključil: »Enkrat v prihodnosti, ko boš velik …«

Spet prihodnost. Zakaj se te ta beseda tako dotakne? Neučakanost ali slutnja?

Prav zaradi tvoje zvedave, živahne narave tri dni tvojega joka najprej začudi, nato vse v hiši prestraši. Grlo ti žari, bruhaš, telo imaš posuto z izpuščaji, lasje ti zlepljeni visijo čez prepoteno čelo in glava, predvsem glava, boli, boli.

»Bo treba k zdravniku?« se s pogledi sprašujeta mamika in atek.

»Kako?« si odgovarjata z novim nemim vprašanjem.

Že res, da mlin, ki ga je atek dobil v zameno za preužitek po mamikini sestri, Magdičeni vdovi, daje kruh, a denarja nimata. Plačuje se z mericami moke in olja, denarja pa je komaj za davek. Da bi le otrok nehal jokati.

A jok ne mine, kot ne mine ognjemet bolečine v tvoji v glavi. Tako ogromna je, da nobena misel nima prostora v možganih, noben pomilujoč pogled te ne doseže, še pogača, ki jo je mamika spekla zaradi tebe – saj ni nedelja –, ne vzbuja nobenih skomin. Še mamikino naročje te ne more umiriti in potolažiti. Kot da niti želja ni več. Pač. Ena sama kriči v tebi – da bi trpljenje prenehalo.

Potem nenadoma planeš k vratom. Odpreš jih z neverjetno močjo. V hišo veter prinese puhast sneg, ki se kot pajčevina razleze po kuhinji. A samo za hip. Nato izgine. Nežne snežinke ne uspejo pustiti niti sledu. Težka vrata se s tleskom zaloputnejo za teboj. Vsem v toplem prostoru besede, še preden se oblikujejo v vprašaj, od presenečenja zamrejo na ustnicah. Ohromljeni drug drugega iščejo z očmi. Kaj se dogaja? Ti pa si že zunaj. Samo ohlapne pletene nogavice imaš na nogah, desna ti je zlezla pod gleženj in zajela sneg, ki se prilepi na golo nart. Čevljev nisi uspel obuti, čeprav so Micikini in Milikini skrbno zloženi pri vratih. Ciril je pri živini in ima svoje na nogah, tvoji pa so že nekaj dni pod posteljo, v kateri si ležal s slamnjačo čez glavo. Vse odkar te tako neznosno boli. Ne čutiš mraza, ko napol bos tečeš v sneg. Do najvišjega kupa. Potem glavo potisneš vanj. In čakaš. Čakaš, da neha. Da boš umrl in postal angel. Vidiš jih. Prav taki so kot tisti ob straneh oltarja. Toplo jim je in bosi so. Celo brez nogavic, samo s haljico okrog pasu. In smehljajo se. Tisti s kodri čez čelo ti ponudi ročico in stegneš se za njo. Postaja ti prijetno toplo in zaplavaš. Od zgoraj gledaš svoje telo v snegu in zdi se ti tuje.

Nenadoma pa te druga sila potegne proč.

Nekdo vzame tvojo glavo v naročje in plavaš nazaj. Bolečina postaja drugačna, iztrgana, za teboj. Lovi te, a ti letiš proč in ves mehak si. Ena sama misel ti zapleše skozi možgane in plane iz ust: »Mamika!«

Iz lebdenja te divje iztrga dvoje krepkih atekovih rok.

»Franček, moj bog.«

Nad njim se k tebi sklanja mamika. Povsem tiha je. Kot da je nehala dihati. Iz njenih zenic naravnost vate sije strah in skrb in nekaj neskončno milega. Ljubezen. Veš, da je podobi tako ime, čeprav besede še ne poznaš. Je to tisto, zaradi česar je mamika posebna? Ta njen pogled?

Skozi priprte trepalnice vidiš, kako se v atekovih očeh temno lesketa steklo. V svojem otroškem srcu se začudiš, da si zaznal ob silni bolečini še nekaj drugega. Bolečina! Bolečina? Bolečiiinaaa?

O bolečini, Franček, 1923:
Sneg, ki kriči.
Mamika s tistim pogledom
in atek s slutnjo solze …

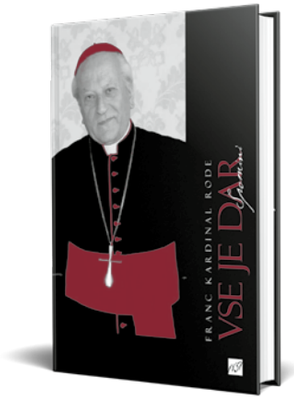
Franc Rode

Vse je dar

Spomini

Izid: **maj 2022**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **dr. Tanja Ozvatič**

POD JUŽNIM KRIŽEM 1948–1956

/…/ Moje resnično življenje se je začelo pri petnajstih. Tedaj sem se prebudil. Doživljal sem trenutke brezmejne evforije, pijan od sreče bivanja. Prevzela me je živa zavest mojega bitja. Vse je bilo življenje, neustavljivi tok svete reke bivanja, življenjski zagon, ki je vse lomil pred seboj. Izginila je meja med mogočim in nemogočim. Čas se je ustavil na slovesni sedaj. Čutil sem se neizmerno svobodnega. Imel sem se v posesti. Bil sem. Močno, bogato, postavljen v večni sedaj. *»Interminabilis vitae tota simul et perfecta possessio,«* kot pravi Kasiodor.

Ko sem se zaznal kot JAZ v svoji bivanjski enkratnosti, sem hkrati odkril naravo, ne evropsko, tako umirjeno in domačo, temveč divjo, razkošno, nevarno, zapeljivo, temačno in lascivno. Kakšna globinska vez z naravo, ko sem v poletni vročini plaval v podivjanih vodah reke Rio Tercero ali, samotar, hodil po pampi z lovsko puško, iščoč lahek plen. Nikoli ne bom pozabil skupinskega izleta nekega 21. septembra – *el dia de la primavera* – ob srebrnih vodah reke Paraná, po poteh, obdanih s plezalkami s svojim blagim, ponižnim vonjem, in nenadnega srečanja s skupino deklet. Zmagoslavje čiste mladosti. Niti druge pomladi, ko sem na semeniškem vrtu komponiral *Ples gozdnih vil* in me je obdajal opojen vonj belega in nežno rožnatega cvetja, ki je napovedovalo bogato jesen s pomarančami in limonami. Niti brezmejne polnosti bivanja, ko sem proti večeru, ko so mušice izvajale svoj monotoni obredni ples, v zadnjih odtenkih svetlobe jezdil po pampi proti umirajočemu soncu. V vseh teh izkustvih se je v meni dogajalo nekaj neizraznega: dojemanje širine, globine, bogastva, čudežne radosti bivanja.

Toda v meni je tudi nekaj umiralo: vera, ki sem jo podedoval od prednikov. Ko sem se ovedel samega sebe in svoje enosti z naravo, se je obraz živega Boga v meni zasenčil. Polagoma sem se miselno oddaljeval od krščanstva in se navduševal nad v tistih letih modnim eksistencializmom. Stari zlom, ki se je pojavil v moji zavesti, ko smo izgubili dom in domovino, občutje

nerealnosti in praznine begunskih let, breme izkoreninjenosti, ki me je spremljalo vsa ta leta, so v tem kritičnem obdobju pokazali vso svojo uničujočo moč. Vendar moj eksistencializem ni bil defetističen. To je bil upor proti smrti, napad bitja proti niču, ki me je ogrožal. Kako? S slavo. Vsa moja življenjska filozofija se je skrčila na prepričanje: *Lo único que nos salva es la grandeza*. Edino, kar nas rešuje (pred ničem), je veličina. Ustvariti znamenita dela na katerem koli področju, pustiti za seboj spomin velike ustvarjalne osebnosti, biti ponos in čast svojega naroda – to naj bi bila *grandeza*. Osebno sem sanjal, da bom postal slaven glasbenik, skladatelj. Veliko energije sem vložil v študij teorije harmonije, kontrapunkta (do instrumentacije nisem nikoli prišel) in medtem komponiral. A realnih možnosti ni bilo. Tako sem moral po letih priznati, da na tem področju in pod danimi pogoji ne bom ustvaril nič velikega. Priznal sem, da sem ubog in da je slava zgolj slepilo proti obupu. Potrebno je bilo ubrati drugo pot. Tedaj sem srečal Guardinija. A o tem kasneje. /.../

LAŽ IMA DOLGE NOGE

Poleg brezjanskih pridig na veliki šmaren so prva leta precej hrupa povzročala tudi moja predavanja po raznih krajih Slovenije: Koper, Ljubljana, Maribor, Domžale in drugje. Vabila so največkrat prihajala od skupin katoliških laikov, dvorano so napolnili v glavnem verniki, *a priori* naklonjeni mojemu sporočilu. Med njimi sem se torej počutil kot doma, nastopil sem sproščeno, bil sem rahlo ironičen, veselo izzivalen, zlasti v debati po predavanju. Publika, ki so ji pol stoletja vsiljevali marksistični ateizem, je z olajšanjem sprejemala krščanski pogled na svet. Naravnost sem tudi povedal, kaj verni pričakujemo v novi državi, in opozoril na nerešena vprašanja. Večeri so se običajno končali v veselem razpoloženju krščanske samozavesti. V dvorani pa niso bili samo dobronamerni poslušalci. Skrivna sila, ki je obvladala slovensko javnost prek medijev, je poskrbela, da je bil vselej navzoč časnikar z natančno nalogo: razbiti pozitivni vtis predavanja, tudi za ceno potvarjanja ali pomanjkljivega navajanja mojih besed. Tako so med ljudmi uveljavljali lažno podobo o predavatelju in njegovih izjavah. Dva primera.

Legenda o nemških ovčarjih

18. januarja 1999 sem imel v Kopru predavanje o vlogi Cerkve v sodobni družbi. Uvodoma sem poudaril, kar je splošno sprejeto v svetu kulture, da je namreč krščanstvo postavilo temelje za razvoj demokracije v Evropi. »Demokracija se je rodila na tleh, ki so bila prepojena s krščansko miselnostjo, iz krščanskega humusa,« je dejal Jacques Maritain. Ustavil sem se pri sedmem členu slovenske ustave in zavrnil napačno razlago, češ da ločitev države in Cerkve pomeni izločitev slednje iz javnosti. To pomeni samo, da v Sloveniji ni državne religije. »Tam, kjer se interesi države in Cerkve stikajo – skrb za revne, prizadete, vzgoja mladih –, pa naj za skupno dobro Cerkev in država sodelujeta.«

Največ pozornosti sem namenil šoli: »Šole, kakršno nam ponuja minister Gaber, ne sprejemamo, je ne moremo sprejeti, je nikoli ne bomo sprejeli.

Tako šolo, ki ne vzgaja, bomo po demokratični poti zrušili ob prvem trenutku, ko bo to mogoče,« sem dejal in požel bučen aplavz. Vnela se je živahna debata. Seveda sem se zavzel za šolo, ki izobražuje, a hkrati tudi vzgaja. Spomnil sem se izjave izpred nekaj let, ko je minister Rupel – imena nisem izgovoril – na televiziji zavračal koncept take šole, češ »to bi bila kot dresura nemških ovčarjev«. Odločno sem se postavil proti takemu stališču. Kako more nekdo primerjati vzgojo mladine z dresuro psov?

In kaj je dan zatem o predavanju prek medijev izvedela javnost? Da sem slovensko šolo primerjal z dresuro nemških ovčarjev! Kako je mogel Boris Šuligoj v *Delu* napisati kaj takega? Saj tu ni nobene logike. Zavzel sem se za šolo, ki vzgaja za vrednote, nekdo pa to zavrača, ker ga spominja na dresuro ovčarjev. Javnost je bila, nasprotno, obveščena, da sem slovensko šolo primerjal z dresuro nemških ovčarjev, in temu primerno reagirala.

Komentator *Dnevnika* je zapisal, da sem v Kopru »prestopil vse meje olike in demokratičnega bontona«. Podobno so moj nastop – na podlagi Šuligojevih lažnih informacij – ocenjevali drugi levi mediji. Dne 1. februarja 1999 se je oglasil tudi Izvršilni odbor Sindikata vzgoje, izobraževanja in znanosti in zahteval, da se opravičim za (ne)izrečene besede v Kopru:

> Osupli prebiramo stavke, ki jih je izrekel ljubljanski nadškof in metropolit dr. Franc Rode v dvorani koprskega gledališča. Dr. Rode je strokovno in odgovorno delo, ki ga učitelji in učiteljice opravljajo in ga bodo opravljali v naših šolah, primerjal z dresuro za nemške ovčarje. Ta primerjava je za slovenske učiteljice in učitelje skrajno žaljiva. Izvršilni odbor Sindikata vzgoje, izobraževanja in znanosti ob tej izjavi odločno protestira. IO SVIZ od ljubljanskega nadškofa in slovenskega metropolita pričakuje, da se bo slovenskim učiteljicam in učiteljem opravičil za izrečene besede.

Naslednji dan, 2. februarja 1999, je vodja Tiskovnega urada Slovenske škofovske konference dr. Janez Gril v imenu slovenskih škofov objavil protestno noto:

> V zvezi s pozivom Izvršilnega odbora Sindikata vzgoje, izobraževanja in znanosti (SVIZ) nadškofu in metropolitu dr. Francu Rodetu, naj se zaradi svojih trditev na predavanju v Kopru učiteljem opraviči, in v zvezi z drugimi medijskimi napadi na nadškofa daje Tiskovni urad SŠK naslednje pojasnilo:
>
> Ljubljanski nadškof in metropolit dr. Franc Rode je v koprskem gledališču 18. januarja predaval o vlogi Cerkve oziroma religije v družbi, po predavanju pa odgovarjal na vprašanja udeležencev. V zvezi z vzgojo za vrednote je povzel misel znanega nemškega filozofa, da demokratična družba živi od vrednot, ki jih sama ni sposobna proizvajati, ampak jih dobiva od drugod. Te dajejo družina, Cerkev, skupnost. Pri tem je obžaloval, da koncept naše šole zavrača vsako vzgojo k vrednotam, za dokaz pa navedel izjavo nekoga, ki je šolsko vzgojo za vrednote označil z besedami: »To je dresura za nemške ovčarje.« Nadškof Rode je torej samo citiral misel iz polemike o šolski vzgoji za vrednote, kjer je le-ta bila zavrnjena z besedami, da je dresura nemških ovčarjev. Takšna vsebina nadškofovih

besed je nedvoumno razvidna iz prepisa video kasete, ki jo hrani Klub krščanskih izobražencev iz Kopra.

Iz tega je jasno, da je bilo v tej točki poročilo Borisa Šuligoja (*Delo*, 20. januarja) povsem sprevrženo in potvorjeno. Gre torej za popolnoma nasprotno in neresnično poročilo, hkrati pa za nedopustno in nemoralno zavajanje javnosti ter žaljivo in krivično obdolžitev nadškofa.

Takšno zavajajoče in senzacionalistično obveščanje javnosti je spodbudilo vrsto zelo krivičnih komentarjev v drugih javnih glasilih in grobih napadov v javnosti na osebo nadškofa. Očitno je takšnemu medijskemu pogromu nasedel tudi Sindikat vzgoje, izobraževanja in znanosti, ki od nadškofa zahteva, naj se opraviči, ker je »strokovno in odgovorno delo, ki ga učitelji in učiteljice opravljajo in ga bodo opravljali, primerjal z dresuro za nemške ovčarje«.

Tiskovni urad SŠK zato kar najostreje protestira proti takšnemu načinu poročanja in zavajanja javnosti, blatenja ljudi in ustanov, ki jih predstavljajo. Z zaskrbljenostjo ugotavlja, da pri tem ne gre samo za posamezni primer, temveč za bolj ali manj stalno prakso, ki še najbolj spominja na nekdanje naročene partijske linče. To pa je ravnanje, ki ne sodi v demokratično družbo, temveč v ropotarnico preživelih totalitarnih režimov. Tiskovni urad upravičeno pričakuje, da se bodo časnikarji in komentatorji nadškofu dr. Rodetu opravičili za krivične obtožbe.

Dne 29. februarja 1999 je Branko Gradišnik v *Delu* postavil piko na i:

> V *Mladini* magnetogram tistega dela Rodetovega koprskega nastopa, ki se nanaša na nemške ovčarje. Zdaj ko imam pred seboj tudi uvodne stavke, vidim, da je vesoljna slovenska javnost dejansko že zideologizirana do te mere, da se kulturni boj lahko začne. Se pravi, priča smo tipičnemu pojavu samozaslepljenosti, kjer novinarji, komentatorji in celo naši najboljši pamfletisti v besedilu, ki izreka A, vsi po vrsti razbirajo Ž oziroma popolno nasprotje izrečenemu – pač v skladu z notranjo logiko ideologije, ki je namenjena kontroli – zavračanju ali sprejemanju informacij.

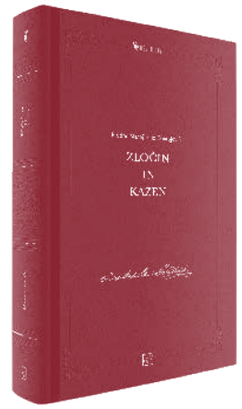
Opravičila ni bilo in ga nisem pričakoval, legenda o »nemških ovčarjih« pa je šla svojo pot in se prek časopisov in televizije razširila med ljudmi. Še leta 2009, ko sem bil že pet let odsoten iz Ljubljane, mi je v *Dnevniku* 19. avgusta Vlado Miheljak očital tiste izmišljene »ovčarje«. S to lažno zgodbo so pravzaprav hoteli preusmeriti pozornost od resničnih problemov, namesto da bi odprli trezno, odgovorno debato v smeri slovenske šole pod ministrom Gabrom. In tako ta šola že dvajset let usodno vpliva na slovensko mladino, kroji njeno miselnost in ustvarja kulturne sirote, ko jo pusti v nevednosti o temeljih krščanske civilizacije. S tem ne odstopa samo od standarda večine držav zahodne Evrope, ampak je izjema celo med nekdanjimi republikami jugoslovanske federacije, kot je dokazal dr. Matej Pavlič v svoji disertaciji leta 2018.

Ubogi, nesrečni Boris Šuligoj! Pred tem incidentom sem ga nekajkrat srečal in nisem dobil slabega vtisa. Kako si je mogel dovoliti tako novinarsko nesramnost? Od takrat se me je izogibal in se nisva več videla. Je že vedel, zakaj.

Fjodor Mihajlovič Dostojevski

Zločin in kazen

Izid: **junij 2022**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedel: **Marjan Poljanec**
Uredil: **Jernej Kusterle**

PETI DEL: četrto poglavje

Čeprav je Raskolnikov med govorjenjem gledal Sonjo, si ni več delal skrbi, ali ga razume ali ne. Vročica ga je popolnoma zgrabila. Bil je v nekakšnem mračnem zanosu. (Res, že predolgo se ni z nikomer pogovarjal!) Sonja je uganila, da je ta mračni katekizem postal njegova vera in zakon.

»V tistem trenutku sem spoznal, Sonja,« je zanosno nadaljeval, »da je oblast dostopna samo tistemu, ki si upa skloniti se in jo pobrati. Pri tem gre samo za nekaj: samo *upati si* je treba! Tedaj sem se prvič v življenju domislil nečesa, česar se ni pred menoj še nihče domislil! Nihče! Jasno kakor sonce se mi je nenadoma pokazalo, da si ni doslej še nihče upal in da si nihče ne upa, ko se srečuje s tem nesmislom, zgrabiti kratko in malo vse to za rep in poslati k vragu! Meni se je zahotelo *upati si* in sem ubil … Samo upati si me je zamikalo, Sonja, to je ves vzrok!«

»O, molčite, molčite!« je kriknila Sonja in plosnila z rokami. »Od Boga ste se odvrnili, pa vas je kaznoval in vas predal hudiču!«

»Saj res, Sonja, ko sem ležal v temi in se mi je vse to prikazovalo, me je najbrž skušal hudič, a?«

»Molčite! Ne posmehujte se, bogokletnik! Ničesar, prav ničesar ne razumete! O mojbog! Ničesar, ničesar ne bo razumel!«

»Molči, Sonja, sploh se ne posmehujem, saj sam vem, da me je zapeljal hudič. Molči, Sonja, molči!« je ponavljal mračno in vztrajno. »Vse vem. Vse to sem že premislil in premozgal, ko sem ležal takrat v temi … Vse to sem predebatiral sam s seboj, do zadnje malenkosti, in vem vse, vse! In kako sem se takrat naveličal vsega tega blebetanja! Vse sem hotel pozabiti in začeti vse znova, Sonja, in nehati blebetati! In ali res misliš, da sem šel tja kakor bedak, brezglavo? Šel sem kakor bister človek in prav to me je pogubilo! In ali misliš, da na primer nisem vedel vsaj tega, da pravzaprav niti nimam pravice imeti oblast, če se kar naprej sprašujem, ali imam pravico imeti oblast. In če si zadam vprašanje, ali je človek uš, potem človek najbrž ni uš *zame*, ampak je uš za tistega, ki na to še pomisli ne in ki si na svoji poti ne zastavlja vprašanj … Če sem se toliko dni mučil s tem, ali bi Napoleon to storil ali ne, sem torej jasno čutil, da nisem Napoleon … Prestal sem vso muko vsega tega blebetanja, Sonja, in sem se je hotel znebiti enkrat za vselej: hotel sem ubiti brez kazuistike, Sonja, ubiti zaradi sebe, samo zaradi sebe! Pri tem nisem maral

lagati niti samemu sebi! Nisem ubil zato, da bi pomagal materi – to je neumnost! Nisem ubil zato, da bi postal dobrotnik človeštva, potem ko pridobim sredstva in oblast. Neumnost! Ubil sem kratko in malo zaradi sebe, zaradi samega sebe: v tistem trenutku mi je bilo najbrž vseeno, ali bom postal dobrotnik kogar koli ali pa bom vse življenje kakor pajek lovil vse ljudi v svojo mrežo in vsem izsesaval žive sokove. In predvsem nisem potreboval denarja, Sonja, ko sem šel ubijat; bolj kakor denar sem potreboval nekaj drugega … Zdaj vse to vem … Razumi me: če bi šel po isti poti, umora mogoče ne bi ponovil nikoli več. Moral sem zvedeti nekaj drugega, nekaj drugega me je napeljalo k temu: takrat sem moral ugotoviti, in to čim prej, ali sem uš kakor vsi ali sem človek. Bom zmogel prestopiti mejo ali je ne bom zmogel? Si bom upal skloniti se in pobrati ali ne? Ali sem trepetajoče bitje ali pa *imam pravico* …«

»Ubijati? Ubijati da imate pravico?« je Sonja plosnila z rokami.

»Eh, Sonja!« je razdraženo vzkliknil in ji že hotel nekaj ugovarjati, a je zaničljivo obmolknil. »Ne segaj mi v besedo, Sonja! Hotel sem ti dokazati samo nekaj: da me je takrat pripeljal tja hudič, nato pa mi je dal vedeti, da nisem imel pravice hoditi tja, ker sem prav takšna uš kakor vsi! Ponorčeval se je iz mene, zato sem zdaj tudi prišel k tebi! Sprejmi gosta! Ali bi bil prišel k tebi, ko ne bi bil uš? Poslušaj: ko sem šel takrat k starki, sem mislil samo *poskusiti* … Da boš vedela!«

»In ste jo ubili! Ubili!«

»A kako sem jo ubil? Mar tako ubijajo? Mar hodijo ubijat tako, kakor sem takrat šel jaz? Nekoč ti povem, kako sem šel … Sem mar ubil staruho? Sebe sem ubil, ne staruhe! Sebe sem fental, na mah in za večno! Tisto staruho pa je ubil hudič, ne jaz … Dovolj, dovolj, Sonja, dovolj! Pusti me,« je nenadoma zavpil v krčeviti tesnobi, »pusti me!«

Oprl je komolce na kolena in si z rokami stisnil glavo kakor s kleščami.

»Kakšno trpljenje!« se je iztrgal Sonji bolesten krik.

»No, povej mi, kaj naj zdaj naredim,« je vprašal, ko je nenadoma vzdignil glavo in jo pogledal z obrazom, nakazno spačenim od obupa.

»Kaj naj narediš?« je vzkliknila in nenadoma poskočila z mesta. Oči, dotlej polne solz, so se ji naenkrat zaiskrile. »Vstani!« (Zgrabila ga je za ramo; vzdignil se je in jo skoraj zaprepadeno pogledal.) »Takoj zdaj, ta hip, pojdi in se postavi na križišče, prikloni se in najprej poljubi zemljo, ki si jo oskrunil, potem pa se prikloni vsemu svetu, na vse štiri strani, in povej vsem jasno in glasno: ›Ubijal sem!‹ Tedaj ti Bog spet pošlje življenje. Boš šel? Boš šel?« ga je spraševala vsa drgetajoča, kakor da ima napad, mu krepko stiskala roke in upirala vanj vroč pogled.

Začudil se je in kar ostrmel nad njenim nenadnim navdušenjem.

»Govoriš o katorgi, Sonja? Se moram mar ovaditi?« je mrko vprašal.

»Sprejeti trpljenje in se z njim odkupiti, to moraš!«

»Ne! Ne grem k njim, Sonja.«

»Kako pa boš živel, kako? S čim boš živel?« je vzkliknila Sonja. »Je to zdaj sploh mogoče? Kako boš govoril z materjo?« (O, kaj bo zdaj z njima, kaj?) »A kaj sploh govorim! Saj si mater in sestro tako že zavrgel. Saj si ju že zavrgel … O mojbog!« je kriknila, »saj vendar ve vse to že sam! No, kako boš preživel brez človeka ob sebi? Kaj bo zdaj s teboj?«

»Ne bodi otročja, Sonja,« je tiho spregovoril. »V čem sem kriv pred njimi? Zakaj naj grem k njim? Kaj naj jim rečem? Vse to je samo videz … Sami

iztrebljajo na milijone ljudi in vidijo v tem celo vrlino. Sleparji so in barabe, Sonja! Ne grem k njim. In naj mar rečem, da sem jo ubil, denarja pa si nisem upal vzeti, ampak sem ga skril pod kamen?« je dodal s pikrim nasmeškom. »Potem se mi bodo samo smejali in govorili: ›Bedak je, da ni vzel. Strahopetec in bedak!‹ Ničesar, ničesar ne bodo razumeli, Sonja, tudi niso vredni, da razumejo. Čemu bi hodil? Ne grem. Ne bodi otročja, Sonja …«

»Do smrti se boš izmučil, do smrti,« je ponavljala in v obupni prošnji stegovala roke k njemu.

»Mogoče sem se še očrnil,« je pripomnil mračno in kakor v zamišljenosti, »mogoče sem še človek, ne pa uš, in sem se prehitro obsodil … Še se bom upiral.«

Ošaben nasmeh mu je zaigral na ustnicah.

»Prenašati takšno muko! In to vse življenje, vse življenje!«

»Navadil se bom,« je odvrnil mrko in zamišljeno. »Poslušaj,« je začel čez čas, »zadosti je bilo jokanja, čas je za resne stvari: prišel sem ti povedat, da me zdaj iščejo, lovijo …«

»Ah!« je prestrašeno kriknila Sonja.

»No, zakaj si kriknila? Sama želiš, da grem na katorgo, zdaj si se pa ustrašila? Samo, glej: ne dam se jim. Še se spoprimem z njimi in ne bodo nič opravili. Nimajo pravih dokazov. Včeraj sem bil v veliki nevarnosti in sem mislil, da je že po meni; danes pa se je stvar popravila. Vsi njihovi dokazi imajo dva konca, se pravi, njihove obtožbe lahko obrnem v svoj prid, razumeš? In jih tudi obrnem, kajti zdaj sem se naučil … Zaprli pa me najbrž bodo. Da ni bilo nekega naključja, bi me bili mogoče zaprli že danes, sicer pa me danes najbrž še lahko zaprejo … Samo to ni nič takega, Sonja: nekaj časa bom notri in me izpustijo … ker nimajo namreč niti enega pravega dokaza in ga tudi ne bodo imeli, dam ti besedo. S tem, kar imajo, pa človeka ne morejo poslati v Sibirijo. No, dovolj o tem … Samo toliko, da boš vedela … S sestro in materjo bom skušal narediti tako, da ne bosta verjeli in se ne bosta prestrašili … Sicer pa je sestra zdaj preskrbljena … mati potemtakem tudi … No, to je vse. Sicer pa bodi previdna. Me boš obiskovala, ko bom v zaporu?«

»O, bom, bom!«

Sedela sta drug zraven drugega žalostna in potrta, kakor da ju je vihar sama odvrgel na pusto obalo. Gledal je Sonjo in čutil, kako ga njena ljubezen vsega prežema, a čudno: nenadoma mu je postalo težko in hudo, da ga tako ljubi. Da, to je bil čuden in grozen občutek! Ko je šel k Sonji, je čutil, da je v njej ves njegov up in njegova rešitev; mislil je, da bo odložil vsaj del svojih muk, zdaj pa, ko ga je sprejela z vsem srcem, je naenkrat začutil in se zavedel, da je neprimerno nesrečnejši kakor prej.

»Sonja,« je rekel, »rajši me ne obiskuj, ko bom v zaporu.«

Sonja ni odgovorila, jokala je. Preteklo je nekaj minut.

»Imaš križec?« je nenadoma vprašala, kakor da se je pravkar spomnila.

Najprej ni razumel vprašanja.

»Nimaš ga, kajne? Vzemi tega, cipresov je. Jaz imam še enega, bakrenega, Lizavetinega. Zamenjali sva, ona mi je dala križec, jaz pa njej podobico … Zdaj bom nosila Lizavetinega, tega pa dam tebi. Vzemi ga … moj je! Moj je!« je moledovala. »Skupaj bova trpela, skupaj bova tudi nosila križ!«

Fjodor Mihajlovič Dostojevski

Zimski zapiski o poletnih vtisih

Izid: **junij 2022**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedla: **dr. Urša Zabukovec**
Uredil: **Jernej Kusterle**

Peto poglavje: Báal

Ja, Pariz je čudovito mesto. In kakšen komfort, koliko različnega udobja za tiste, ki imajo do njega pravico, in spet – kakšen red, kakšno, če se lahko tako izrazim, *zatišje reda*. Ves čas se vračam k temu redu. Ampak res: še malo, pa se bo Pariz, mesto z milijonom in pol prebivalcev, sprevrgel v nemško profesorsko mestece, okamnelo v zatišju in redu, recimo v nekakšen Heidelberg. Vse kaže na to. Zakaj ne bi bil mogoč Heidelberg velikanskih razsežnosti? Kakšna urejenost! Ne razumite me narobe: ne gre toliko za zunanjo urejenost, ki je minimalna (relativno, seveda), bolj gre za veličastno notranjo, duhovno urejenost, ki izvira iz globin duše. Pariz se oži, in to hote, z ljubeznijo se zmanjšuje, z ginjenostjo krči. London je v tem smislu nekaj čisto drugega. V Londonu sem bil vsega skupaj osem dni, a se je s svojo zunanjostjo, s širokimi razgledi, s samosvojimi, neenoličnimi razporeditvami zasidral v mojih spominih. Vse je tako velikansko in izrazito samosvoje. Ta samosvojost nas lahko celo zavede. Vsaka ostrina, vsako protislovje se prilagaja svojemu nasprotju, trmasto gresta z roko v roki, si nasprotujeta, a se obenem, vsaj na videz, nikakor ne izključujeta. Vse to se očitno trmasto bori zase in živi po svoje in si nekako ne hodi v zelje. A vseeno se tudi tu odvija vztrajen, slep in že zastarel boj, boj na življenje in smrt, boj vsesplošno zahodnega individualnega načela z nujnostjo nekakšnega sobivanja, z nujnostjo stvaritve nekakšne skupnosti, organizacije enega in edinega mravljišča: četudi mravljišča, samo da se nekako organiziramo in ne požremo drug drugega – sicer nam grozi, da postanemo ljudožerci! V tem smislu tam lahko opazimo isto kot v Parizu: isto obupano težnjo po tem, da bi iz obupa pristali na *status quo*, da bi popolnoma izkoreninili lastne želje in upe, prekleli svojo prihodnost, v katero morda niti sami pionirji napredka ne zmorejo več verjeti, in se poklonili Baalu. Naj vas ta napihnjen slog, prosim, ne zavede: vsega tega se jasno zavedajo le najbolj razviti, nezavedno nagonsko pa se to izraža v dejanjih širših množic. Buržuj, denimo v Parizu, je zavestno skoraj zelo zadovoljen in prepričan, da mora tako tudi biti, in vas je pripravljen celo mahniti, če boste podvomili o tem, da mora tako pač biti, mahnil vas bo, ker se kljub svoji domišljavosti še vedno nekoliko boji. V Londonu je sicer enako, čeprav mesto ponuja široke, osupljive prizore. Že na zunaj je to čisto nekaj drugega kot Pariz. To

kot morje nezaobjemljivo mesto, ki je dan in noč v pogonu, to škripanje in cviljenje avtomobilov, te železnice, speljane nad hišami (kmalu bodo tudi pod njimi), ta drzna podjetnost, ta navidezni nered, ki je v svojem bistvu kar najvišji buržoazni red, ta zastrupljena Temza, ta zrak, prežet s črnim premogom, ti čudoviti trgi in parki, ta strašna mestna zakotja, kot je Whitechapel s svojim napol golim, lačnim in podivjanim prebivalstvom, ta City s svojimi milijoni in svetovno trgovino, ta Kristalna palača, ta svetovna razstava … Ja, razstava je osupljiva. Prav čutite lahko to strahotno moč, ki je vse te ljudi z vsega sveta združila v eno čredo; zavedate se velikanske misli; čutite, da je tu že nekaj doseženo, da je tu zmaga, vrhunec. Skoraj se začnete nečesa bati. Tudi če ste še tako neodvisni, se začenjate nečesa bati. Mar ni to v resnici doseženi ideal, razmišljate, ni to že konec? Mar ni to res že »ena čreda«? Bom moral čisto zares sprejeti to kot nesporno resnico in dokončno obnemeti? Vse to je tako veličastno, zmagoslavno in ponosno, da vam kar jemlje sapo. Gledate te sto tisoče, te milijone ljudi, ki se z vsega sveta pokorno stekajo sem – ljudi, ki prihajajo z eno samo mislijo, ki se tiho, vztrajno in molče gnetejo v tej ogromni palači, in čutite, da se je tu zgodilo nekaj dokončnega – zgodilo in izpolnilo. To je nekakšna biblična podoba, nekaj o Babilonu, nekakšno preroštvo iz *Razodetja*, ki se nam udejanja pred očmi. Čutite, da je treba veliko neskončnega duhovnega odpora in zanikanja, da ne podležeš, da se ne podrediš vtisu, da se ne pokloniš dejstvu in da ne obožuješ Baala – da torej obstoječega ne sprejmeš za svoj ideal.

/…/ V Londonu /…/ lahko vidite množico v takšnem obsegu in v takšnih okoliščinah kot nikjer drugje na svetu. Pravili so mi, recimo, da se ob sobotah ponoči pol milijona delavcev in delavk z otroki kot morje razlije po vsem mestu, najraje se zbirajo v določenih četrtih, ter do petih zjutraj praznujejo konec dela, se torej nažirajo in nacejajo kot živina, da bi nadoknadili tisto, kar so zamudili čez teden. Vsi tja prinesejo svoje tedenske plače, ki so jih zaslužili s težkim, preklinjanja polnim garanjem. V mesnicah in živilskih trgovinah gorijo plinske svetilke, ki močno razsvetljujejo ulico. Kot da se pripravlja ples za te bele črnce. Ljudstvo se gnete tako v odprtih gostilnah kot na ulicah. Kar tam tudi jejo in pijejo. Pivnice so okrašene kot kakšne palače. Vse je pijano, a brez veselja, čemerno je, težko in nekam nenavadno molčeče. Le zmerjanje in krvavi pretepi včasih skalijo to sumljivo molčečnost, ki vas navdaja z otožnostjo. Vse se želi čim prej napiti do nezavesti … Žene ne zaostajajo za možmi in se opijajo skupaj z njimi; otroci tekajo in se plazijo med njimi. Eno takšnih noči sem se ob dveh zjutraj izgubil in dolgo taval po ulicah med nepreštevno množico tega čemernega ljudstva, s kretnjami sem spraševal za pot, saj angleško ne znam niti besede. Pot sem naposled le našel, a vtis po tistem, kar sem videl, me je zasledoval še kakšne tri dni. Ljudstvo je povsod ljudstvo, a tu je bilo vse tako ogromno, tako živo, da ste kot da zatipali tisto, kar ste si prej samo predstavljali. Kar vidite tu, že niti ni več ljudstvo, ampak je izguba zavesti – sistematična, pokorna in spodbujana. In ko gledate vse te družbene izobčence, čutite, da se zanje še dolgo ne bo izpolnilo preroštvo, da še dolgo ne bodo dobili palmovih vej in belih oblek in da bodo še dolgo vzklikali k prestolu Najvišjega: »Doklej, Gospod!« In oni sami to vejo in se zaenkrat maščujejo družbi z nekakšnimi podtalnimi mormoni, *shakersi*, romarji … Mi se čudimo tej njihovi neumnosti, ne moremo razumeti, da gre tu za zavračanje naše družbene formule, za trmasto, nezavedno zavračanje; zavračanje za vsako ceno z namenom odrešitve, zavračanje, polno groze in gnusa. Ti milijoni zavrženih, izgnanih z gostije človeštva, se prerivajo in teptajo drug drugega v podzemni temi, v katero so jih vrgli starejši

bratje, tipajo za kakršnimikoli vrati in iščejo izhod, da se v tej mračni kleti ne bi zadušili. Gre za zadnji obupan poskus, da bi ustvarili svojo skupino, svojo maso in se ločili od vsega, pa čeprav tudi od človeške podobe, samo da bi živeli po svoje, samo da ne bi bili z nami …

V Londonu sem videl še eno podobno množico, ki je v takšnih razsežnostih prav tako ne boste videli nikjer drugje. Podobno svojevrsten spektakel. Kdor je bil v Londonu, je šel gotovo vsaj enkrat ponoči na Haymarket. To je četrt, kjer se ponoči na nekaterih ulicah gnete na tisoče prostitutk. Ulice razsvetljujejo plinski snopi, o kakršnih se nam pri nas niti sanja ne. Na vsakem koraku čudovite kavarne, polne zrcal in zlata. To so zbirne točke in obenem zatočišča. Kar strah vas je, ko vstopate v to množico. In kakšna čudna mešanica je to: tu srečate tako starke kot lepotice, pred katerimi samo osupli obstanete. Na vsem svetu ni tako lepih žensk kot v Angliji. Vse to se težko gnete na ulicah, na gosto, na tesno. Truma nima dovolj prostora na pločniku in preplavi vso ulico. Vse to išče svoj plen in z brezsramnim cinizmom napade prvega mimoidočega. Tu so čudovite drage obleke in skorajda cape, velike razlike v letih, vse na enem mestu. V tej grozljivi trumi se opoteka pijani berač, sem zatava tudi aristokratski bogataš. Sliši se preklinjanje, prepire, vabljenje in tihi, mamljivi šepet še sramežljive lepotice. Kakšna lepota! Obrazi kot s spominkov. Spomnim se, ko sem šel enkrat v kazino: glasna glasba, ples, neverjetne trume ljudi. Prostor je bil čudovit. Ampak Angležev čemernost ne zapusti niti med zabavo: oni celo plešejo resno, skorajda zamorjeno, komajda naredijo kakšen plesni korak, pa še to kot da iz nekakšne dolžnosti. Na vrhu, na balkonu, sem zagledal neko dekle in sem osupel obstal: še nikoli nisem videl česa tako idealno lepega. Sedela je za mizico z nekim mladeničem, verjetno bogatim džentelmenom, ki očitno ni bil vajen kazin. Morda jo je hotel povabiti ven in sta se končno sestala oziroma se zmenila, da se vidita tukaj. Z njo je govoril malo in še to nekako odsekano, kot da se ne bi pogovarjala o tem, o čemer bi se hotela. Pogovor sta prekinjala z dolgim molkom. Tudi ona je bila zelo otožna. Imela je nežne, aristokratske poteze obraza, njen čudovit ter nekoliko ponosen pogled so prežemali nekakšna skrivnostnost in otožnost, zamišljenost in hrepenenje. Mislim, da je bila jetična. Duhovno je presegala, duhovno ni mogla ne presegati vse te trume nesrečnih žensk – kakšen pomen bi sicer imel človeški obraz? A je vseeno sedela tu in pila gin, ki ji ga je plačal ta mladenič. Naposled je vstal, ji stisnil roko ter se poslovil. On je odšel iz kazine, ona pa je z bledim obrazom, na katerem je alkohol izrisal goste rdeče madeže, prav tako odšla ter se izgubila v množici žensk, ki so prodajale svoja telesa. Na Haymarketu sem opazil matere, ki tam v to obrt uvajajo svoje mladoletne hčere. Dvanajstletne punčke vas grabijo za roko in prosijo, da greste z njimi. Spomnim se, kako sem enkrat v trumi na ulici zagledal punčko, ni imela več kot šest let, vso razcapano, umazano, boso, izmozgano in pretepeno: skozi cape se je videlo, da je njeno telo polno modric. Hodila je, kot da ne bi vedela zase, brezciljno. Bogve zakaj je tavala v trumi; morda je bila lačna. Nihče se ni zmenil zanjo. A najbolj me je presunilo to, da je njen obraz izražal takšno žalost, takšen brezizhoden obup, da je bil že sam pogled na to malo bitjece, ki je v sebi že nosilo toliko prekletstva in obupa, nekako nenaraven in je vzbujal hudo bolečino. Ves čas je zmajevala s svojo skuštrano glavo, kot da o nečem premišljuje, razširjala je svoje ročice, mahala z njimi, nato pa plosknila z dlanmi ter si jih pritisnila k svojim golim prsim. Vrnil sem se in ji dal pol šilinga. Vzela je srebrn kovanček, se mi divje, s prestrašeno osuplostjo zazrla v oči in se nenadoma pognala v beg, kot da bi se bala, da si bom premislil in ji denar vzel. Zabavni prizori, skratka …

Andrej Arko

Na krilih besed

Ob skorajšnji devetdesetletnici književnice profesorice Berte Golob

Leta 1983 je Berta Golob v prostorih Društva pisateljev v Ljubljani predstavila svojo knjigo z naslovom Skrinja iz babičine bale. *S črno-belo likovno spremljavo Jelke Reichman je izšla pri ljubljanski založbi Borec. V knjigi z modrikastimi platnicami je poleg narodopisnih pripovedi tudi nekaj mimogrednih verskih utrinkov. Poglej, poglej, sem si mislil, ko še Berte Golob nisem poznal, njeno knjigo pa tedaj tudi samo šele preletel, kako je Partija prekanjena, da že med vrsticami takih vsebin skuša prodajati mladini svojo ideologijo. Kajti takrat praktično ni bilo literature, izšle v državnih založbah, ki bi kaj krščanskega sploh omenjala. Nasprotno, spomnimo se samo čiščenja med drugim celo Župančičeve poezije za mladino. In, roko na srce, marsikak delavec v pedagoškem poklicu je bil takrat – s kar nekaj častnimi izjemami – organiziran, kot se je reklo. Profesorica Berta Golob seveda ne. Njena sicer odločna, a dobrovoljna in vedra narava je sproti podirala zidove morebitnega zavračanja.*

Berta Golob; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Hiša, ki domačno mežika s klančka v Struževem pri Kranju, je prijazni dom, ob katerem se ni treba spraševati, kje je sreča doma. Pa ni bilo vedno tako. Berta Golob še ni bila stara niti šest let, ko ji je po rojstvu njenega bratca umrla mama. Takrat, leta 1937, je bilo zelo hudo. Bertin oče je ostal s tremi otroki, med njimi je bila le njena starejša sestra nekoliko samostojnejša. Tako da je v sili postala mama mlajšima. To je Berti tako močno seglo v srce, da pozneje svoji bolni sestri ni bila samo v oporo ves čas njenega življenja, ampak se je preprosto odločila živeti zanjo.

Široko srce profesorice Golobove so imeli srečo

okušati tudi osebnostno in vedenjsko moteni gojenci Prehodnega mladinskega doma Preddvor, ko jim je potem, ko je diplomirala iz slovenistike in srbohrvatistike na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze, predajala bogastvo slovenskega jezika in književnosti. Pa ne le jezika in književnosti, tudi bogastvo svojega srca, česar se še danes hvaležno spominja marsikak njen učenec.

Kdo bi vedel, na koga vse je kot učiteljica vplivala s svojo potrpežljivostjo in dobrotljivostjo, komu vse je ostala v srcu kot knjižničarka in kdo vse je izboljšal svoje jezikovno znanje, ko mu je pomagala odpravljati napake kot lektorica. Kajti Berta Golob je opravljala več služb, naj si bo v Osrednji knjižnici Kranj, na Pedagoški akademiji v Ljubljani, na Radiu Ljubljana in na Zavodu Republike Slovenije za šolstvo. K njenemu strokovnemu delu je spadalo tudi sourejanje časopisa *Jezik in slovstvo*. S svojim poznavanjem didaktike slovenskega jezika in književnosti pa je bogatila še druga strokovna glasila. V vsem svojem delovanju je bila buditeljica zanimanja za knjigo, tudi kot mentorica Bralne značke. Bila je pobudnica za uvedbo Slomškovega bralnega priznanja, za katero se vsako leto poteguje veliko zlasti mladih. Pa ne samo to. Ob sestavljanju jezikovnih priročnikov, zraven pa še osnovnošolskih beril je tudi sama napisala vrsto knjig, s katerimi je na privlačen in domiseln, kdaj tudi hudomušen način mladim približevala znanje o jeziku: *Dežela Slovničarija*, *Vejica, nagajiva smejica*, *Slovnica, odčarana čarovnica* … Sploh je bila prva, ki je pri nas z jezikovnimi slikanicami uvajala mladino v razkošni svet materinščine. Za povrhu je napisala še nekaj radijskih iger z jezikovno snovjo. Skratka, marsikateremu mlademu srcu osovraženo slovnico, matematiko jezika, kakor se ji pravi, je v svojem delovanju naredila čisto sprejemljivo, če že ne kar zanimivo.

Kdo bi bil ob vsem tem primernejši tudi za povabilo k sodelovanju pri sestavljanju osnovnošolskih učbenikov, če ne Berta Golob. Brez svojega znanja in bogate prakse bi se ne mogla podpisati kot plodna soavtorica številnih šolskih beril: *Na krilih besed*, *Sreča se mi v pesmi smeje*, *Babica, ti loviš!*, *Kdo se skriva v ogledalu?* …

Toda Berta Golob ni le učiteljica besede, ampak je tudi umetnica besede. Objavila je kakih dvajset pripovednih del, nekaj pesniških in tudi dramskih. Nepregledna je vrsta njenih scenarijev za televizijske oddaje. V njih je bila sposobna recimo na treh straneh dialoga pričarati dogajanje, ne da bi se med tem na prizorišču sploh kaj dogodilo.

Seveda je tudi večina leposlovnih del, v katerih zna tudi neprijetnosti življenjsko utemeljiti, namenjena mladim, ki so vseskozi njena ljubezen in skrb: *Kje je sreča doma?*, *Šolske razglednice*, *Kako visoko je nebo*, *Lastovka išče dom*, *Daljna preteklost naše vasi*, *Pogledi s hišnega praga*, *Zrna dedove modrosti*, *Drobne zgodbe*.

Prav tako je svojo ljubezen do bralstva, ne samo mlajšega, razdajala tudi s poezijo: *Med nama, Gospod*, *Z Gospodom na križevem potu*, *Srce, ki ljubi vse ljudi*, *Senca svetlobe*, *Vse to se je zgodilo* … Nekaj njene poezije je tudi uglasbene. Kot je že iz teh nekaj naslovov razvidno, se je nemalokrat lotila pisanja v svetlobi krščanskega izročila. Preprosto, pomenljivo, prepričljivo, brez tendenčnega poudarka in moraliziranja, pogosto pa v sozvočju z

narodopisnimi in zgodovinskimi spremljavami. To so knjižice, ki s svojimi pripovedmi in pesmimi segajo v srce: *O nerodovitni smokvi*, *Slom v svetlobi*, *Po poti svetosti*, *O bahavem in skromnem možu*, *O sejalcu in semenu* …

K tovrstnim leposlovnim delom spadajo poleg nekaterih prevodov še priročniki, kot so krščanski veroučni učbeniki, šmarnična branja in pobarvanke: *Jezus, moj prijatelj*, *Jezus nas ima rad*, *Med Belim in Modrim Nilom*, *Sveti Miklavž*, *Sveti Jurij – Zeleni Jurij*, *Sveti Martin*, *Božič prihaja*, *Pastirica Urška* …

Bibliografija Berte Golob, ki razodeva njeno delo v dolgih desetletjih, je kajpak preveč obsežna za podrobno navajanje ob priložnostnem zapisu. Seveda je bila njena ustvarjalnost opažena tudi z nekaterimi nagradami in priznanji. Prav gotovo pa ji največje priznanje dajejo številni vedno novi bralci.

Pri svojih javnih nastopih, pa ne le v elektronskih glasilih, predvsem tudi v tistih v večnamenskih dvoranah, v šolskih prostorih ali na prostem s tehtno in jasno besedo vedno privablja številne poslušalce, hkrati pa je vselej pripravljena odgovarjati na sprotna vprašanja ter s svojimi življenjskimi in delovnimi izkušnjami predstaviti poslušalcem nova spoznanja in vedenja.

Tem vrsticam pa bi vsekakor kaj manjkalo, če ne bi omenjale profesoričinih prizadevanj proti naraščajoči neobčutljivosti za ustreznost sporazumevanja in za jezikovno rabo sploh, posebno v javnosti. Tudi kot šolnica obžaluje, da se še vedno premalo poudarja jezikovno znanje in da se pomanjkljivo oblikujeta jezikovna in domoljubna zavest v času, ko se mladi rod šola. Prav tako je občutljiva glede šifriranja materinščine ob širjenju elektronskega sporazumevanja, zlasti pa še zastran njenega zanemarjanja v poslovnem in znanstvenem sporočanju ter nadomeščanja zgolj z angleščino. Grenko pa se tudi zaveda, da nespoštovanje maternega jezika in posledična polpismenost koreninita deloma v ne vedno preglednih jezikovnih pravilih.

Skratka, Berta Golob se nikakor noče sprijazniti z vdorom tujih besed v oglase na naših tleh, da o množičnih potujčevalnih poimenovanjih trgovskih in gostinskih lokalov ne govorim. Vztrajno torej bije plat zvona ob zanemarjanju materinščine kot srčike slovenske samobitnosti in izkaznice domoljubja. Dom, rod, narod, nemara kmalu že skoraj pozabljeni pojmi, to vestalko slovenske besede, kulturnega izročila in etičnih vrednot vznemirjajo tem bolj, čim manj veljave dobivajo v miselnem povprečju vsakdanjega Slovenca. Gotovo pa bi bilo drugače, če bi se njeni samozavestni drži v ljubezni do slovenskega jezika pridružilo več javnih osebnosti.

Kakorkoli, priljubljena književnica Berta Golob, mojstrica besede, poigravanja s pomeni, prava svečenica jezika, ostaja v spominu in duši številnih mladih in tudi že dolgo ne več mladih naj si bo s svojim strokovnim vzgojnim delovanjem kakor tudi s svojo leposlovno besedo in plemenitim srcem, ki ljubi vse ljudi.

Devetega avgusta ji bomo lahko nazdravili, se ji zahvalili za vse, kar je dobrega storila s svojim darom, znanjem in plemenitostjo, ter ji zaželeli, da bi se še naprej veselila življenja.

Drago Jančar
Ob nastanku sveta
Beletrina, 2022, 257 strani

Zora A. Jurič

»Svet, ki ga še ni, in ki bo nastal pred našimi očmi v zgodbi, ki jo pripoveduje Danijel, je prelit z globoko tišino od nebes do zemlje. V ta svet prihaja zgodba, ki stoji na tako trdnih temeljih, kot sta to otroški spomin in njegova domišljija. Zato je doma v sanjah in v resničnosti, oboje hkrati.«

Tako zapiše pisatelj na začetku romana in ponudi ključ za branje. Da ne gre za avtobiografijo, čeprav so nekateri spomini podobni njegovemu odraščanju v delavskem predmestju Maribora, nekaterih prizorov se spomnimo že iz prejšnjih del (*Drevo brez imena*). Zgodba je nenavadna zmes spominov, ki se prepletajo s sanjami, z zgodbami, predvsem biblijskimi, tudi s prividi, z vizijami … vse izjemno tekoče, brez prehodov, brez robov, v vrtoglavo mojstrskem slogu, ki potegne bralca v vrtinec sveta, kakršen nastaja pred nami.

Zgodba, ki se spočetka zdi povsem običajna, podobna zgodbam, ki jih živimo, lahko postane velika zgodba, univerzalno človeška, podobna celo tistim starim biblijskim zgodbam, kadar jo zapiše mojster. *»Danes vem, pravi Danijel, da se ta velika zgodba iz življenja odvija v nešteto različicah od začetka sveta. … Od nekdaj so se dogajale take stvari, lepe in strašne.«*

Take lepe in strašne stvari opazuje in doživlja pripovedovalec zgodbe, odraščajoči Danijel, tokrat torej pogled skozi nedolžne otroške oči, ki pa niso tako naivne in nevedne, *»saj je bilo otroštvo že odraslost, svet ni bil razdeljen na svet odraslih in svet otrok«*, hkrati pa je ta pogled čist, začuden nad svetom odraslih, in nas večkrat spravlja v smeh. Danijel ve, kako je, če je vojna, saj je vojna, čeprav je od nje že več kot desetletje, še navzoča – v pogovorih, v sanjah, v ranah ljudi, ki so preživeli. Tako kot Danijelov oče, ki v omari med perilom še vedno hrani pištolo in ki obuja spomine s tovariši iz Zveze borcev, tem mora Danijel včasih sredi noči igrati na harmoniko borbene pesmi. Danijel tudi ve, da mora nekatere stvari prikriti, kakšen greh zamolčati celo patru Alojziju, pa učiteljici, ki zahteva, naj vstanejo tisti, ki hodijo k verouku … Še najbolj zaupa profesorju Fabjanu, ta mu razkriva svet – preko globusa in zgodovine, preko zgodb, še posebej rad ima ruske avtorje. Tako Danijel izve, da če se v prvem dejanju na steni pojavi puška, mora ta v zadnjem dejanju počiti. In če se v zgodbi pojavi steklena skleda, se v zadnjem razbije.

Danijelu neke pomladi začenja buriti domišljijo mlada, čedna soseda Lena, ki se priseli v njihovo hišo. Ženske se mu zdijo še posebej zapletena in skrivnostna bitja. Leno začne skrivaj opazovati, prav kakor je kralj David opazoval Batšebo in kakor je kralj ukazal poslati Batšebinega moža v bitko, tako tudi Danijel sanjari, da bi Pepija, ki dvori Leni, poslal kam drugam, ali da bi ta morda nekega dne med delom krovca padel s strehe. Lena se kmalu znajde v ljubezenskem trikotniku, tako značilnem za mnoge Jančarjeve tragične junakinje. Kot Marjetica v *Severnem siju*, kot Katarina, razpeta med pavom in jezuitom, kot Veronika med možem in oficirjem Stevom v *To noč sem jo videl*, če imenujemo samo najbolj prepoznavne.

Ženskam se v Jančarjevih romanih ne godi prav dobro. Čeprav imajo veliko moč nad moškimi in čeprav tako hrepenijo po ljubezni. Ali pa prav zato? Moški ne znajo dobro ravnati z njimi – s svojimi pričakovanji, z ljubosumjem, tudi z nasiljem jih spravljajo v nesrečo. Ali pa postanejo one nestrpne in zdolgočasene, ljubezen se utrudi, sploh kadar je kdo kot kak Pepi prijazen, a nadvse dolgočasen, neki Ljubo pa igra na kitaro in jo na motorju prevaža naokoli. Pa tudi tega, kako se ženska zmore žrtvovati, ne prepoznajo; ne Katarinine že svetniške drže, ne Sonjine žrtve iz *In ljubezen tudi*, Leončine hrepeneče ljubezni v *Zvenenju v glavi* in ne Lenine žrtve, ne prepoznajo njene teme za svetlimi, zelenimi očmi. In potem *»ga ni, ki bi mu* (ali ji) *zadržal roko in rekel: Kaj delaš?«*

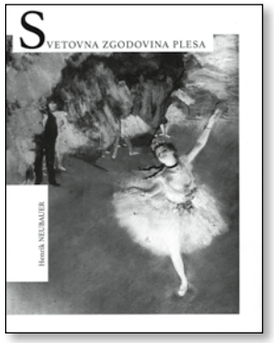
Nič nenavadnega, če take napetosti in tragične pomote rastejo, včasih narastejo v oblak zla, ki se spusti nad kako deželo in začne svoj strahotni ples uničenja in smrti. Kot v Danijelovih sanjah in vizijah, ko nad Dravsko dolino letijo ruski projektili, namenjeni nad Francijo, a kakšen pade na zemljo že prej.

Danijel se sreča tudi z najbolj pretresljivimi človeškimi vprašanji, povezanimi z minljivostjo. Iz njegovega življenja odhajajo ljudje, nekateri za vedno, in sprašuje se, kam neki gredo duše po smrti. To so gotovo najbolj ganljive in poetične strani tega sijajnega romana. Pa tudi tiste, ki prinašajo biblijsko Danielovo zgodbo. Svetopisemski Daniel je bil razlagalec sanj. In prav to so pisatelji, je dejal Jančar na predstavitvi romana.

Razmišljanja o najnovejšem, dvanajstem romanu Draga Jančarja *Ob nastanku sveta* lahko sklenemo z besedami iz svetopisemskega Daniela: »Ti, Daniel, pa ohrani skrivnost besed in zapečati knjigo do časa, ko bo konec. Mnogi jo bodo iskali, da se jim pomnoži spoznanje.«

Henrik Neubauer
Svetovna zgodovina plesa
Slovenska matica, 2020, 124 strani

Dr. Edvard Kovač

Odkar je André Leoi-Gourhan napisal svojo znamenito knjigo *Gib in beseda*, je tudi v kulturni antropologiji na splošno sprejeto, da se je človeška beseda porodila iz plesnega giba in da so bile kretnje tiste, ki so preko plesoče ritmike razvile besedo pripovedništva. Ples potemtakem v kulturni zgodovini ne pomeni samo sprostitve telesnosti ali izraza človekove razigranosti, ampak predstavlja njegovo temeljno in celostno govorico. Res je, da se je v razvoju beseda počasi osamosvojila tako od plesa kot tudi od kretenj, a k celostni besedi, kjer se s plesom izražata telo in duša, se še vedno vračamo v odličnih trenutkih življenja.

Lahko bi rekli, da je imel ples od vsega začetka tudi sakralen značaj. Udomačitev ognja mu je omogočila, da je po daritvenih obredih vstopil ne samo v komunikacijo znotraj človeške skupine, ampak prav tako vzpostavil stik med nebom in zemljo ter ustvaril preboj v onstranstvo, kjer so bili njegovi rajni. Sedaj bomo lažje razumeli, zakaj je tudi sodobni

umetniški plesni izraz ohranil ta nadih sakralnosti in zakaj se današnja estetika plesa prav tako na svoj način približuje obrednosti.

Če pa je ples tolikšnega pomena za človekovo civilizacijo in predstavlja tudi enega izmed viškov umetniškega izraza, je prav čudno, da Slovenci doslej še nismo imeli svojega temeljnega dela o svetovni zgodovini plesa. To vrzel zapolnjuje knjiga baletnega mojstra, plesalca, koreografa, režiserja in profesorja, ki je bil sprva zdravnik, Henrika Neubauerja. V strokovnih krogih je seveda znan kot zelo plodovit publicist, omenimo vsaj njegov *Baletni besednjak: leksikon baletnega strokovnega izrazja*. Tokrat se je odločil, da bo svoje poglede in raziskovanja ter sprehode po zgodovini plesa, doma in po svetu strnil v eni sami knjigi. Tako lahko razumemo pričujočo knjigo kot povzetek njegovega dosedanjega dela. Koronakriza je preprečila, da bi imela knjiga širšo medijsko odmevnost.

Avtor seže najprej v prazgodovino človeka, potem preko Mezopotamije vstopi v evropski antični čas, kjer lepo niansira antično Grčijo in Rim. Potem ko se posveti srednjemu veku, preide z renesanso v novi vek. Prav to obdobje najbolj razveja, saj mu je tudi najbolj dostopna literatura, za 20. in 21. stoletje pa je tudi sam pričevalec. S poznavanjem sodobnih tokov razkrije, da je bil 70 let soustvarjalec slovenskega in evropskega baleta. Pri modernih plesih seže tudi v Ameriko, tako da zaobjame celotno zahodno civilizacijsko obzorje. Res je, da bi vsako obdobje, ki ga oriše, zaslužilo samostojno obsežno monografijo, toda avtorjev namen ni podati izčrpen pregled svetovnega plesa, ampak le ustvariti tisti skelet znanja, ki naj bi ga imel vsak, ki se loti plesnega študija in prakse. Kot pedagog ima pred očmi mladega bralca, ki mu najbrž zgodovinski viri niso neposredno dostopni. Zato je pomembno, da ob svojem zgodovinskem pregledu pomaga razbijati tudi ustaljene stereotipe. Tako bo bralec izvedel, da je v 12. stoletju srednjega veka, v trubadurskih časih, ples vstopil tudi v samostane (25), da se je takrat ob družbenih plesih razvila enakopravnost ženskega spola in da so v 14. stoletju v Nemčiji plesali celo na pokopališčih. Vsa knjiga je tudi slikovno zelo obogatena, pri čemer razumljivo izstopa nova doba.

Velika vrednost knjige je prav tako zadnje poglavje, ki se posveča zgodovini plesa na Slovenskem, pri čemer seveda knjiga izpostavlja baletni izraz in umetnike. Ob koncu je avtor dodal še nekaj zanimivih prilog, od plesne pisave pa do prve Poslanice ob mednarodnem dnevu plesa leta 1982.

Dragocena knjiga, ki bo mlade navduševala za ples, posebno še za balet, prav tako pa starejšim širila kulturno obzorje. Iz knjige seva avtorjeva predanost plesu, ali kot pravi v »Uvodni misli« urednica knjige dr. Ignacija Fridl Jarc, avtor sledi »globokemu prepričanju v lepoto telesa, ki lahko, zmore in mora pričevati o lepoti duha« (8).

Janez Juhant
Lambert Ehrlich – prerok slovenskega naroda
Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba, Društvo Združeni ob Lipi sprave, Teološka fakulteta, 2022, 640 strani

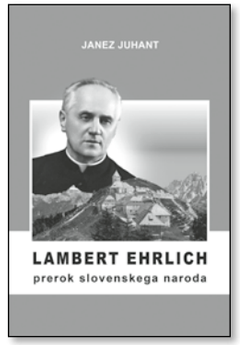
Dr. Renato Podbersič ml.

Ob 80. obletnici mučeniške smrti dr. Lamberta Ehrlicha, duhovnika, znanstvenika, profesorja in koroškega Slovenca, so vse tri Mohorjeve družbe (Celjska, Celovška in Goriška) izdale zajetno monografijo o tej prepogosto odrinjeni osebnosti iz naše narodne zgodovine.

Knjiga izpod peresa zaslužnega univerzitetnega profesorja Teološke fakultete dr. Janeza Juhanta obširno popisuje Ehrlichovo življenje in delo ter naklonjeno obravnava uglednega posameznika, ki se je odločno odzval na probleme koroških Slovencev, na pariški mirovni konferenci in med obema vojnama na ljubljanski univerzi, še posebej pa v kriznem času vojne in revolucije. Ehrlichovi spomenici *Slovenski problem* in *Spomenica Italijanom* ter drugi spisi so izraz njegove krščanske vdanosti, široke razgledanosti in neustrašene odločnosti ter zavezanost, da živimo dostojno in dejavno svojo krčansko in narodno poklicanost.

Bogati biografiji, opremljeni tudi z nekaterimi izvirnimi fotografijami, je dal avtor pomenljiv naslov. Ob tem se lahko sprašujemo, zakaj je bil ugleden predvojni univerzitetni profesor Ehrlich po smrti podvržen takemu nasprotovanju? Prav odgovor na to vprašanje ponuja monografija o dr. Ehrlichu, ki stopa pred bralce. Dr. Ehrlich je bil velik narodnjak in zapisan idealu samostojne slovenske države, toda hkrati tudi odločen protikomunist, ki je tej ideologiji nasprotoval iz verskih razlogov, ni pa bil nasprotnik posameznih komunistov.

Pričujoča monografija vsekakor ni apologija ali hagiografski zapis, temveč je plod poglobljenih raziskav, ki temeljijo na bogatem arhivskem gradivu različnih ustanov predvsem v Sloveniji. Temu avtor dodaja pričevanja, časopisno gradivo in obsežno literaturo. Dodano vrednost monografije pa pomeni uporaba arhivskega gradiva iz arhiva Straže, ki je še precej neznan. Stražaji, pripadniki akademskega kluba Straža in torej Ehrlichovi učenci, seveda tisti, ki so preživeli vojno in revolucijo, so namreč ob koncu druge svetovne vojne leta 1945 večinoma zapustili domovino. Pred tem so bogat arhiv spravili v kangle za mleko, ki so jih zakopali. Za del arhiva je vedel poslovodja Kmečke zadruge v Šentjoštu nad Vrhniko, drugi del pa je bil zakopan na kraju, za katerega je vedel inženir Stanislav Vrečar, ki je živel v Avstriji. Zasluge za najdbo in prezentacijo omenjenega gradiva imajo predvsem pokojna Marija Vrečar, dr. Tamara Griesser Pečar in predstavniki Nove Slovenske zaveze.

Pretresljiva aktualnost Juhantove monografije spričo nasilnega ruskega napada na Ukrajino hkrati orisuje tragični položaj Slovencev med drugo svetovno vojno in revolucijo ter hkrati vleče strašljive vzporednice.

Naj zaključimo z besedami dr. Juhanta, ki dokaj enostavno razlagajo Ehrlichovo »krivdo« za izgon iz narodnega spomina:

Ehrlich je bil za komuniste vseskozi, posebno pa v tem odločilnem času glede njihove vloge v OF, prevelik problem, saj je stalno zanikal njihovo pravico, da s svojo morilsko taktiko zatirajo slovenski narod. Sprevrženost njihove propagande je

v tem, da so Ehrlichove najintimnejše težnje, ki jih je politično in povsod zastopal in uveljavljal, to je težnje po preživetju slovenskega naroda, tako nesramno sprevračali …

Lidija Matthews Zwitter
Pisma iz Londona: 1939–1946
Slovenska matica, 2021, 453 strani

Ifigenija Simonović

Knjiga Lidije Matthews Zwitter *Pisma iz Londona: 1939–1946* je knjiga velikega formata, obsega skoraj 500 strani, ima mogočno vsebino in več kot zanimivo zgodbo o avtorici, njeni družini, pisanju med drugo svetovno vojno in poti zapisov do natisa v knjižni obliki.

Družina Zwitter izhaja iz Zahomca v Ziljski dolini na Koroškem, kjer pa sin Martin, Lidijin oče, kot diplomirani pravnik zaradi svoje slovenske zavednosti ni mogel dobiti službe. Ob prelomu iz 19. v 20. stoletje jo je kot sodnik našel v Celju, potem v Mokronogu in Novem mestu. Družina je rasla, Lidija se je rodila kot drugi otrok leta 1907, a je oče leta 1918 umrl in vdova Franja Zwitter se je s tremi otroki in z majhno pokojnino po možu leta 1927 preselila v Ljubljano, kjer sta že študirala sin Fran in hči Lidija.

Lidijina nadarjenost za pisanje se je pokazala že v gimnazijskih letih, ko je pisala pisma materi. Poročanje osemnajstletnega dekleta o demonstracijah proti delovanju fašistov v Trstu leta 1925 dosega najvišje standarde slikovitega novinarskega poročanja: »Ravno pravo razpoloženje je bilo za razbijanje šip, pa koj pred italijanski konzulat. Študentje so drveli čez Zvezdo, policija pa po Kongresnem trgu gor in po Šelenburgovi ulici, kjer je pred kavarno Zvezda ustavila študente in napravila koridor. In tukaj so začeli študentje vihteti dežnike, policaji pa pendreke« (str. 17).

Po študiju prava v Ljubljani (1925–1930) je najprej odšla v Pariz, potem v London in prav v prvih letih v Londonu, med vojno, je pisala najprej za slovenski časopis *Slovenec* (že 1934), leta 1939 pa je začela pisati literarno dovršena »osebna razmišljanja« z naslovom *Pisma iz Londona* za *Prosveto*, slovensko glasilo v Ameriki. Podpisovala se je s psevdonimom Dolenjka. Posebna zgodba je zgodba Lidijinega drugega moža Kennetha Matthewsa, ki je bil prvi zahodni novinar, ki je intervjuval Tita in ki se je leta 1944 pridružil slovenskim partizanom na Rogu (str. 20). Takrat sta z Lidijo že imela hčer, a sta to morala skrivati in sta se lahko poročila šele leta 1946.

V razmeroma kratkem času je Lidija Matthews Zwitter napisala in objavila 210 pisem. Če bi pisala v angleščini za angleški časopis, bi te esejistične kolumne še danes brali po vsem svetu vsi, ki jih zanima zgodovina Londona, še posebej pa London v obdobju druge svetovne vojne. Naj gre za konzerve na nakaznice, za pomanjkanje blaga za obleke ali za nenehno bombardiranje mesta, avtorica je vedno sočutno prisotna. Ko primerja

življenje v Ameriki in v Sloveniji, ko ugotavlja razlike med evropsko kulturo in kulturo v »novem svetu«, svoje ugotovitve nasloni na primer svojega brata: »Moj brat je študiral na ljubljanski fakulteti, potem na dunajski, potem na pariški. Preden je bil star 30 let, so bila njegova zgodovinska raziskovanja natisnjena v treh jezikih: slovenskem, nemškem in francoskem. Ko je končal študije, je moral čakati in bil je srečen, ko je dobil mesto na ljubljanski gimnaziji s 1000 dinarji na mesec. Življenje v Ljubljani ni bilo tako drago, a štirisobno stanovanje brez centralne kurjave in refrigeratorja je stalo 1100 Din. Malo si jih je moglo med mladimi privoščiti družine. Bili so srečni, če so si mogli privoščiti izlet v Pariz, da bi ne postali ›provincialni‹ v Ljubljani.« (Str. 228, sliši se, kakor da bi bilo napisano dandanes.)

Med poročanjem o Londonu v primežu vojne pa si avtorica ne zatiska oči pred dogajanji v deželah onstran Rokavskega zaliva. 22. junija 1942 poroča (str. 229): »Pred dobrim letom je prišlo na Cvetno nedeljo 250 nemških zrakoplovov nad Belgrad. Groza in razdejanje je bilo nepopisno. V sredi maja pred dvema letoma je prišlo isto število zrakoplovov nad Rotterdam. Groza in razdejanje je bilo nepopisno. Kmalu bo tri leta, ko so nemški zrakoplovi divjali dan za dnem nad Varšavo.« Tej misli sledi nadobudno sporočilo: »Prišel je čas, ko angleški bombniki letijo nad nemška mesta in jim nosijo grozo in razdejanje. Prišel je čas plačila za vse, kar ste prestali Belgrad, Rotterdam, Varšava in naš London.«

Pisma iz Londona odsevajo zavezniškega propagandnega duha, slavijo vsako zavezniško »zmago« sproti, vendar avtorica ostaja Evropejka. Razume na primer stisko vojakov, ki so jih zajeli zavezniki ob kapitulaciji Italije, saj so bili med njimi mnogi Slovenci, tudi tisti, ki so jih mobilizirali Nemci in jih poslali v Afriko (str. 350). Ta knjiga je tako rekoč zgodovina Evrope med drugo svetovno vojno, izpisana s peresom, ki piše s srcem. To, da je pisma pisala ženska, daje knjigi mehek, prijazen ton, hkrati pa dokazuje, da so bile ženske tudi v časih, ko je šlo le za preživetje, dejavne intelektualke.

Ob tej knjigi mi je prišla na misel angleška uspešnica: *Singled out – How Two Million Women Survived Without Men after the First World War* (2007, *Samske in izjemne – kako je dva milijona žensk brez moških preživelo po prvi svetovni vojni*), ki jo je napisala Virginia Nicholson, raziskovalka za dokumentarne filme pri BBC-ju. To je knjiga o ženskah iz generacije Lidije Matthews Zwitter, o ženskah, ki so z izkušnjo prve svetovne vojne same, bodisi kot vdove ali kot ženske, za katere pač ni bilo dovolj moških, da bi se lahko poročile, vstopile v drugo vojno. Zato bi priporočala angleškim založnikom, da za angleško govoreči trg prevedejo pričevanje Slovenke iz Londona sredi 20. stoletja, nam pa naj posredujejo pričevanja Angležinj tistega časa. Ženske so očitno nosile velik del skrbi za preživetje civilnega prebivalstva med vojno in preživelih neposredno po njej.

Lidija Matthews Zwitter je skrbno zbrala izrezke svojih člankov, za natis v knjigi pa jih je pripravila njena nečakinja, arheologinja in bibliotekarka dr. Anja Dular, ki je napisala tudi spremno študijo.

Marko Pišljar
Odsevi bližine
Celjska Mohorjeva družba, 2021, 105 strani

Dr. Manca Košir

Redke so na Slovenskem pesniške zbirke, ki bi ujele (nav)Dih Presežnega, mislile vesolje in zavest, se poklonile pred Skrivnostjo, bile hvaležne za Življenje in Boga. Redke. Lani se je v tej luči zasvetlikal pesniški prvenec *Odsevi bližine* dr. Marka Pišljarja (1959), naslednika legendarnega predstojnika Psihiatrične bolnišnice v Idriji, primarija Jožeta Felca, pisatelja in esejista (upam, da bo bolnišnica kmalu dobila njegovo ime!). Ker me je prav dragoceni prijatelj Jože Felc v zadnjem pismu pred smrtjo zadolžil za vztrajanje v Svetlobi, »ki je na Slovenskem tako zelo primanjkuje«, kot je zapisal, me je Pišljarjeva zbirka z nežnimi, rahločutnimi likovnimi obogatitvami Petra Abrama vzradostila. In ganila.

Zares doživeto in shranjeno v srcu govori preprosto in jasno, brez odvečnega intelektualiziranja, grmadenja jezikovnih bravur in metafor. Sporočila so direktna, ker je smisel bivanja prepoznan: *Rojen sem bil na svet, / da bi rojeval. / Od malega ljubljen, / da bi ljubil. / Zaznamovan sem s skrivnostjo, / da bi zaznamoval / z melodijo čustev, / z barvami domišljije, / z besedo razumevanja / z delom rok*. – Pesnikov glas je skromen, ker ve, da je le naslednik, in etično odgovoren, ker ve, da je prednik, saj vsi hodimo *po stopinjah, zapisanih v skrivnosti nevronov*. Zato Pišljar piše s spoštovanjem in hvaležnostjo: *Moj glas se napaja / v odzvenu vaših življenj, / tam, / v galaksiji zavedanja*. Pesnik se zaveda, da življenje raste iz majhnega, in se ozira v svojo šibkost, bolečine, izgube, hrepenenja, melanholična občutja in neizbežno minevanje: *Spoznanja so se stkala v trenutek, / ta pa je poniknil / v zavedanje majhnosti*. Zato je miren in tih, z odprtim notranjim očesom ni več slepec, saj je dobil pogled srca in gotovost: *Klecajoč zaupam Vate*.

Marko Pišljar uporablja besede, ki so v sodobnem pesniškem imaginariju kot da prepovedane: duša, srce, krhkost, čustva, mir … A prav zaradi pomenov, ki jih te besede upovedujejo, so naša življenja vredna, dragocena, enkratna in edinstvena. Ker se nas dotikajo besede. In v začetku je bila Beseda … *Od kod ve kdaj in od kod ve kje prihaja beseda. / Skrivnostno odstira upanje / na mojem dvorišču galaksij in energije*. Svet je krut, nasilen, *zatemnjeno srce maščevanja / se hrani na prsih Mamona* in norosti ideologije, a je tudi poln lepote in upanja, poln življenja: *Po zavesti življenja, / ki ga daje svetloba, / po potrditvi bivanja, / ko spregovori ljubezen*. Takrat, ko poslušamo govorico besed in se dotikamo pogledov neba. Takrat, ko smo dar in govorimo *besede, / ki govore o tebi, / drugemu, / o Bogu, / najmanj o meni*.

Milo lepa je zbirka *Odsevi bližine*, ki nas, regratova semena, izgubljena v vetru, *z dotikom bližine, / z besedo, / zopet ne prikleneš v globino miru*. Kontemplativne pesmi Marka Pišljarja in meditativne podobe Petra Abrama zmorejo utišati hrup sveta in potegniti vase, v mir, ki ga ljudje danes potrebujemo bolj kot kadar koli prej. Hvala obema!

Mateja Gomboc
Balada o drevesu
Miš, 2021, 235 strani

Ifigenija Simonović

Mateja Gomboc je pisateljica in prevajalka, avtorica več knjig s področja slovenistike, zlasti slovenskega jezika, slovnic in priročnikov, od katerih posebej priporočam dva: *Slovenščina, po korakih do odličnega znanja* in *Slovenski poslovni jezik* (skupaj z Alenko Weber). Tokrat pa naj se na kratko posvetim njenemu že enajstemu romanu, ki nosi naslov *Balada o drevesu*. Letos je avtorica zanj zasluženo prejela nagrado desetnice.

Naslov romana se verjetno nanaša na občutje, ki kot drevo z razvejano krošnjo raste v človeku, ko od izkušnje do izkušnje stopa po poti spoznanja.

Gre za zgodbo gimnazijke Ade, ki je uspešna v šoli, pridno vadi violino, je prijazna do vseh, ima razmeroma srečno otroštvo kljub travmatični selitvi na drug konec dežele. O drevesu v sebi Ada razmišlja takole: »Že od prvih trenutkov zavedanja vem zanj. Sprva je bilo drobceno, ker sem bila majhna tudi jaz. Brsteči listki, šibke veje, plitve korenine. Raslo je skupaj z mano. Najbolj se je krepilo, če so nanj tekle solze. Včasih sem fizično čutila njegovo rast, veje so me ščemele ob robovih telesa.«

Vendar nekega dne Ada doživi nekaj, kar jo bo zaznamovalo za celo življenje. Njen fant Majk naredi samomor. Za opis te tragične izkušnje bi zadoščala kratka notica v časopisni kroniki, a pisateljica je dogodek razgrnila z več zornih kotov. Uporabila je premočrtno prvoosebno pripoved, ki »razvejanost« (večplastnost) zgodbe sproti nakazuje in presojo prepušča bralcu.

Majk ima svoje razloge za samomor, ima bipolarno motnjo, bojuje se z depresijami, ki jih v družini, ki ne zmore biti »družinska«, ni lahko opaziti, saj jih uspešno prikriva z dobro voljo in prijaznostjo. V ljubezni do Ade najde prvo in edino uteho. A obup je močnejši. Pride čas, ko ljubezen ne zadošča. Vsaj njemu ne! Prav to najbolj prizadene dekle, saj si očita, da je morda spregledala odločilen trenutek, ko bi lahko z eno samo besedo, vtipkano v mobilni telefon, preprečila njegovo smrt. Začuti soodgovornost za nekaj, nad čemer ni imela nobene moči. Pride čas, ko se v človeku žalost in jeza zlijeta v neprepoznavno čustvo, ki ga je treba zajeziti. A kako? Zdi se, da pisateljica junakinji romana in vsem, ki jo imajo radi, pomaga iskati odgovor na to vprašanje.

Roman zajame čas po fantovi smrti do njegovega pogreba. Dekle mora v nekaj dnevih premagati bolečino in obup. V umirjenem slogu dekle pove: »Včerajšnji dan, torek. Jutro, v katerem se je moje življenje prelomilo. Tako dokončno, da se bom morala morda začeti znova učiti živeti.« In v naslednjih dneh počne prav to: uči se preživeti brez Majka. Takole opiše počutje: »Kaj naj naredim zdaj, ko moram biti tu, popolnoma budna, skupaj z resnico? Moj bog, tišine v meni ne sme biti. Moram se potruditi, da mislim v prazno. Na banalnosti. Na čisto

vsakdanje stvari. Prosim, naj zmorem misliti na banalnosti. Vrata v mojo sobo so zaprta, slišim korake mimo njih, moji najbrž hodijo mimo njih, se tu in tam zaustavijo pred njimi, morda bi želeli vstopiti, me videti, me objeti, si me celo položiti na kolena, česar že skoraj desetletje niso naredili. Ali pa se me bojijo. Slišim jih.«

Tik pred pogrebom se Ada odloči, da bo zaigrala na violino. To je katarzična odločitev. Ljubezen do glasbe, ljubezen do violine ji vlije novo moč. Zaupa notranjemu glasu, zaupa koreninam ljubezni, ki so v njej sami in ki so prav tako razvejane, kakor krošnja njenega drevesa. Življenje je močnejše od smrti. To je nagonsko spoznanje, ki preseneti njo samo. Zdi se, da je to temeljno sporočilo romana.

Roman *Balada o drevesu* je po večini pravil roman za mladino, a upam, da bodo po njem segli tudi odrasli, saj obravnava probleme mladih, ki jih odrasli moramo zaznavati in ki jih konec koncev tudi sami doživljamo. »Vse je res. Znova zamižim, se skrčim v zarodek in pokrijem čez glavo … Kdaj bo minila ta noč? Predolgo traja. Samote me je strah … Ne morem si pomagati, po možganih se mi valjajo ene in iste besede. Ene in iste, neprestano, kot neizpodbitna diagnoza,« pravi Ada.

Kdo se še nikoli ni počutil tako?

Tisti, ki še nikoli ni izkusil izgube ljubljene osebe.

Mateja Gomboc; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Društvo slovenskih pisateljev je izmed desetih nominirancev Mateji Gomboc podelilo nagrado DESETNICA za izvirno otroško in mladinsko leposlovje za knjigo *Balada o drevesu*. V uredništvu revije *Zvon* ob tej priložnosti naši članici uredniškega odbora iskreno čestitamo in ji ob tem želimo veliko literarne ustvarjalnosti in navdihujočih pisateljskih uspehov še naprej.

Ifigenija Simonović

Petje, slikanje, pisanje

Nameravala sem iti v opero, gostovanje iz Maribora. Donizettijeva opera Ljubezenski napoj*! Želela sem videti kostume Alana Hranitelja, umetnika brez para! Tudi malo porednega veselja bi mi prijalo. Pomislila sem celo, da bi potem lahko kaj »barvitega« napisala za poletno številko* Zvona*. Po taki operi pač ne bi mogla pasti v črnogledost!*

Ni se mi izšlo.

V ponedeljek sem pomislila, da je pač čas za seneni nahod, v torek sem smrkala, v sredo ponoči sem se prebudila prepotena, se testirala v četrtek zjutraj in pokazali sta se dve črtici. Dobila sem virus. Kje vse sem bila?! Koga vse sem okužila?

Masko sem nosila na vseh prireditvah Koroških kulturnih dnevov, tudi ob praznovanju stopetdesete obletnice obstoja Društva slovenskih pisateljev. Nisem pa se rokovala ali objemala. Na srečo je bilo praznovanje visoke obletnice klavrno – v resnici je žalostno, a glede na virus, še velika sreča. Pričakovala sem, da bodo prišli vsaj člani upravnega odbora in člani žirij za nagrade, pa morda še nagrajenci … Ne, bilo nas je ducat. O tem najbrž ne bo nihče pisal.

Podobno je pri PEN-u. Popoldan je na primer imel sestanek ženski odbor PEN-a Mira (Mirice jim pravimo v zakulisju – zgodilo se je, da ena od ustanoviteljic ni vedela, da je odboru ime po Miri Mihelič, temveč da je v imenu mirta, božja vejica), po sestanku pa je bil večer z naslovom *Mostovi nad bregovi, literarno branje koroških slovensko in nemško pišočih avtoric*. Obiskale so nas Gabriela Russwurm-Biro, pesnica, umetnostna zgodovinarka in fotografinja, predsednica Zveze koroških pisateljev in pisateljic, Ivana Kampuš, pesnica, pisateljica in prevajalka, profesorica slovenščine in angleščine, in Karin Prucha, pesnica, pisateljica za otroke in odrasle, dramaturginja, režiserka in organizatorka v kulturi.

Tisto popoldne po sestanku so članice Mire mirno odšle. Ni se jim zdelo vredno prisostvovati večeru koroških kolegic. Težko prikrivam razočaranje in ogorčenost. Bilo me je sram.

Karinino pričevanje o tem, kako je po naključju izvedela, da je po babici Slovenka, me je pretreslo. Šla je z babico v kavarno in babica je natakarici odgovorila po slovensko. Ta babica je svoji hčeri prikrivala, da je Slovenka, da zna slovensko, ta hči pa svoji hčeri! Tako rekoč sto let zatajevanja! Predstavljam si, kako je dedek skrival pred svojimi starši, da se je zaljubil v Slovenko. Najbrž bi jo moral zapustiti. Morda bi jo celo umorili. Morda z otrokom vred? Pa še njega?

Tako je, ko gre za življenje ali smrt zaradi slovenščine. Tisti dedek je bil pač eden od mnogih čudovitih Koroščev, ki pač niso bili Slovenci in ki niso bili pripravljeni dvigniti roke na raven brk pod nosom nekega nadutega norega nacionalsocialista.

Koroške kulturne dneve spremljam več let. Iskreno spoštujem narodno zavest koroških Slovencev, njihovo prizadevanje za ohranjanje jezika, ne le knjižnega, tudi narečja. Vejo, kaj je bistveno, ko gre za skupnost, vejo pa tudi, kaj je bistveno, ko gre za družino. Z njimi začutim Veselje (z veliko začetnico). V cerkvi pojejo do solz! Ohranjajo običaje, njihove hiše so polne knjig, umetniških slik, restavriranih skrinj, lestencev, Kristusov in Marij, na vrtovih imajo okruške nagrobnih kamnov s slovenskimi imeni, ki jih novi lastniki grobov odstranjujejo brez spoštovanja.

Po drugi strani pa se seveda strinjam z Davidom Attenboroughom, ki nas poziva, naj ne bomo sovražni mejaki, temveč Sozemljani. Dobil je nagrado vseh nagrad *Borec za Zemljo*.

V dveh mesecih se veliko zgodi, čeprav imam občutek, da je vse skupaj »mrtva mlaka« (prosto po Vitomilu Zupanu).

Lotila sem se Frana Levstika. Dr. Anton Slodnjak je uredil Zbrano delo, izšlo je pri Jugoslovanski knjigarni v Ljubljani leta 1933. Imam samo tri zvezke, IV., V., VI. in vsak obsega skoraj 500 strani. Kupila sem jih v antikvariatu. Zakaj? Ker sem se brez velikega zanosa opomnila, da poznam samo *Desetega brata*, *Potovanje od Litije do Čateža* in *Martina Krpana*. Nisem se zavedala, da je toliko napisal! Od Litije do Čateža pa se odpravljam že leta in leta, pa še nisem vzela poti pod noge.

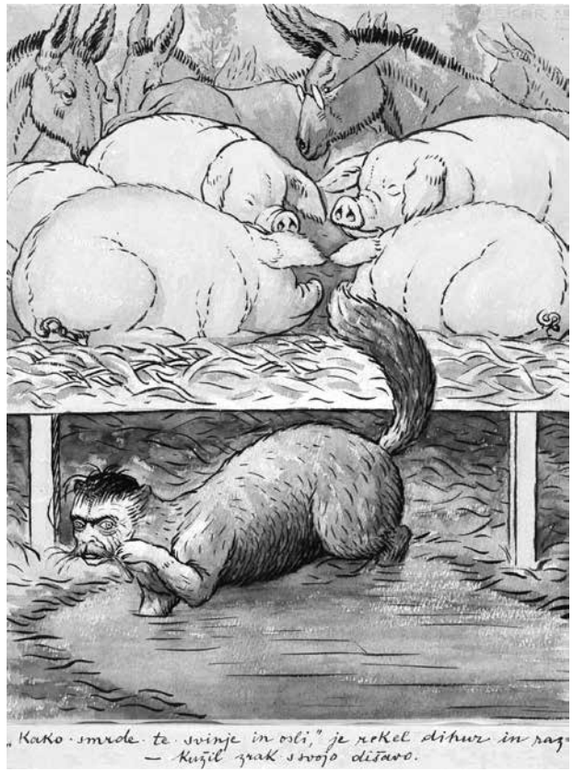
V tretjem zvezku se Levstik korajžno loti Prešernovih pesmi – razlaga jih, razlaga odstope od takrat veljavne slovnice, razlaga imena, vzeta iz antike, pove o prijateljstvu s Čopom, o vplivu Petrarke … pritegnil me je, ne bom mogla odložiti!

Naj iztrgam drobec iz njegovega zapisa *Objektivna kritika*, v katerem podaja nekaj krepkih primerov. Sklicuje se na Lessinga: »človeka odkritega, poštenega, krepkega značaja«, ki je veljal za neotesanca in zarobljenca, celo za hudobneža, ki je bil

> osobam, s katerimi je imel kritične opravke, tako grozovito neusmiljen, da bi naše po ženski sezidane tenkočutnike zadelo vsaj deset mrtudov, ako bi se jim le sanjalo, da se jim sanja, da jih čaka samo tisoči del teh neobtesanosti, kakor bi Lessingovo kritikovanje gotovo imenovali in kakor so ga imenovali tudi sami njegovi vrstniki, posebno tisti, s katerimi se je kedaj srečal v kakih tesnih ulicah. Ali se je Lessing brigal za vse to?

Levstik ugotavlja, da je Lessing vplival na kritiko in na pisanje, še potem ko so bili tisti posamezniki, ki jih je morda žalil, že vsi mrtvi in pozabljeni. Pravi tudi: »Jaz torej ne zagovarjam niti krivične, niti strastne niti prevzetne kritike, a še manj zagovarjam nezasluženo, nepotrebno hvalo, ktera ena sama dostikrat mnogo več podere nego 10 preostalih kritik.« Levstik v tem zapisu tudi pravi, da Lessing gotovo ni bil »trdosrčnejši od zdravnika, kteri bolniku vzame zob ali celo eno roko ali nogo, da škode ne trpi vse telo; kajti ni vsak hudoben, niti trdosrčen, kdor se hudoben in trdosrčen zdi preprosti slepoti, ktera za dva nosa pred seboj več ne loči stolpa od drevesa.«

Skušam pisati o rečeh, ki so mi všeč. To pa seveda ne pomeni, da mi nič od vsega, o čemer pač ne pišem, ni všeč.

Hinko Smrekar (1883–1942), *Ivan Cankar dihur*, 1912; Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto (Posebne zbirke Boga Komelja); foto: Janko Dermastja, © Narodna galerija, Ljubljana

Zadnjih nekaj mesecev je bilo v Narodni galeriji posvečenih Hinku Smrekarju, vrhunskemu umetniku, kritiku, satiriku … Lahko se samo klanjam, skrajno spoštljivo, hvaležna kustosom, osrečena, blažena in žalostna, žalostna. Kako so mogli ustreliti takega umetnika! Gramozna jama ob Žalah – spomenik groze. Misel na talce, na streljanje sploh, neznosno – pa vendar živim, tudi zdaj, ko spet (oziroma še vedno) streljajo.

Vitomil Zupan je tega mojstra poznal. Ko sva kosila v Smrekarjevem hramu, mi je povedal, da se gostilna imenuje po njegovem prijatelju, ki so ga ubili kot talca. Takrat nisem vedela, kdo je bil Hinko Smrekar. Spomnim se Vitomilovega podaljšanega molka. Znal je v meni prebuditi sram (in zavedanje) nad lastno neumnostjo in nevednostjo. Tisti njegov prizanesljivi nasmešek, ozke ustnice, skrite pod brki. Lahko si mislim, kako je Vitomila prizadelo, ker mladi trideset let po vojni nismo ničesar vedeli o Smrekarju. Komaj kaj o talcih. Zdaj, osemdeset let kasneje – kaj vse smo že pozabili (in zanikali, pogoltnili, zamolčali).

Zato je ta razstava tako zelo pomembna.

Ko je Vitomil pisal veliko trilogijo (*Menuet za kitaro*, *Komedija človeškega tkiva*, *Levitan*), je v francoščini (1972) izšel v Rusiji prepovedan roman *Čevengur* ruskega pisatelja Andreja Platonova (1899–1951). V slovenščini je izšel leta 1994 (prevedel Severin Šali), kar sem po srečnem naključju odkrila letos v antikvariatu. Mislila sem, da sem kupila nekaj Platonovega, pa sem doma ugotovila, da sem kupila Platonova.

Zaslužim si kisel nasmešek.

Čevengur je vrhunska satira in kritika družbenega dogajanja v Rusiji po oktobrski revoluciji, vpeta v tragično zgodba obupanega očeta in sina. Sin se odisejevsko vrača k jezeru, kjer si je njegov oče vzel življenje. Sklenjen krog, ki dokazuje, da je bilo vse žrtvovanje za uspeh revolucije zaman – kljub revoluciji, kljub naporu za preporod – zlasti zaradi preproste

čiste jasne človeške nravi. Med branjem mi je jemalo sapo. Profesor Ivan Verč je napisal odlično spremno besedo. Bogomila Kravos mi je povedala, da je roman ob izidu v slovenščini vzdignil precej prahu. Nataša, moja svakinja, Rusinja po rodu, je našla nekaj zapisov o Platonovu in mi jih posredovala. Menda je Gorki roman pohvalil skozi zobe (nemara od nevoščljivosti?), pisatelju pa napovedal nesrečo. V Rusiji je med pisateljevim življenjem izšlo nekaj odlomkov v revijah, v knjižni obliki v Franciji pa brez nekaterih poglavij. V celoti je izšel v Ameriki leta 1978. Če imamo torej v slovenščini roman v celoti, je odvisno od tega, ali imamo prevod iz francoščine ali angleščine.

Naj prepišem nekaj naključno izbranih drobcev:

> Dvanov je pogledal žalostno pokrajino pred seboj. Zemlja in nebo sta bila izmučena in nesrečna: tukaj so ljudje živeli posamično in nedejavno, ugašali so kot drva, ki niso zložena v grmado.
>
> »Tole je surovina za socializem,« je Dvanov pokazal krajino. »Nobenega poslopja, povsod sama žalost narave – ubožci!« (Str. 157)

> »Šumlin je govoril s Fufajevom: gubernijski komite ga je želel postaviti za predsednika komisije za pomoč težko ranjenim rdečearmejcem. Fufajev je privolil, saj je bil po fronti vajen takih stranskih služb. Mnogi komandirji so bili prav tako zaposleni v zavarovalnicah, sindikatu, bolniških blagajnah in podobnih ustanovah, ki niso imele posebnega pomena za usodo revolucije; ko so jim očitali, da se vlečejo na repu revolucije, so se te ustanove preselile z repa na njen vrat. Vojaške osebe so bog ve zakaj spoštovale sleherno zaposlitev in bile v imenu železne discipline vedno pripravljene voditi vsaj rdeči kotiček, čeprav so prej poveljevale diviziji.« (Str. 181)

> »Poleti je dan dolg, kaj bodo delali?« je vprašal Kopjonkin.
>
> »Misliš na njihovo prizadevnost?« ni dobro razumel Čepurni.
>
> »Tudi nanjo.«
>
> »Veš, človekova duša je temeljna zaposlitev, a sad te zaposlitve je – prijateljstvo in tovarištvo! Ali ni to prava zaposlitev, lepo te prosim?«
>
> Kopjonkin se je zamislil v prejšnje, podjarmljeno življenje. (Str. 226)

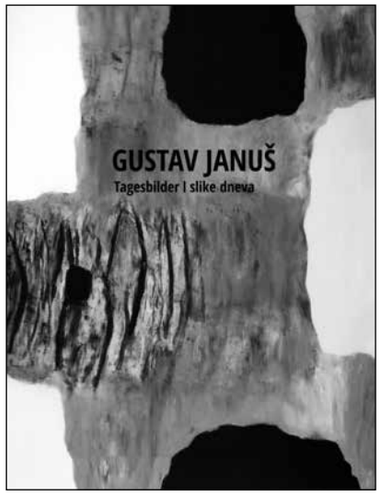
Želela sem napisati še nekaj vrstic o novem romanu Toneta Peršaka *Praznovanje*. Protagoniste je postavil na oder, okrog mize v restavraciji. Kakor Shakespearov klovn vstopa in izstopa natakar Mićo, ki prinaša (lingvistično in vedenjsko) »jugonostalgično« smešnost in modrost: »Evo mene ...« Prepletenost družinskih odnosov je kakor ovoj osrednje zgodbe, zgodbe devetdesetletnega Vladimirja. Bil je mlad partizan, ki se po vojni ni prilagodil režimu. Vladimir ni pripovedovalec. Pisatelj razmišlja o njegovem spominjanju, o razmišljanju o času, ki mu pripada, a se v njem čuti tujega. Žena ga ne zmore razumeti – on pa nje ne. Začuti ga šele pravnuk. Nuja po tem, da bi nekomu vendarle lahko povedal zgodbo, preden umre, mi obuja smisel pisanja zgodb, literature kot take. V izrazu te nuje začutim Peršakov avtobiografski ton. Odličen roman.

Dr. Edvard Kovač

Zaslon svetlobe hrepenenja

Ob razstavi *Slike dneva* Gustava Januša od 6. do 28. aprila 2022 v Galeriji Družina

Gustav Januš, pesnik in slikar, vnaša v svojo poezijo veliko barvitost in obratno, v svojih slikah je zelo poetičen. Zanj slikarstvo in poezija nista dve dejavnosti, ki bi med seboj tekmovali, in še manj takšni, da bi bili sprti. Gre za dve dejavnosti, ki se med seboj dopolnjujeta in hkrati ne moreta druga brez druge. V jeziku slikarstva bi rekli, da sta to dve tabli istega diptiha, in v jeziku glasbe, da gre za dve skladbi različnih tonovskih načinov, ki pa izražata isto temo.

Gustav Januš, *Tagesbilder / slike dneva*

Da bo hkrati pesnik in slikar, je mladi Gustav že zaslutil v gimnaziji na Plešivcu, ko je sodeloval v dijaškem glasilu *Kres*. Najbolj pa ga je oblikovalo sodelovanje v reviji *Mladje*, ki je začelo izhajati leta 1960 in velja za prvo predvsem literarno revijo na Koroškem. Znotraj uredništva je bil Januš zadolžen predvsem za liriko. *Mladje* je zgodovinsko prelomno za koroško poezijo tudi v slogovnem pogledu. Mladi literati so se namreč začeli odrekati zgolj domačijskim in domoljubnim temam, povezanim s slovenskim izročilom, in zavestno odklanjali dobrohotno literarno kritiko matične Slovenije, da gre pač za zamejsko ali za manjšinsko književnost. Hoteli so stopiti v sodobni trenutek in tudi s svobodnim verzom razkrivati tragičnosti človeškega bivanja ter spregovoriti o globini človeške duše, ki ne pozna zemljepisnih goratih pregrad, prav tako ne političnih meja, začrtanih na zemljevidu. V tem smislu je bila ta literatura resnično mlada in sodobna po svoji tematiki in pesniški obliki in si je želela pogumne kritike.

Tega preloma se je Gustav Januš močno zavedal in hkrati občutil nemoč, da bi ga v svojem pesniškem snovanju resnično dosegel. Zato se je še z večjo vnemo pognal v slikarstvo, začel opuščati klasično figuraliko in pustil ob strani krajinarstvo ter se zavesno odločil za abstraktno slikarstvo. Sodobna abstrakcija mu je ponudila možnost, da poleti v svet, kamor ga njegova poezija ni uspela docela popeljati. Težnjo po preseganju figuralike zaznamo pri Janošu že tudi v njegovih prvih grafikah, ki jih je leta 1961 objavljal še pod umetniškim imenom Fran Korjan v *Mladju*.

Zanimivo je, da naš slikar ni padel v temino človeškega srca in se je izognil veliki skušnjavi, ki jo prinašajo življenjske preizkušnje, da bi se prepustil prevladi temačnih barv. Njegove slike so pravo nasprotje francoskega slikarja Pierra Soulagesa, ki se rešuje le z leskom črnine. Soulagesova velika platna so »nočne sanje«, kjer črna barva prevladuje kot edina kvaliteta. Pri Janušu pa gre obratno za »dnevne sanje«, kjer mora črnina, ki ostaja navzoča, sprejeti, da je barva sonca, barva svetlobe, močnejša kot še tolikšna zagrenjenost ali pa občutek brezizhodnosti.

Januš kot slikar ve, da s svojim talentom, ki se izraža v izredni barvni lestvici, in s presenetljivimi kompozicijskimi ploskvami, ki nas nikoli ne dolgočasijo, ne sme zavajati gledalca. Njegove sanje, smo rekli, so dnevne, »diurne«, od tod tudi ime ljubljanske razstave *Slike dneva*. To pomeni, da se čuti dolžnega pokazati, kako na njegovih platnih podobno kot tudi v našem življenju obstajajo »črne luknje«. Januš se zaveda, da njegove abstrakcije gledalca ne smejo zapeljati k lebdenju po zraku, kjer bi iz neke prijetne razdalje občudoval in se poigraval z barvnimi ploskvami. Zavestno vztraja, da je na vsaki sliki tudi črna ploskev, kakor da bi hotel opomniti: vedno smo zasidrani v realnosti, ne nehamo imeti priveza na zemlji. A tudi zemeljski kraj črnine ostaja skrivnosten. Celo najbolj vsakodnevna temina in turobnost ostajata zaviti v neizrekljivo. Črnina je čista kvaliteta in uhaja vsaki barvi, a hkrati je preboj v neznano. Ni nujno, da je podoba smrti, lahko pomeni tudi praznino, razlaščanje in očiščevanje, ki so hkrati osvobajanje. Vsekakor v nas prebuja slutnjo večnosti. Vendar pa prav barve v vseh odtenkih, ki obdajajo črnino, jo tudi použijejo in povedo, da to, kar je brezbarvno črno, lahko napolnimo z »zlato zgodbo«, s petjem in poezijo. Lahko se polni svetlobe in barv podamo tudi v to skrivnost črnine in ta nas ne bo uspela posrkala vase, saj nas bo naše srce, napolnjeno z veseljem in ponižnostjo, vedno uspelo pripeljati nazaj.

Zanimivo je, da Janušev rojak Valentin Oman v svojem slikarstvu nosi reminiscence vzhodnih ikon, zato je pretresljiv v svojih silhuetah in se iz abstrakcije vedno vrača nazaj k izgubljeni figuri in obličju. V tem smislu je ostal »ikono-pisec«. Gustav Januš pa tega povratka v figuraliko ne pozna in tudi ne žaluje za njim, saj je prepojen z rumenimi in zlatimi barvnimi ploskvami in hoče povedati, da je – bi lahko rekli – »barvo-pisec«, torej tisti, ki z barvami piše to, kar mu narekuje svetloba iz onstranstva. Oba, Oman in Januš, vsak na svoj način sta v svojih platnih in likovnih izdelkih nastavila zaslon za odsev svetlobe, ki prihaja iz hrepenenja po večnosti.

Nisem vedel, da je nobelovec Peter Handke star Janušev prijatelj. Njegovo recitiranje vzdevkov Matere Božje iz lavretanskih litanij v slovenščini sredi Akademije v Oslu so odmevale kakor pretresljive barvne ploskve iz Januševih platen. Vsaka zase, pa vendar ubrano skupaj. Kaj je povedal Handke o Valentinu Omanu, mi ni znano. Ob tej razstavi pa smo v Ljubljani izvedeli, da je za našega slikarja dejal: »Gustav Januš je edini genij, ki ga poznam.« Danes smo tudi mi veseli, da poznamo Gustava Januša.